

Zászkaliczky Pál

Az interjút készítette és szerkesztette: Stifner-Kóháti Dorottya

Fót, Budapest, 2016. február-június

Egész életemmel és szolgálattal kapcsolatban elmondhatom azt, hogy velem mindig csodálatos, nagyszerű dolgok történtek, amit legjobban úgy lehet összefoglalni, hogy a Teremtő és Megváltó Isten, tehát az Atya és Jézus Krisztus a tenyerén hordozott.

Család

Hihetetlenül nagyszerű családba születtem 1935. október 25-én, Budapesten, szüleim első gyermekeként. Édesapám – ma már a legidősebb, néhai – Zászkaliczky Pál fóti evangélikus lelkész volt, a Pest megyei Felső Egyházmegye esperese, édesanyám, Blaskovits Mária evangélikus vallású tanítónő. Édesanyám azért, hogy minden idejét családjának szentelhesse, és mint papné is minél többet szolgálhasson a gyülekezetben, a tanítást abbahagyta, s otthon volt velünk, az öt gyermekkel.

A Zászkaliczkyak eredete

Amikor Magyarországon kötelező lett a családnév használata, az emberek elnevezték magukat a mesterségükről, valamilyen családi vonásukról vagy arról a faluról, ahonnan származtak. Így történt a mi esetünkben is. Felvidéken, Árva megyében, Alsókubin részeként található az Árva folyó partján egy valamikori különálló kis falu, Zászkal (ma Zaskalie), valószínűleg onnan eredtek az őseim. Az egyháztörténelem is feljegyezte két Zászkaliczkyt: Zászkaliczky Andrást, aki a pozsonyi véstörvényszék megidézettje volt, majd exuláns lett [számkivetett, menekült]. Evangélikus hite és lelkészi mivolta miatt nem térhetett vissza az állomáshelyére. A mai Csehország területére ment, és ott vállalt tovább lelkészi szolgálatot. Ő még Wittenbergben volt teológus, de előzőleg Csepregen is tanult, magyarul is verselt. Egy másik Zászkaliczky, János Halléban hallgatott teológiát, s egy bibliafordító

bizottságnak tagjaként Kassa fölött, egy kis faluban, Komlóson (ma: Chmeľov) volt lelkész. 1722-ben ő kezdte el ott az anyakönyvek írását. De ezekhez a Zászkaliczkyakhoz valószínű semmi közünk nincs. A családban a legelső Zászkaliczky, akiről tudunk, az 1800-as évek elején Budapestre jött, mint mesterséget tanuló kovács. A Deák téren volt az esküvője, felesége Maglódon született. Ők néhány éven keresztül falusi kovácsműhelyeket bérelve haladtak egyik faluról a másikra. Így Vácegresen, azután Püspökszilágyon működtek. Sajnos a háborúban elveszett galgagyörki anyakönyv őrizte az ő családi adataik egy részét. Ezek után került a család Rádra, és ott parasztcsaládba házasodott be a dédapánk, a továbbiakban pedig már mint földművesek szerepelnek a családi emléktárban és az anyakönyvek adatai szerint.

Apai nagyszüleim

Nemegyszer jártam apai nagyszüleimnél, Rádon. Nagypám a rádi evangélikus leánygyülekezet¹ gondnoka volt. Az volt a dolga többek között, hogy amikor a lelkész valamiért Vácról nem ment ki istentiszteletet tartani – és ez nyilván egy hónapban legalább háromszor így volt, mert jó, ha egyszer kaptak havonta lelkészi szolgálatot – , akkor ő olvasta fel egy lutheri posztillás kötetből *[Luther Márton prédikációit tartalmazó könyvből]* az arra a vasárnapra szóló igehirdetést. Ez a falusi közösség, amelyik a múlt századnak a legelején élt Rádon, rendkívüli módon összetartó volt. Az emberek összejártak egymásnak segíteni, mint ahogyan összejártak – a szűkebb családban is természetesen – egy-egy nagyobb munkánál: egy szüreten, egy disznóölésnél, egy fosztókában *[kukoricafosztásra összegyűlt közösség, amikor az asszonyok a kukoricacsöveket megfosztják a leveleitől]*. A közösséget maga a gyülekezet valósította meg.

Apai nagyanyám nem „sok szoknyás”, de igazi falusi szoknyás parasztasszony, földműves asszony volt, aki imádkozott azért, hogy a fia lelkész lehessen, és nagyon hálás volt az Istennek unokáiért. Nálunk öt, édesapám öccseinél három, illetve kettő, tehát tíz unokája volt. Egyet-egyét pedig eltemettek a rádi nagybátyáim gyermekként. Nagyanyánkról a családban él egy kedves emlék, egy anekdota. Vonaton utazott Főtra, és beszédbe elegyedett egy fóti parasztemberrel.

- Hova megy, néni?

- Fótra. Ott szolgál a fiam.

- Igen? Gazdánál?

- Igen.

- Melyik gazdánál?

- A legnagyobbnál.

Erre az illető elkezdte sorolni a fóti nagygazdákat, az egyetlen kulákot és a többieket. Nagyanyám a fejét rázta.

- Hát néni, ne beszéljen ilyet. Az összes nagygazdát felsoroltam. Hát ki a maga fiának a gazdája?

- Hát ki más? Az Úristen. Ő az evangélikus lelkész, az esperes Fóton.

Mire persze atyámfia nem győzött bocsánatot kérni, de hát ez a bocsánatkérés felesleges is volt. Nagyanyám meg jót nevetett azon, hogy mennyire nem jut eszükbe az embereknek, ki a mi legnagyobb Gazdánk.

Egyszer szüreten voltunk Rádon, nagyapám befogott a „kis hintóba” – homokfutónak hívták –, és az összes unokát felpakolta. A szomszéd faluban, Pencen volt a nagy szőlő, az öreg szőlő, oda indultunk. Nagyanyám kijött a konyhaajtón, és rákiabált: „Öreg, aztán vigyázz, mert az összes unokádat viszed, a te felelősséged! Nehogy baj legyen!” Mire nagyapám megnyugtatta, hogy ezt természetesen ő is tudja.

Anyai nagyszüleim

Anyai nagyapám, Blaskovits Oszkár kántortanító volt Nagytarcsán. Ő is, mint apai nagyapám, egész életét a faluért áldozta. Megszervezte a Hangya Szövetkezetet², megszervezte a Hitelszövetkezetet, és mind a kettő könyvelését teljesen ingyen, társadalmi munkában végezte nyugdíjba vonulásáig, mert annyira fontos volt számára a falu népének gyarapodása. A nagytarcsai Sándy-templomot³ is ő építtette. Amikor először összegyűjtötte a pénzt, azt elvitte az első világháború. Amikor másodszor pénzt gyűjtött, a gyülekezet lelkésze, a cinkotai Blatniczky Pál lelkész – Nagytarcsa ugyanis akkor még Cinkotához tartozott – vissza akarta tartani az építkezéstől. „Oszkár, nem foghatunk hozzá, mert nem akarok felsülni!” Akkor ő – tehát az a nagyapám, aki soha életében nem kezdett el vitatkozni lelkésszel, mert felnézett a lelkészekre – azt mondta: „Ne haragudj, többet nem fordulhat elő, hogy elvész az a pénz! Én hiszem és imádkozom azért, hogy ezzel el tudunk indulni.

Menet közben pedig a sok segítség és adomány, amit a nagytarcsaiak felajánlottak, amit még kapni fogunk, az elég lesz ahhoz, hogy a templom elkészüljön.” Így is történt. Hallatlan pontossággal végezte nem csak a tanítást az iskolában, hanem a templomi orgona-szolgálatot. Már a második harangozás után elindult a templomba.

Egyszer nagyon megérinthette nagyapámat az Isten igéje. Addig a nagyanyám ugyanis nemigen járt vasárnap délelőtt templomba, csak délutánonként, mert azt szerette, hogy ha tizenkettőkor megkondul a harang, akkor abban a pillanatban ő leteszi a levesestálat az asztalra. Ám eljött az a pillanat, amikor nagyapám azt mondta: „Nem bánom, ha késik az ebéd, de ott kell lenned minden vasárnap délelőtt is a templomban.” Így is történt. Ez egy napig csoda volt, mindenki erről beszélt, kivált az asszonyok: „Jé, 'panyi rektorka' [rektorné asszony] is megjelent az istentiszteleten!” Ő beült a padjába, és következő vasárnap már nem volt téma, nyilván megszokták ezt is, és ez így volt jó. Délutánonként viszont rendszeresen eljárt továbbra is, sőt a délutáni istentisztelet után tartott imaórán is részt vett. Ezen egy újabb bibliai textus került elő. Annak mondanivalóját még közelebb hozta a lelkész a hallgatók életéhez, a napi elfoglaltságukhoz, gondjaikhoz és örömeikhez. Akit pedig az Isten arra indított, azok részt vettek az imaközösségben is. Nagyanyám viszont – abból a fajtából való volt, aki kényes volt erre – nem akart hangosan imádkozni, mert úgy gondolta, hogy a saját családi gondjait nem viszi a nyilvánosság elé, ezt ő elintézi a „belső szobában”. Úgyhogy el kellett neki maradnia erről az alkalomról.

Nagyanyám segítette a falusi asszonyoknak a csecsemők gondozásánál, sütésnél, főzésnél. Mintaszerű volt a veteményeskertje; mellette gyalogjárda vezetett el a falu egyik végéből a másikba, azt mindenki látta, aki arra járt. Ő pedig kész volt palántákat cserélni vagy ajándékozni, megbeszélni egyik-másik zöldségnek a termesztését és művelését a falubeliekkel.

Édesapám

Nagyon szerettem édesapámat⁴, felnéztem rá. Szorgalmas földműves családból származott, s ezért nagyon értett a falusi emberek nyelvén. Állítom, hogy a fóti gyülekezet tagjai, a földműves emberek, később már egyre több Újpestre és

Angyalföldre bejáró gyári munkás megértették és szerették igehirdetéseit. De a faluban is híre volt, a temetéseken ott voltak a más vallásúak is, nem csak a szomszédok, mert „hatalmasan” tudta hirdetni Isten igéjét. Egyik jó barátja, Schulek Tibor⁵ lelkész mondta róla: „Olyan, mint Júda oroszlánja: kiereszti hangját, és megszeppen a föld”. Való igaz, hogy olykor a templomból is kihallatszott az igehirdetése.

Édesapám elhívásáról egy kórházi kezelése alatt készült, gyerekkoráról szóló történetében írt. E szerint két bátyja született, akik pici korukban meghaltak. Haláluk után édesanyja azért kezdett imádkozni, hogy az Úristen adjon neki olyan fiúgyermeket, aki életben marad, s akiből ő majd papot nevelhet. Attól kezdve naponta rendszeresen imádkozott, hogy a születendő és megszületett gyermeke valóban az Isten lelkésze lehessen. Ebből a novellából tudtuk meg azt is, hogy volt egy bizonyos „megtorpanása” a Teológián. Hazament a szülői házba, és elmondta, hogy talán mégis valahova máshova kellene mennie, és másutt kellene folytatnia tanulmányait. Erre az édesanyja így válaszolt: „Édes kisfiam, akkor én hiába imádkoztam azért, hogy belőled pap legyen?” Ez a mondat aztán ott tartotta...

Elhatározása megerősödött. A Váci Piarista Gimnáziumból az utolsó évben éppen azért ment át Aszódra, s érettségizett az Aszódi Evangélikus Gimnáziumban, mert a piarista atyák is tudták, hogy lelkésznek készül, és ők is egyet értettek az iskolaváltás szándékával. Édesapám igazi elhívása azonban későbbre tehető: finnországi ösztöndíjas idejében, már segédlelkész korában, az 1930-as évek legelején történt. Finnországban nagyon közel került a felébredtek csoportjához. Tanulmányozta, majd egy kis könyvben meg is írta Malmivaara Vilmos életét⁶. A Malmivaara Vilmos megtéréséről szóló mondatokból a mai olvasó is úgy érzi, hogy itt a szerző önmagáról (is) ír. Ott, tehát Finnországban történt meg a döntő elhatározás, és az ott átéltek alakították át az igehirdetését is hagyományos, veretes teológiai mondandóról egy céltudatosan hitre ébresztő és a hitben megtartó igehirdetéssé.

Az, hogy édesapám értett a falusi emberek nyelvén, több mindenben megnyilvánult. A magyar sors, a magyar parasztság sorsa nagyon érdekelte. Fóti lelkészsége első idejében többször is összegyűjtötte a gazdákat, és arról beszélt, hogy nekik több földre van szükségük, hogy abból ne csak megélhessenek, hanem

gyarapodhassanak, és nagyobb családot vállalhassanak. De hát ott volt Fót határában a Károlyi grófi birtok, és ő nemegyszer beszélt egy-egy, a községi szobornál rendezett ünnepélyen, például március 15-én, a nagybirtokok ellen. A gazda-tanfolyamokra meghívott népi írók előadás-sorozata is pontosan arról szólt, hogy több földet kell kapniuk a magyar parasztembereknek.

Édesanyám

Édesanyám nagytarcsai evangélikus családban született. Tanítónői végzettséget szerzett. Elmondható róla, hogy ízig-vérig papné volt. Előbbi hivatását nagyszerű érzéssel használta fel szolgálata során. Összegyűjtötte Fóton az asszonyokat, és kézimunka-tanfolyamokat tartott nekik. Hímeztek, varrtak. Téli estéken összeültek kézimunkázni, ki-ki a maga családjá, háza számára készített valamit, de mindig akadtak olyanok, akik egy-két elkészült kézimunkát felajánlottak jótékony célra. Ezeket aztán a karácsonyi vásár alkalmával adták el, az árát pedig a fóti evangélikus árvaház javára fizették be. A leányoknak háztartási tanfolyamokat tartott, de mind az asszonyoknak, mint a leányoknak bibliaórákat is. Később, a háború alatt volt egy olyan tanév, amikor a katonának behívott evangélikus tanítókat helyettesítette a fóti evangélikus elemi iskolában, majd csak özvegysege idején vállalt újra munkát tanítónőként.

Különös gondja volt a kismamákra, ezért a fóti gyülekezet megvásárolt egy csecsemőmérleget. Nemegyszer a mi dolgunk volt, gyerekeké, hogy az egyik helyről a másikra vigyük és hozzuk a mérleget, amikor történetesen egyszerre két evangélikus csecsemő is akadt a faluban, hiszen a mérlegnek mindig ott kellett lennie, ahol éppen a legfiatalabb volt a gyermek. A kismamákhöz rendszeresen eljárt. A fóti védőnő mondta is neki: „Manyikám, tudom, hogy milyen lelkiismeretesen végzed ezt a feladatot, ami egyébként nem lenne a dolgod, ezért ezentúl én az evangélikusokhoz csak egyszer megyek el, amikor a gyermek megszületett, a többi már a te dolgod, és azt te csinálod szeretettel és hozzáértéssel”. A mintát minderre a családjából hozta édesanyám. Főleg az édesapja, de az édesanyja is olyan volt, aki törődött a falu szegényeivel. Emlékszem arra, hogy ott voltunk nyaralni Nagytarcsán, és az egyik, szemben lévő házból, egy elég nyomorúságos körülmények között élő családból átjöttek a gyerekek. Nagyanyám azonnal leültette őket az asztalhoz,

megmelegítette a leveses fazekat, és megebédeltette őket.

Gyermekkor

Testvéreim

Öten vagyunk testvérek, én vagyok a legidősebb, másfél évvel fiatalabb Péter öcsém. Hamar követett bennünket Mária, azután Márta, és végül Tamás. Valahogy úgy alakult, hogy kettesével tartoztunk össze, Tamás hozzám képest nyolc évvel fiatalabb, ő akkor került gimnáziumba, amikor én már érettségiztem. Különösebb viták vagy versengések nem voltak köztünk gyermekkorban.

Jó volt gyereknek lenni, mert megtanultuk azt, hogy az élet nem játék. Kertünk volt, állatokat tartottunk, volt egy saját gyümölcsösünk, amit édesapánk azért vásárolt részletfizetésre – lehet, hogy banki kölcsönnel –, hogy mindig legyen elegendő gyümölcs az asztalon. Volt benne körülbelül hatvan-hetven gyümölcsfa. A mi dolgunk volt a gyümölcs összeszedése, leszedése, tehát a földről is meg a fáról is. Volt egy javadalmi⁷ szőlőnk is (ennek nem édesapám volt a tulajdonosa, csak a javait élvezhette természetbeni ellátásként). A lelkésznek azért volt javadalmi földje, hogy gazdálkodjon. Abból pedig nagyon sokszor nem volt pénzbevétel, hanem megtermelte a föld a gabonát, tehát volt liszt, többféle is, elsősorban rozsliszt – a rozskenyeret nagyon szerettük. Megtermelték a krumplit, a hagymát, a zöldséget, a télre valót, a savanyúságot, a lekvárokat, a befőtteket, és így tovább. De a gyakorlati pénzbevétel nem volt sok. Volt úgynevezett gabona járandóság, amit a gyülekezet ősszel tudott kifizetni, amikor az emberek behozták az úgynevezett egyházi adót, amit később felváltott az önkéntes egyházfenntartási járulék. A főtí gyülekezet volt az első az országban, ahol ez megvalósult! Mindenki le akarta édesapámékat beszélni, ő azonban azt mondta: „Én hiszem, hogy az Úristen betermeli, behozza a híveken keresztül azt a pénzt, amire a gyülekezetnek – a kevés lelkészi fizetés, a harangozó, a kántor díja, a templom és a parókia fenntartása – szüksége van”. Édesapám ebben nem csalatkozott. Nem annyi jött be, mint a kivetett adóból, hanem több! Valahogyan érezték az emberek, hogy jobb adni, mint mérgelődéssel vagy méltatlankodással befizetni azt, amit előírnak. Szívesebben adtak önként.

Korán megtanultunk permetezni, kapálni, később metszeni, de édesapám, aki nagyon jól értett a virágokhoz is, például rózsát szemezni is megtanított. A vadrózsát hoztuk az erdőből, beültettük, s amikor megeredt, a másfél méter magasan kihajtott ágakra beszemeztük a nemes rózsának a szemét. Ezt nem csak a magunk számára végeztük, hanem másoknak is, ha valamelyik gyülekezeti tag arra kért, hogy „Na, gyerekek, hoztam, megeredtek, kihajtottak, szemezzétek be a vadrózsáimat!” Gyümölcsösünk minta volt a többiek számára, hiszen addig a fótiak gyümölcscsel nem foglalkoztak, zöldséggel viszont annál inkább. Az egyik legnagyobb öröm, amikor az ember a gyerekei elé az asztalra olyan gyümölcsöt tehet, amit saját maga termelt. Ezt mi, gyerekek korán megtanultuk édesapámtól, meg egyáltalán azt, hogy a házat, az udvar környezetét a szemnek is szépnek és hasznosnak kell berendezni és fenntartani.

Kijártunk a messzebb – a falu közepétől 2-3 km-re – lévő rétföldre zöldséget szedni. Tököt, uborkát, paradicsomot, paprikát termeltünk, kerékpárral mentünk ki oda az öcsémrel dolgozni. Amikor nem bírtuk hazahozni a megszedett két zsák zöldbabot, s jött arra egy kocsis, még ha nem is ismertük a gazdát, megkértük, s ő elvállalta, hogy hazahozza, azzal, hogy majd este, amikor mi is hazaérünk, elmegyünk érte. Azt is láttuk, hogy ez a kocsis megáll két-három földdarab után, és bemegy a magas Juliska-babosba, és ott az árnyékból kiszed két-három másik zsákot és fölteszi, mert a sógor – aki azóta már másfelé szedeget tovább – megkérte, hogy azt is vigye haza. Nem volt csősz, vagy ha volt is, ritkán járt arra, ennyire becsületes világ volt. Ebbe nőttünk bele. Amikor gimnazisták lettünk, sőt még teológus korunkban is, ha valamiből plusz termelt, akkor a falusiakkal együtt elmentünk a budai Fény utcai piacra, és ott árultunk.

Azt hiszem, hogy az öt gyermek természetes vállalás volt a szüleim részéről. Elfogadták mindazt, akit az Isten számukra adott, pedig édesanyám nem volt túlságosan erős testtel megáldva, ennek ellenére szívesen vállalták az ötödik gyermeket is. Egy kicsit ezt példának is szánták, mert bármennyire is templomszeretőek, adakozóak voltak a fótiak, azért a családokban általában véve két gyermeknél nem volt több. Édesapám az „egykézés” meg a gyermektelenség ellen mindjárt elkezdett prédikálni és beszélgetni. Egy idős gondnok figyelmeztette is őt az első időben, hogy „Lelkész úr, ennek még nincs itt az ideje”. Először édesapám nem

is értette, hogy miről van szó. Csak amikor a harmadik és a negyedik gyerek megszületett, akkor egyszer az öreg tért vissza a témára: „Na, most már beszélhet, esperes úr.” Addigra [1940 márciusa után] édesapám már esperes volt. Sajnos ez a példaadás nem sikerült akkora mértékben, ahogyan azt ő szerette volna, pedig nemegyszer elmondta, hogy nagyon rosszat tesznek a szülők akkor, hogyha nem vállalják a második vagy a harmadik gyermeket. Mert lehet, hogy „spórolnak” valamit, de ellenállnak az Isten Ádámnak és Évának elmondott parancsának is [1 Mózes 1,28], nem beszélve arról, hogy az egy gyermektől pontosan azt veszik el, akire neki a legjobban szüksége van: a testvért.

Nagyon szerettük, hogyha édesapám mesét mond nekünk. Színesen és érdekesen, csattanósan tudott mesélni. A sátoros ünnepek második napjának délutánja volt ilyen „szabadabb légkörű”, mesélős együttlét, amikor már Fóton és Mogyoródon is lezajlott minden szolgálata. Nagyon-nagyon ritkán fordult elő, talán télen, hogy korábban lefeküdt az egész csapat. Akkor odabújtunk mellé a nagy ágyba, és ő mesélt. Emlékszem, hogy egy róka család volt az egyik nagy meseszereplő, hihetetlenül érdekesen tudta elmondani, hogyan telnek a róka napjai, milyen veszedelmek között szerzik az élelmet, és milyen kárt okoznak a baromfiudvarokban. Számunkra viszont hősök lettek a róka.

Otthon sokat énekeltünk. Amikor cseperedtünk, édesanyám begyűjtött minket, szintén főleg télen, az egyik szobába. Nem gyűjtött villanyt, az ablakon át beszűrődött az utcai lámpának a fénye, s akkor tanultuk tőle az énekeket. Tizennégy éves koromban az *Énekem az Úr*⁸ összes dallamát tudtam, nagyon soknak a szövegét is. Később azokat az úgynevezett új énekeket, amiket a konferenciákon a Mandák Otthonban vagy Gyenesdiáson éneklapról tanultunk, amiket akkor frissen fordítottak németről vagy finnről. A *Velem vándorol utamon Jézus, az Ó, Jézus, amikor sokan...* és így tovább - mert szinte napiparancs volt az a zsoltárvers nálunk, hogy *„Énekeljétek az Úrnak új éneket!”* [Zsolt 98,1] Azt az élményt, azt a hitbeli erősödést, amit az ember egy-egy konferencián nyert, azt éppen az énekben, az új énekkel tudta kifejezni, és nálunk ez a családban kezdettől így volt.

Élet a fóti parókián

A templom árnyékában nőttünk fel, sokszor a szó szoros értelmében – persze azért a nap nagyobbik szakaszában be is ragyogta az udvart és a kertet az áldott napsütés. A templom árnyéka másrészt azt is jelentette, hogy mindig tudtuk, mikor, miért szól a harang, s az magától értődő volt, hogy részt vettünk az istentiszteleteken. A templom akkori ülésrendje szerint külön helye volt a kislányoknak, egy másik helye a kisebb lányoknak. Csak a konfirmáció után volt szabad felmennünk a karzatra, ahol elől a fiatalabb, aztán az idősebb legények is ültek. Édesanyám a mögöttünk lévő padban ült, rálátott a fejünk búbjára. Magától értődően volt otthon számunkra a templom, mint ahogy az is, hogy amikor szombatoként édesanyám az oltár virágait rendezte, akkor ebben is segédkeztünk. Adott esetben presbiteri meghívókat kézbesítettünk, tizenegy-két éves korunkban már tudtuk, hogy hol, melyik utcában, melyik házban laknak az evangélikusok – nem csak a lakásukat, a házukat ismertük, de még a lovaikat is. Ez valahogyan hozzá is tartozott a fóti élethez.

Nagyszerű dolog volt Fóton papgyereknek lenni. Egy bizonyos védettséget jelentett a parókia, az evangélikus iskola és a templom körzetében élni. Az épületek egymás mellett álltak, egyikből a másikba, másiból az egyikbe az udvarokon át lehetett menni. Ha iskolába jártunk, átmentünk egy baromfiudvaron, s már ott is voltunk az iskolaudvaron. Ha templomba mentünk, akkor ugyan kimentünk az utcára, mert miért is menjünk be a hátsó bejáraton? Azért is volt jó papgyereknek lenni, mert számon tartottak bennünket a gyülekezet tagjai, különösen az első négy elemi időszakában, hiszen azokkal jártunk együtt iskolába, akikkel a templomban is találkoztunk.

Péter öcsémmel valahol kiegészítettük egymást. Például ő nem nagyon szeretett a faluban ide-oda elmenni, bizonyos feladatokat elvégezni, hírt vinni vagy meghívókat kiosztani, és akkor mindig az volt az „alku” – ő maga javasolta –, hogy kitisztítja a disznóólat, én pedig menjek el és intézzem el ezt vagy azt. Volt egy kis versengés is köztünk: például meggyet szedtünk a gyümölcsösben, és az volt a verseny, hogy ki tudja úgy leszedni a meggyfát, hogy nem marad rajta egyetlen szem sem. Hát persze, hogy maradt egy tucatra való az egyikén is, a másikon is, de számított, hogy melyikén maradt több, és melyikén kevesebb.

Édesanyánk volt a támaszunk, vele sokkal több időt is töltöttünk együtt. Édesapánk,

mint esperes, aztán mint bibliafordító, aztán evangélizátor, nagyon sokat volt távol. Egy-egy evangélicáció kezdetekben egy egész hetet jelentett. Konferenciákra *[egyházi/gyülekezeti szervezésű, hitébresztő, hitmélyítő, több napos rendezvény]* is hívták, ahol ő vagy az esti, vagy a reggeli áhítatsorozatot tartotta, lelkész evangélicációkon is szolgált sokszor. A mindennapi élettel kapcsolatos dolgok elsősorban édesanyámra tartoztak. A vele való kapcsolatot jellemzi az is, hogy nem csak azért nem füllentettünk vagy hazudtunk, mert ez hozzá tartozott a nevelésünkhöz, hanem azért sem, mert már korán Isten gyermekének vallottuk magunkat, nem csak a szüleink gyermekének. Édesanyám azonnal rájött volna, ha nem mondunk egészen igazat. Őszinteség volt édesapánk felé is. Az talán nem is sokszor fordult elő, hogy édesanyánk fenyegetőzött volna azzal, hogy „Na, most valami olyan nagy bajt okoztatok, vagy olyan rossz fát tettetek a tűzre, hogy ezt most mindenképpen meg fogom mondani apátoknak”. Hogy ők egymás között beszéltek rólunk, az magától értődik.

Édesapánk mint apa rendkívül igazságos volt. Időnként bizony büntetett is. Szigorú volt. Gyermekkorunkban néhányszor kaptunk a nadrágunkra egyet-kettőt, úgy, hogy mi is benne voltunk... Ezt természetesen nem vitte túlzásba, legtöbbször elég volt az, hogy figyelmeztetett bennünket. Jól emlékszem arra az esetre, amikor – már kamaszként – valami rossz fát tettem a tűzre. Ő csendesen rám nézett, és azt mondta: „Most meg kellene büntesselek téged, de jobban szeretlek ennél. Nem nyúlok hozzád, de vedd tudomásul, hogy szomorú vagyok miattad!” Ez a néhány szó bennem akkor megrendítő élményt jelentett. Megéreztem azt, hogy ő mennyire szeret. El is határoztam, hogy ezért ennek a drága embernek a kedvében kell járnom. Ez az esemény jelentős lépés volt felnőtté válásom útján.

Felnéztem édesapámra mint lelkészre is. Az a tény, hogy gyerekkoromban, mikor megkérdezték tőlem, kicsoda az édesapám, gyorsan rávágtam: „Pap!” Arra a másokra pedig: „Mi akarsz lenni?“, könnyű volt ugyanazt a szót kimondanom – de ez később mégsem volt magától értődő. De a példája rendkívül vonzó volt. Azt mind az öten tudtuk, hogy a szombat délután az övé, akkor bevonult az irodába. De nem akkor olvasta el először a textust, hanem akkor öntötte vázlatba. Nem írta le az igehirdetéseit szóról-szóra, csak már élete vége felé – akkor talán csak két esztendőn keresztül –, de egy nagyon részletes vázlatot vitt fel a szószékre. Azt

hiszem, ezt is tőle örököltem: a végső formába öntés a szószéken történik. Nyilván a Szentlélek Úristen segítségével volt ez így. Sokkal inkább érződik egy szabadon elmondott igehirdetésen, hogy ami ott születik, az a *viva vox evangelii*, az élő szó evangéliuma.

Isten nagyszerű ajándékának tartom, hogy mi, gyerekek őt – mint édesapát, és mint lelkészt – egy egésznek, egy-arcúnak láttuk. Ugyanaz volt a szószéken, mint a családi otthonban. Nem éreztük, hogy a templomban más, ünnepélyesebb lett volna; hogy esetleg valamilyen *cancel tone*-nal, valamilyen „szószéki hanggal” megváltoztatta volna a hangját és a mondanivalóját.

Ünnepek, hétköznapiak, szokások a családban

Édesanyám nagyon szeretett sütni-főzni; aki születésnapos volt, annak kijárt egy torta. Persze, a névnaposnak is, ha megvolt a kellő hozzávaló. Édesanyánkat néha még „bántottuk” is félig-meddig tréfálkozva, hogy időnként ezekből megspórol egyet-egyét, mert hiszen Mari húgunk születésnapja és a mi Péter-Pál ünnepünk egymás mellé esett. És akkor egy tortával megoldotta a három ünnepet, de ennek is nagyon örültünk. Édesanyám nagyon sokszor vállalt szeretetből sütést lakodalmakra. Megmondta, hogy mennyi lisztet, cukrot, tojást, kakaót hozzanak, és akkor sütötte egymás után a tortákat vagy a „dudát”, a habrolót. A duda töltésénél segítettünk, mert azt tartani kellett, s amikor az egyik fele megtelt, akkor meg kellett fordítani. Ő nagyon vigyázott arra, hogy a süteményből egy se hiányozzék, mert a falusiak azt is tudták, hogy egy adagból mondjuk százöt vagy száznyolc darab készül. Mi hiába próbáltunk (volna) összetörni egyet, mert úgy sem adta volna oda nekünk, törötte sem, mert az nem a miénk. „Belenyugodtunk” abba, hogy nem nyúlunk ahhoz, amit nem nekünk sütött, hanem a lakodalmas népnek. Ajándékot pedig születésnapra vagy névnapra rendszerint olyat kaptunk, amire amúgy is szükségünk volt, tehát a megfelelő ruhaneműt, adott esetben egy-egy könyvet, mert olvasni mindannyian szerettünk, ez még a mai napig is így van.

Az egyházi ünnepekre is együtt készültünk. A vacsoraasztalnál nemegyszer tartott áhítatot édesapám, ilyenkor, az egyes ünnep közeledtével természetesen szó esett magáról az ünnepről, annak bibliai történetéről is. Az ünnephez hozzátartozott az,

hogy édesanyánknak segítettünk – főleg a húgaim, de néha mi, fiúk is – az oltár díszítésében, a virágszedésben, a megfelelő vázák előkészítésében, esetleg kimosásában. Ez az ő papné-feladata volt, és nagyon nagy örömmel csinálta. Édesapám pedig annak örült, hogy a virág nagy része a saját kertünkből került ki. Nem is volt még faluhelyen annak idején virágbolt, hogy pótolni lehetett volna máshonnan azt, ami nem termett meg a kertben.

Szerettem olvasni. Nem éreztem soha kényszernek azt, hogy egy olvasmány kötelező, mert hozzátartozott az életünkhöz az olvasás. A Robinson Crusoe is persze, de akkoriban, amikor kamaszodtunk, keresztyén ihletésű, a Fébé Egyesület⁹ meg a Luther Szövetség¹⁰ által kiadott könyvek is elérhetőek voltak. Finn fordításból Rauta Hannának a „Sipi apó neveltje”¹¹ meg a „Kedvesanyánk”¹², azután más, könnyedebb regények, Túrmezei Ezsébet¹³ elbeszélések. Ezeket is faltuk, hozzánk tartoztak, örültünk is nekik. Nem beszélve a színdarabokról, amiket a fóti evangélikus tanítók az evangélikus ifjúság közreműködésével minden ősszel egy-egy nagyszabású szeretetvendégségen a község kultúrházában mutattak be. Vidám darabok is sorra kerültek, de például Szikszai Béni¹⁴ Noé című színdarabja is, amelyik arról szól, hogy az Isten megítéli a világot, de megjutalmazza és megmenti az övéit.

Zsebpénzt akkor kaptam életemben először, amikor édesapám bekísért a Teológus Otthonba, tehát az érettségi után. Tulajdonképpen nem volt rá szükségünk. Ha valamit szerettünk volna, elmondtuk, ha volt rá fedezet, megkaptuk. „Jó, születésnapodra ezt kapod”. Meg is kérdezték a szüleink mindig, hogy karácsonyra mit szeretnénk. Elmondtuk, volt, ami teljesült, volt, ami nem. Nem beszéltek túl sokat erről, de édesanyám elmondta, hogy „ezt most nem tudjuk megvenni.” Hiszen a fóti lelkeszi fizetés is tulajdonképpen kicsi volt.

Keresztszüleim

Kevés emlékem van a keresztszülőkről. Az édesanyám Szlovákiában élő unokatestvére volt a keresztanyám, akivel nagyon-nagyon keveset találkoztam, hiszen országhatár volt közöttünk. Kicsi gyerekkoromban töltöttem ott édesanyámmal néhány napot, még iskolás sem voltam. Konfirmációmra, esküvőmre nem is tudott

eljönni. Már lent éltünk Baranyában feleségemmel, amikor egyszer ott meglátogatott, és néhány napot nálunk töltött. Csodálta a kertünket, a gyönyörű gyümölcsöst; olyan meggyünk volt akkor, amilyen nagyot és finomat életében nem látott. Keresztapám, édesanyámnak az öccse tanárember volt, aki Kistarcsáról naponta járt be Pestre tanítani. Azért, hogy el tudja tartani négy gyermekét és feleségét – aki akkoriban otthon volt a gyerekekkel –, esténként még egyetemen tartott egyetemi előkészítőket, matematikában felzárkóztató előadásokat. Vele is nagyon ritkán találkoztunk. Pedagógus volt, s ez azt jelentette, hogy ha meg is látogatott minket, nemigen mert eljönni a templomba. Édesapámmal nagyon jó kapcsolatban volt, és amikor édesapám meghalt, szívből, szeretettel megsiratta, de velem különösebb kapcsolata nem volt. Amikor meghalt – előzőleg a kórházban meglátogattam, imádkoztam mellette és megáldottam –, s el kellett temetni, a gyermekei engem kértek, hogy végezzem el a koporsója mellett a szolgálatot. Felesége még él, 101. évében van, csodálatos szellemi-lelki frissességben. Kiváló pedagógus lett, Kistarcsa díszpolgára. Nagyon sokszor fordítja a vele való beszélgetést a Szentíráásra, Jézus Krisztusra. Komoly hittel várja utolsó útját.

Evangélikus gyülekezet Fóton és Mogyoródon

A fóti evangélikus közösség gyermekkorom idején, a háború előtt hatszáz lelkes volt. A gyülekezet rendkívül erős kötődéssel tartozott a templomhoz és a közösséghez, amelyet még az 1950-es évek ébredése¹⁵, tüze meg is erősített. Hagyományörző, nagyon jó, templomba járó gyülekezet volt. A fóti templom körülbelül 200 ülőhelyes lehet, és általában a „közönséges” vasárnapokon is tele volt. Akkoriban még délután is volt egy istentisztelet, ötven-hatvan ember volt ott! Édesapám hirdetett asszony-bibliaórát, férfi-bibliaórát, és azokra is szépen jártak, sőt a vasárnap délutáni istentisztelet után még imaóra is volt. Az imaórán elolvasott egy textust, énekeltük az *Énekem az Úr* énekeket, és a rövidebb igehirdetés vagy igemagyarázat után imaközösség volt. Ez azt jelentette, hogy akiket az Isten arra indított, azok hangosan imádkoztak. Nyilván ezek nem voltak irodalmi szintű, veretes imádságok, de ki-ki elmondta azt, ami a szívében van. Emlékszem olyan esetekre, amikor gyülekezeti szempontból is fontos imatárgy volt. Egy, valamelyik nógrádi evangélikus faluból idekerült szolgálóleány ment itt férjhez. A második gyermekének fogamzása után tébécés lett, az orvosok pedig le akarták beszélni arról, hogy kihordja és megszüljje

magzatát. Akkor hónapokon keresztül valóságos imahadjárat volt Zsuzsiért. Zsuzsi pedig meg is gyógyult, s egészséges kisfiúnak adott életet.

Énekkara is volt a fóti gyülekezetnek, ezt a kántorok vezették. Később, amikor a kántortanítónknak, Veperdi Lászlónak le kellett mondania a kántorságról, mert állami tanító lett, akkor a Mandák Belmissziói Otthonban¹⁶ szolgálatot végző Kis János lett a fóti gyülekezet kántora. Akkor néhány éven keresztül gimnazistaként, később teológusként jártam ki a fóti énekkart vezetni, s ha kellett, orgonálni.

A gyülekezetben több réteghez tartozó családok éltek. A későbbiek során kuláknak nevezett gazda tudtommal nem volt egy sem, de nagygazdák – olyan tíz-tizenöt holdasok – többen is voltak. Ezek a nagyobb gazdák, a „kétlovasok” nagyon hamar gumis kocsit csináltattak: teherautó kerekeket szereltek fel az addig stráf-kocsinak nevezett lapos kocsira. Ez tulajdonképpen nem kocsik, hanem annál jelentősebb, nagyobb terhet tud hordozni. Ezekre nagy mennyiségben pakoltak fel ládákat, zsákokat, és vitték a piacra. Voltak aztán az „egylovasok”, a kisebb gazdák, akik nem tudtak lépést tartani az előbbiekkal. Az egy lóval kisebb területet tudtak felszántani, ha kevesebb állat volt az istállóban, akkor kevesebb trágyát is tudtak kiszállítani a földekre. Azután jelentős számban voltak Fóton napszámos emberek, akik a nagygazdákhöz és a szőlőgazdákhöz jártak napszámba. Ők részes-aratást vállaltak, a cséplőgépek mellett dolgoztak, és ezzel – meg egy darab földből, a háztáji kicsi kertből – teremtettk meg maguknak azt, amire az esztendő során szükségük volt. A három réteg közül előbbre lépni – az én emlékezetem szerint, és az én gyerekkoromban – szinte csak a nagygazdák tudtak. Ők megnagyobbították a házukat, a magtárukat és a kamrájukat, hogy elférjen benne az, amit megtermeltek, és amit téli elesékként begyűjtöttek. A szegényebbek közül sokan kezdtek bejárni a különböző, elsősorban újpesti gyárakba, ahol más-más szakmában dolgoztak napi nyolc órát. A villamos vontatású vonat, amelyik Vác felől, Veresegyházon át érkezett Fótra, eredetileg csak a rákospalota-újpesti állomásig ment. Nagyon jól emlékszem arra, amikor egy olyan vágányt építettek, amelyik magára az állomásra ment be, nem az állomás mellé, és ezzel lehetővé vált az, hogy úgynevezett munkásvonatok – már gőzmozdony-vontatással – induljanak reggelenként be egészen a Nyugati pályaudvarig, amivel nagyon sok ember utazott, nem csak Fótról, hanem Csomádról, Veresegyházról és távolabbi falvakból is. Ők voltak a bejáró gyári munkások. Attól

kezdve nagyon sok család úgy élt Fóton, hogy megdolgozták azt a kevés földet is, amijük volt, de ugyanakkor bejárt valaki a családból – rendszerint a férfi –, és a gyárban kereste meg a család mindennapi kenyerét. Kétlakiak lettek, több lábbal álltak a földön, és így tudtak megélni – és talán egy kicsit gyarapodni is.

A fóti gyülekezethez tartozott a mogyoródi leánygyülekezet is, ahol 130-140-en éltek. Nevetve mondtuk mindig, hogy „Mogyoródon a családok 80%-ának a vezetékeve Kuruc, és aki nem Kuruc, az Szerencsés”. Ez ma már persze nem így van. Édesapám kevesellte az ottani szolgálatait. A lelkészi hívány, amelyik a lelkész kötelességeit és járandóságát tartalmazza, csak havi egy úgynevezett „kiszállást” rögzített. Olyankor lovas kocsit küldtek érte a mogyoródiak. De hát a mogyoródi templom a falunak a Fóthoz közelebb eső részén van, csupán három kilométerre! Édesapám ezért egyszer kijelentette, hogy neki kocsit ne küldjenek, azontúl minden vasárnap át fog menni gyalog Mogyoródra, mert szeretné maga végezni az istentiszteleteket, amelyeket addig – a lelkész távollétében – olvasott igehirdetéssel a kántortanító látott el. Tulajdonképpen nekünk, gyerekeknek túl sok kapcsolatunk nem volt akkor a mogyoródiakkal. Később, amikor már gimnazista korunkban gyermekbibliakört tartottunk itthon, Fóton, akkor a Fébé népfőiskolát végzett Kuruc Annuska segítségére havonta egyszer átmentünk mi is.

A Mandák Belmissziói Otthon

Édesapám munkája révén Fóton valósult meg a Mandák Mária Evangélikus Belmissziói Otthon. A házat Mandák Mária - Mariska néni - hagyományozta az egyházra, pontosabban az egyházmegyére. Édesanyám többször elmondta, hogy amikor először tettek látogatást Mariska néninél, aki „magánzó” volt, és egyedül élt a hatalmas házban – a község legnagyobb háza volt ez! –, elmenőben megálltak a kert bejáratánál, visszanéztek, s akkor édesapám így szólt: „Ennek a háznak egyszer belmissziói otthonná kell válnia!” Ez valóságos prófétai álom volt. A háború után, amikor a hatalmas házat tönkretették a felszabadítók, az összes hatalmas ablakok betörték, az ingóságok eltűntek vagy romokban heverték, akkor a télre Mariska nénit hozzánk menekítettük, pedig a parókián is csak egyetlen szoba volt fűtve, a gyerekszoba. Mariska néni ott lakott velünk. Ezt pedig ő úgy kívánta meghálálni, hogy a nagy házat a családra akarta hagyni. Édesapám azonban azt mondta: „Erről

szó sem lehet. Ez a ház az egyházé lesz, és ebben belmissziói munkát kell végezni!”

Milyen nagyszerű, hogy szüleim nem fogadták el a nagylelkű felajánlást! Ha elfogadják, az lett volna az első ház Fóton, amelyet államosítanak. Ki tudja, milyen sorsra jutott volna. Így viszont azzal, hogy odaadta az egyház céljaira – százszorosán visszakapta! Hiszen ott jártunk mi, gyerekek is konferenciákra, ott kaptunk gyermek bibliakör vezetői képzést. Oda jártak a mi gyerekeink kántorképzőre, egymás után sorban, most pedig már az unokák is egyre-másra. Nem beszélve arról, hogy mennyi áldást kaptak nem csupán a Pest megyei gyülekezetek tagjai, hanem egész egyházunk népe abban a házban az ott tartott konferenciákon, népfőiskolákon, kántortanfolyamokon keresztül. Az Úristen mindig százszorosán visszaadja azt, amit az ember odaad, amit szolgálatába beleépít.

Édesanyám munkálkodása az asszonyok és gyermekek körében, és mindaz, amit édesapám lelkészként és szolgálata mellett az emberekért tett, nagy hatást gyakorolt a közösség egészére. Szüleim szolgálata olyan nagymértékű elismerést és viszontszeretetet váltott ki a gyülekezet tagjaiban, hogy amikor édesapámat felfüggesztették az egyházpolitikai magatartása miatt, vagy amikor szívinfarktusban feküdt, akkor a gyülekezet mellénk állt és segített. Példa erre a következő eset. Elhatároztuk, hogy másnap kimegyünk megkapálni a szőlőt, és mikor kiértünk, kiderült, hogy előző nap az asszonyok összefogtak, és megkapálták. Vagy volt, hogy bevitték, eladták a pesti piacon a többlettermésünket, és hozták vissza az áruért kapott pénzt: kijöttünk reggel a házból, és a virágcserep alatt ott volt a százforintos, ami ma legalább egy ötezer forintos értéknek felelne meg. Azt is tudom, hogy nagyon sokan imádkoztak félreállított vagy beteg papjukért.

Azt hiszem, az a minta, amit szüleim a saját családjukból hoztak magukkal és valószínűleg meg Fóton, nem csak abban a két faluban vagy két gyülekezetben volt így, amelyben ők felnőttek. Az emberek sokkal inkább figyeltek és segítettek a másoknak, kölcsönösen összefogtak. Ez egyfajta kaláka-jellegű szokás volt, de több is szokásnál: az élet rendje volt. Aratásnál, cséplésnél vagy egy disznóölésnél, egy szüreten is összefogtak az emberek és kiségtették egymást, egy házépítésnél szintén. Nagyon békés, szép falusi élet volt. Senki nem nyúlt a máséhoz, és ki-ki a maga módján elégedett volt, mert hiszen a templomban is azt hallotta, hogy „Nagy

dolog az istenfélelem megalégedéssel.” [1 Timóteus 6,6] És a mindennapi kenyeret is az Úristentől kérte és kapta, köszönte meg az ember, ez valahogy a vérében volt mindenkinek. Nem csak a szívében, a fülében, de a vérében is. Ehhez hozzá kellett járulnia annak, hogy ha valaki keresztyén, azaz Krisztus-követően gondolkodik és él, akkor oda is elmegy segíteni, ahonnan nem várhat viszonzást. Azt is leülteti az asztalához, aki nem hívhatja meg őt asztalához.

Iskolás évek

Amikor eljött az ideje, akkor a fóti evangélikus elemi iskolába kerültem. Sőt már egy fél évig előtte is jártam, mert a tanítót behívták katonának, s az őt helyettesítő édesanyám magával vitt. Nagyon örültem annak, hogy osztatlan osztályba kerültem; az alsó négy osztály együtt járt délelőttönként az egyetlen osztályterembe. Ez azt jelentette, hogy én gyorsan elvégeztem a csendes foglalkozásra adott feladatot, írást vagy számtant – akkor még úgy hívták, hogy „számolás és mérés” –, utána pedig arra figyeltem, amit a tanító vagy a tanítónő tanított a másodikoknak, a harmadikosoknak vagy a negyedikeseknek. Persze, amennyire jó volt, mert jobban haladtam előre, annyira nem is volt jó, mert azt hiszem, igazán „tanulni” nem is tanultam meg. Akkor pillanatok alatt mindent felfogtam – hiszen már úgy kerültem az iskolába is, hogy folyékonyan olvastam –, legidősebbként a testvéreimnek olvastam fel ugyanis meséket, ha arra volt szükség.

A négy év a fóti elemiben nagyon változatos volt. Amikor az igazgató-kántortanító visszakerült a frontról, akkor behívták a másikat, a drága tanító bácsit, Máté Györgyöt, aki napsugaras, vidám, nótás kedvű és nagyon barátságos ember volt – és ő meg is halt a fronton. Tehát gyerekfejjel átéljük a tőle való búcsúzást. Temetése sem volt, mert valahol az orosz fronton temették el, viszont öreg szülei itt éltek Fóton, ide költöztek utána. Emlékére feketébe öltözött a gyülekezet, mert egy temetési istentiszteletet tartottunk. Aztán volt egy olyan félév, hogy alig jártunk iskolába, és arra a félévre nem is kaptunk bizonyítványt. Utána egy diakonissza-testvér¹⁷ tanított egy fél évig, meg egy valahonnan idekerült helyettes tanító. Az utolsó esztendőben Balogh Éva volt a tanítónőnk, aki később is Fóton maradt, mert Kiss Jánosnak lett a felesége, aki a Mandák Otthonnak, és így a kántorképzőnek lett a vezetője. Tulajdonképpen gondnoka volt, de gyakorlatilag a Pest Megyei Felső

Egyházmegyének esperesi titkára, és így édesapámnak a segítségével az irodában és a Mandák Evangélikus Belmissziói Otthonban.

A II. világháború

Amit mi a háborúból átéltünk, azt valahogy gyerekfejjel nem láttuk sem tragikusnak, sem borzalmasnak. Hetekig élt az egyik szomszéd házban egy velünk egykorú orosz katonagyerek, gondolom, az apjával vagy az anyjával jött a háborúba. Kis katonaruhája, sapkája, meg zubbonya volt. Vele időnként játszottunk. Azt tudtuk, hogy voltak halottai a falunak: akadt, aki aknától halt meg a háza romjai között. Egy másikat orosz katonák végeztek ki, hogy miért, a mai napig sem tudom. Azt is csak mostanában hallottam, hogy az egyik – azóta már elhunyt, akkor fiatal – asszonyt megerőszakolták az orosz katonák. Tudok arról is, hogy volt a gyülekezetnek olyan tagja, aki egy darabig meggyőződésből nem járt az istentiszteletre. Ő 1919-ben vöröskatona volt, de amikor a feleségét megerőszakolták, kiábrándult mindabból, amit addig vallott. Később megérintette őt az evangélium, és a gyülekezetnek nagyon hűséges, bibliás, imádkozó tagja lett. Nyilván a sorsa is befolyásolta abban, hogy az álláspontja, meggyőződése változott.

A háború alatt a falusi ember arra várt, hogy kitavaszdjon és dolgozhasson. Persze az, akinek a lovát vagy a kocsiját vitték el, az nehezebben állt talpra, de a föld szeretete, s az időben elvégzendő mezei munka a vérükben volt. Ma nem is lehetne folytatni úgy azt a látástól vakulásig végzett munkát, az egykori földművesek gyerekei és unokái ezt már nem is vállalják...

A háborúnak a szele akkor is megérintett, amikor a fóti evangélikus templom három harangjából az egyiket rekvirálták, elvitték ágyúöntés miatt a frontra. Mi, iskolások is ott voltunk az utcában, a szemben lévő ház előtt álltunk sorban, s néztük, hogyan tolták ki egy dupla gerendára a harangot, és dobták le. Egy utolsót kondult, mire leért. Az asszonyok, de a férfiak is sírtak, és egy temetési éneket énekeltek. Az a harang soha nem került vissza.

Borzalmakra, pusztításra, halottakra az említetteken kívül nem nagyon emlékszem. Az első években néhányan még földet is kaptak, bár Fóton nem volt különösebben

földosztás. Ugyanakkor az akadozó közellátás miatt nyitott volt a lehetőség, hogy hordják a fölösleget vagy a piacra termelt árut a piacokra.

A háború közeledtével a szomszédos iskolaépület tanítólakásának pincéjében húztuk meg magunkat, szerencsére ott főzni is lehetett. Mi akkor már öten voltunk a családban, s ott volt a segédlelkész hatodiknak. Egyszer csak megjelent a fóti református lelkész a feleségével és a négy leányával, mert a főút menti parókián nem érezték biztonságban magukat. Ott volt még egy menekült, félig-meddig rokon család Bonyhádról, egy idős házaspár és asszonyleányuk a fiával, és még egy menekült, „kiöltözött” katona, egy tanító. Tehát összesen tizenkilencen voltunk a pincében! Hat héten keresztül éltünk ott lent, mert az oroszok innen lőtték Rákospalotát, Újpestet, a németek, magyarok meg onnan lőtték Fótot. És egy darabig nem volt hova feljönnünk sem, mert az orosz katonai parancsnokság berendezkedett fent a parókián. Tehát amikor már lehetett volna, akkor is lent kellett maradnunk.

Jött az első orosz. Édesapám jól beszélt szlovákul, még otthonról hozta tudását, meg prédikált is mint békéscsabai segédlelkész, és volt egy orosz-finn szótára. Tehát ő megértette magát az orosz katonákkal, és tudott írni cirill betűkkel. De ez az első orosz katona agyon akarta löni, mert nem tudott karórát adni neki, nem volt karórája. Odaadta a zsebóráját, a segédlelkész is odaadta a zsebóráját, odaadta az a menekült tanító is a zsebóráját, de ez mind nem volt elég, az orosz a karórát továbbra is követeli, ha nem kap, mondja, agyonlövi őket. Akkor a segédlelkész a golyózáporban a parókia udvarán keresztül átszaladt a parókiával szemben lévő házhoz, az ottani diákgyereknek ugyanis volt egy karórája. Ő pedig szó nélkül lecsatolta és odaadta. Akkor a katona végre megnyugodott. Egyébként teljesen részeg volt. Nem is volt rendes katonaruhája, nyilván az már régen lekopott róla. Aztán meg azért akarta agyon löni édesapánkat, mert kérdésére, hogy mi a véleménye a „Generalissimus Sztálinról”, azt mondta édesapám, hogy ő biztosan egy bölcs államférfi – mert hát mit lehet erre mondani? „Vegye tudomásul – így az orosz –, hogy Sztálin gyalázatos, utolsó gazember, és ha most mi elérünk Berlinbe, Hitler kaput, utána visszamegyünk Moszkvába, és Sztálin is kaput”.

A háború idején édesapám már esperes volt. Tizennyolc gyülekezete volt a Pest megyei Felső Egyházmegyének, az egész Galgavölgy: Acsa, Csővár, Galgagyörk,

Iklad, Domony, Aszód, Hévízgyörk, Hatvan – amelyik ugyan már Heves megyében van – meg Fót környékén még néhány gyülekezet. Amikor már itthon elcsitultak a harcok, és áttevődött a háború Dunántúlra, akkor gyalog végigjárta az egyházmegye gyülekezeteit. Meg akarta tudni, hogyan menekültek meg a lelkészek, ki az, aki helyben maradt, nem történt-e valami nagyobb baj az egyházi épületekkel, a templomokkal. Volt neki egy magyar és orosz nyelvű igazolványa. Ezt ő maga állította ki. Mint ahogyan mindenkinek a faluban: akinek szüksége volt orosz igazolványra, eljött hozzá, ő kiállította, és az orosz parancsnokság rátette a bélyegzőt. Akárhol megállították, megnézte az orosz, látta, hogy cirill betűk vannak rajta, továbbengedték. Csővár, a legészakibb település majdnem negyven kilométer Fóthoz. Gyalog tíz nap alatt végigjárta az egész egyházmegyét! És épségben hazakerült, Soli Deo Gloria!

Édesanyám nem tartotta vissza ettől az úttól, mint ahogyan attól sem, hogy élete során ötvenvalahány gyülekezetben és ugyannyi konferencián végzett evangelizációs szolgálatot. Ez az első időben azt jelentette, hogy egész hétre elment. A szolgálatban ezt úgy tudta megoldani, hogy esperesként már volt segédlelkésze: Botta István, Sárkány András, azután Hernád Tibor, később Fekete István.

A Jungmann Árvaház¹⁸

A fóti árvaház nem a háború miatt létesült, bár abban az időben, 1939. november 15-én nyílt meg. A háború után azonban egyre nehezebben működött. Érdekes módon a fóti gyülekezet „gyűjtötte” az idős, lelkész-családból származókat: lelkész-özvegyeket, lelkész-árvákat. Jungmann Irma, akinek az édesapja valószínűleg a Miskolc melletti Arnóton volt lelkész, egy elég nagy házat bírt Fóton. A ház egy része ki volt adva a néhai nyíregyházi neves pap, Paulik János özvegyének és leányának. Ők viszont elég nagy lábon éltek, és ott húzódtak meg egy két szoba-konyhás kis lakrészben. Jól emlékszem, amikor az árvaház alapítása miatt nekik onnan ki kellett költözniük. Ezt édesapám időben megmondta nekik, szerzett is számukra kiadó lakást, de mikor eljött az a pillanat, hogy nekik onnan menniük kell, nagy patáliát, veszekedést rendeztek.

Irma néni egy nagyon kicsi, nagyon öreg asszony volt. Fénykép is van róla, de

emlékszem is rá, ahogy ült az ebédasztalnál, a kutyája ült a tányér egyik oldalán, a macskája a másik oldalán, és ő evett, és egy kanál után kapott a cica is, aztán a kutya is. Neki mindenképpen támaszra volt már szüksége, és minden további nélkül, örömmel belement abba, hogy házából és maradék vagyonából árvaház létesüljön, Fóti Evangélikus Jungmann Árvaház címen. Irma néni megtartotta az egyik szobáját, kapott fűtést, világítást, teljes ellátást, sőt halálig tartó gondozást is. Ennek az árvaháznak, amely nem a gyülekezetnek, hanem a Pest megyei Evangélikus Felső Egyházmegyének az árvaháza volt, az egyházmegye 18 gyülekezete biztosította hátterét.

Édesapám a megnyitó beszédében elmondta azt, hogy az egyház elfeledkezett a gyári munkásokról, a munkások családjairól, s egyáltalán, a munkások megszólításáról. Most pedig milyen nagyszerű, hogy ma ebben az árvaházban nem csak a falvakban lévő árva gyerekek összegyűjtésére van lehetőség, de elsősorban az újpesti gyári munkások árvái nyernek itt elhelyezést. Tizennyolc-húsz gyerek élt ott egy diakonissza vezetésével, és egy mindenek – szakácsnő és udvaros – asszonynak a segítségével. Nagyon áldott munkát végzett az árvaház. Ősszel nagyon sok terményt hoztak a galgavölgyi gyülekezetek, de a fótiak is, a közelben lévő Csomád és Csömör, Nagytarcsa és Rákoskeresztúr falusi gyülekezetei szintén, úgyhogy krumpliból, lisztből, húsruból, kolbászból, szalonnából, zsírból volt bőségesen, az árvaház megélt ebből a segítségből. A városi gyülekezetek, Gödöllő meg Újpest pénzadománnyal segítettek. Az árvaházi gyerekek a fóti evangélikus elemi iskolába jártak, de emlékszem arra is, amikor egyik-másik gyerek azt befejezte, akkor édesapám valamelyik mesteremberről szerzett számára tanulási lehetőséget. Később a saját lábukra álltak, és elkerültek a faluból. Arra nem emlékszem, hogy árvaházi gyerek később Fóton telepedett volna le.

A gyülekezetben élt egy drága Julis néni, aki napszámból meg piacolással kereste a kenyerét, „kofázkodott” az újpesti és a budai piacon. Ő minden héten egy napot ingyen dolgozott az árvaház kertjében. Így ott is megtermelték a zöldbabot és az uborkát, a tököt, a paradicsomot. Emlékszem egy irodába járó hölgyre, szintén gyülekezeti tagra, aki pedig minden szombat délutánját arra áldozta, hogy hazavitte az árvák ruhaneműjét, varrogatta, javítgatta, stoppolta – mert hiszen a diakonissza testvér nem győzött mindent. Az árvaházat aztán államosították – ez édesapám nagy

bánatai közé tartozott –, és az árvákat azonnal szétszórták. Amikor pedig néhány évvel ezelőtt az egyház visszakapta az ingatlanjait, akkor ez az épület talán évjáradék formájában visszakerült az egyházhoz. Annyit tudok, hogy a ház szinte romokban van, Fót egyik legöregebb, ha nem a legöregebb épülete, a kertjét, udvarát beépítették már, előbb-utóbb lebontásra kerül.

Konfirmáció

Egyszerre voltunk konfirmandusok Péter öcsémmel, de sajnos nem édesapám konfirmált bennünket. Ő fel volt akkor függesztve¹⁹ néhány hónapra egyházipolitikai magatartása miatt. Úgyhogy a már Fóra költözött Józsa Márton²⁰ országos utazó evangélikátor fejezte be a konfirmációi oktatást, és ő szolgált a konfirmációi ünnepen is.

Jól emlékszem a napra, amikor értesültek a szüleim a felfüggesztésről. A konfirmáció előtti nagybőjtben... egész pontosan tudom: nagyhét hétfőjén, talán ruhavásárlás miatt mentünk édesapámmal, édesanyámmal Pestre. Útközben összetalálkoztunk a kézbesítő postással. Azt mondja a postás: „Esperes úr, egy tértivevényes ajánlott levél van a postán, bejön?” – „Hát most megyünk a vonatra, de visszafelé majd bemegyek érte, vagy holnap hozza ki. Mondja, hány napig őrzik meg az ilyen leveleket?” – „Tíz napig” – volt a válasz. Megyünk tovább. Azt mondja édesapám édesanyámnak: „Tudod, mi ez? Ez a felfüggesztésem. Most el kell dönteni, hogy mi legyen. A gyerekek föl vannak készítve, de húsvét után még négy hét a mennybemenetel ünnepe. (Akkor volt Fóton mindig a konfirmáció.) Tehát elmegyek a postára, megkérem, hogy húsvét keddjéig őrizték, akkor elmegyek, és felveszem. Addig nem vagyok felfüggesztve, tehát húsvét hétfőn megtartjuk a konfirmációt. És ezt meg fogják érteni, ha máshogyan nem, akkor utólag a fótiak”. Ennyit hallottam. Délután hazaértünk. Akkor eldöntötték a szüleim, hogy nem, ez mégsem lenne tisztességes. Ha egyszer az a levél megíratott, akkor neki annak következményét vállalni kell.

Azt is tudtam, hogy Dezséry püspök²¹, aki akkor aláírta azt a bizonyos felfüggesztést, *püspök*, tehát édesapánk fölött van, hatalma van. Ez a tudás az öcsémmel nem sokkal később egy játék során jött elő érdekes módon. Valamivel felhergeltük ketten

a legkisebbet, Tamást, ő pedig mérgében azt mondta: „Jól van, ti vagytok az erősebbek, de ha én fölnövök, én Dezséry püspök leszek, és föl foglak titeket függeszteni!” Tehát ennyit tudtunk róla. Jellemző volt édesapámra, aki még Dezséryre sem haragudott – ahogy később Káldyra²² sem, mert hát testvérek az Úrban és szolgatársak, még imádkozott is értük –, hogy ezt a „fenyegetést” elmesélte Dezsérynek. Már teológusok voltunk Péter öcsémmel, amikor egyszer a püspök kint volt Fóton. „Gyertek csak ide, fiúk! Melyikőtök az, aki Dezséry püspök akart lenni?” Tamás öcsém jelentkezett, hogy ő az, aki ilyet mondott. „Na, amennyire apátokat ismerem, biztosan nem fog Dezséryt nevelni belőled. Szervusztok!”

„Én megbocsátok, te is bocsáss meg nekem!”

A konfirmáció reggelén, a reggeliző asztal körül már ott voltak a nagyszülők, a keresztszüleink és hát természetesen a szüleim és testvéreim. Mielőtt átmentünk volna a templomba, elmondtuk azt a kis versikét, amit mindenkinek meg kellett tanulnia. A versnek az volt a lényege, hogy elérkezett a konfirmáció napja, és ezt nektek is köszönhetjük, szüleink. Bocsássátok meg bűneinket, amiket elkövettünk, hogy azok az Úr asztalánál ne terheljenek bennünket. Elmondtuk a verset, én elmondtam a szülőknek, az öcsém elmondta a nagyszülőknek és a keresztszülőknek címezve. Utána odaléptem édesapámhoz, és azt mondtam: „Édesapám, tessék nekem megbocsátani!” Mire ő így válaszolt: „Én megbocsátok, te is bocsáss meg nekem!” Ezt én többször elmondtam szószékről is. S mindig hozzáfűztem azt: ebből tanultam meg, hogy amikor egymás mellé térdel szülő és gyermek az úrvacsorai oltárhoz – vagy akár nagyszülő és unoka –, *mielőtt* odatérdel, egyformán kegyelemre szoruló bűnös. Amikor pedig elnyertük a bocsánatot, és fölállunk az oltártól az úrvacsora vétel után, akkor mindnyájan egyformán megkegyelmezett bűnösök vagyunk. Itt már nincs különbség a szülő és a gyermek között, mert mind egyformák vagyunk. Ezt így is éltem át akkor, de éppen ennek a csodálatos mondatnak, ennek a tapasztalatnak a hatására. Mint ahogyan azt is, hogy az akkor édesapámat helyettesítő Józsa Márton kézrátétellel mondta el azt az ígét, amivel megáldott. Ez is megerősített abban, hogy itt valami történt: az Isten kegyelmébe fogadott.

Édesapám nagy megpróbáltatásai

Hosszú évekkel később, amikor a húsz éves konfirmációi jubileumra meghívott a fői gyülekezet akkori lelkésze, Bohus Imre²³, s arra kért, hogy beszéljek arról, mi történt a konfirmációnk alkalmával, a beszédre készüléskor jöttem rá, hogy mennyire megpróbálta az Úristen édesapámat. Hogy ugyan a gyerekeit ő keresztelte, de két idősebb fiának a konfirmációját nem ő végezhette. Azon a konfirmációi jubileumon tudatosult bennem, hogy ott ült civilben a papi padban, miközben mi feleltünk, mondtuk a konfirmációi vallástételt, úrvacsorát és igei áldást kaptunk. Ő ebből kimaradt. Nagyon nehéz próba lehetett ez számára. Csak szemlélője volt a nagy eseménynek, csak hallgatója. S amikor később próbált bennünket eljegyzett menyasszonyommal rávenni arra, hogy még várjunk a házasságkötéssel, s mi azt mondtuk, hogy már három év eltelt a felszentelésemről, akkor egyszer csak azt mondta: „Jól van, higgyétek el, én is szeretnék már unokát lovagoltatni a térdemen!” – s erre sem kerülhetett sor. Ki volt tűzve a mi esküvőnk egy szombati napra, és ő előtte való hétfőn elhunyt.

Ordass püspök emlékirataiban²⁴ is megemlíti, hogy amikor a Magyar Bibliatanács²⁵ megalakította az Ószövetségi Szakbizottságot, akkor ő tanácsot kért a szakbizottságban már működő Deák János professzortól, ki lenne az az evangélikus lelkész, akit be lehetne sorolni a bibliafordító bizottság tagjai közé. A professzor Botyánszky János mezőtúri esperest és édesapámat javasolta. Ő nagy örömmel végezte ezt a munkát 1948-tól öt éven át. A bizottság tagjai – és itt gondolok nem csak Deák Jánosra, hanem Kállay Kálmánra, aki a debreceni Református Teológiának az ószövetséges professzora volt – szintén örültek édesapám közreműködésének, mert egyfelől finnül tudott, és minden esetben megnézte a finn Szentírást is, másrészt szlovákul is tudott, adott esetben a szlovák nyelvű Biblia is ott volt kinyitva az asztalán. Ugyanakkor, mint falusi származású és faluban szolgáló ember, más volt az észjárása, mint a városiaknak. Ezt tudva, amikor úgymond takarékoság miatt egyik napról a másikra kitették a bibliafordító bizottságból²⁶, ezek az öreg professzorok külön levélben fordultak először a református egyház, azután az evangélikus egyház elnökségéhez, s nyomatékosan kérték a két evangélikus lelkész – Botyánszky János és édesapám – maradását, de nem kaptak segítséget. Úgyhogy ő, aki éveken át tíz hónapon keresztül havonta egy teljes hetet szánt erre a munkára, amely hol Pesten, hol Debrecenben volt, olykor-olykor Főton, a Mandák

Otthonban, gyakorlatilag minden „köszönöm” nélkül, egyik percről a másikra, egy ilyen mondva csinált ürüggyel „az utcára került” 1954-ben. Azok a levelek, amiket a professzorok írtak, a róla szóló könyvben szerepelnek²⁷. Nekünk, a családnak akkor azt mondta: „Tudjátok, a megdöbbenő az, hogy amikor Pesten volt az ülés, én majdnem mindig 'elfelejtettem' felvenni az útiköltséget. 5 forint 20 fillér lett volna egy retúrjegy Fót és Budapest-Nyugati között, de hát én azt könnyen kibírtam. Azt nehezebben bírom, hogy köszönés nélkül elbocsátottak, mert ez a munka a szívemhez nőtt”. Betegségét is nyilvánvalóan elősegítette, erősítette az, hogy ilyen keresztet is kellett hordoznia. A valóság biztosan az volt, hogy őt egyházpolitikai okok miatt nem tartották méltónak vagy érdemesnek arra, hogy ebben a munkában részt vegyen.

Édesapám mindezzel együtt lett egész lelkészi szolgálatom alatt is utolérhetetlen példaképem. Szoktam mondani, öcsém is ugyanezt vallja, hogy a térdéig sem érünk föl. Mint ahogyan sok évvel később a fóti ügyben is így volt. Azt mondta nekem akkor Káldy püspök, hogy „nem lehetsz Fóton lelkész”. Rendben van, tudomásul vettem. Arra viszont nem voltam hajlandó, hogy én a püspöknek előre megígérjem, hogy amikor majd azt mondja, meghívható vagyok a lelkészi állás betöltésére, én azt mondjam a fótiaknak, hogy nem fogadom el a hívásukat, nem akarok fóti lelkész lenni. Én nem akartam fóti lelkész lenni, de „nem-akarni” sem akartam!

Ezt a zúgolódás- vagy panaszkodás-mentességet vállalta az ember, hogyha egyszer Krisztus tanítványa. Akinek nagyon jól megy a sora, az esetleg megkérdezheti, hogy nem csinál-e valamit rosszul...

Gimnáziumi évek – zűrzavaros rendszerben

Amikor elvégeztem a negyedik elemi, tavasszal beírtattak édesapáék a Fasori Evangélikus Gimnázium²⁸ – a nyolc osztályos gimnázium! – első osztályába. Ezzel egy zűrzavaros négy esztendő kezdődött. Mire ősszel oda bekerültem, addigra az első gimnáziumból ötödik általános lett. A fölöttem lévő évfolyam, akik már egy évig gimnáziumba jártak, ők onnan a hatodik általánosba kerültek. Ugyanabba az épületbe jártunk, s közben az évek alatt fogytak fölöttünk a gimnáziumi osztályok, és szaporodtak az általános iskolai osztályok. Gimnáziumi tanárok tanítottak bennünket.

Két év után államosították az iskolát. A diákok és a tantestület teljesen kicserélődött, tehát a hetedik általánosról nekem egy budapesti állami általános iskolának a bizonyítványa van meg. Aztán az is megszűnt, mert akkor került oda, a fasori gimnázium épületébe az Evangélikus Teológia²⁹, és ezért mindenkit a lakóhelye szerinti iskolába utasítottak. Úgyhogy visszakerültem Fótra, az akkor már állami általános iskolába, és itt végeztem el a nyolcadik osztályt. Tehát a négy évet három tantestülettel, három különböző összetételű osztállyal, más diáktársakkal végeztem el. Hogy még bonyolultabb legyen, az általános iskola elvégzése után visszakerültem a Fasorba, de két év után a Fasort szétszórták! Nem egyszerűen államosították: szétszórták. A harmadik tanév előtti nyáron levelet kaptam, hogy a gimnázium megszűnt, és a tanulmányaimat ősszel az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban kell folytatnom. Egy nagyon jó barátunk, akivel Fótról, a napi bejárás során a vonaton ismerkedtünk össze, nagyot nézett, amikor a Könyves Kálmán iskolában találkoztunk vele az évnnyitón.

A Fasorban a második emeleten volt a Teológia, a földszinten és az első emeleten a gimnázium, de a teológusoknak is és nekünk is azt mondták, hogy úgy kell élnünk, „mintha fal lenne köztünk”. A teológusok, főleg az evangélizáció által megérintett hallgatók azt akarták, hogy minden gimnáziumi osztálynak legyen osztály-bibliaórája. Ők ezt meg is tartják. De addigra már a kerületi DISZ³⁰ Bizottság nyomására minden osztálynak kellett választania egy DISZ-titkárt. Pedig nem is voltunk DISZ-tagok! A gimnáziumi DISZ-titkár pedig kijelentette, hogy „Márpedig itt osztály-bibliaóra nem lesz!” Akkor két-három osztálytársammal, a Cserháti-fiókkal (az idősebb volt Miklós, aki Svájcban sebész lett, a másik Pál, ő Cserháti Péter orvos édesapja, mindketten Cserháti Sándor későbbi újszövetséges teológiai professzornak az öccsei voltak), tehát velük meg egy fóti fiúval elmentünk az osztályfőnökhöz. Arra kértük, ne engedje, hogy a bibliaórákat megakadályozzák. A drága osztályfőnökünk, nagyszerű magyartanár, Ballai Mihály - akivel nagyon kitoltak, mert a Fasor megszűnése után csak általános iskolában taníthatott – csak csóválta a fejét: „Gyerekek, meg kell érteni az idők szavát, nem lehet ellene berzenkedni. Próbáljátok lenyelni. Nekünk sem volt könnyű!”

Azért mi csak feljártunk időnként a teológusok közé. Én például részt vettem Peskó Zoltán³¹ kántorképzőjén, amit reggel 7 órakor tartott, pedig Fótról voltam bejáró diák.

Reggel 7-8-ig, tehát a teológiai előadások előtt a teológusok közül jó páran – elsősorban a leányok, de néhány fiú is – tanultuk Peskótól a zeneelméletet. A teológusok harmóniaórákat is vettek tőle. Én voltam a csoportban egyedül gimnazista. Egyébként is jártam hozzá zongoraórára, ezért aztán részt vehettem a zeneelméleti órákon is.

Hála Istennek, nem volt különösebb gond ezeknek az iskoláknak az elvégzése. A Fasorban is egy sereg nagyszerű tanárom volt, és az újpesti állami gimnáziumnak, a Könyves Kálmánnak a tantestülete is kiváló, nagyszerű együttes volt. Mint papgyerek már elég hamar hozzászoktam ahhoz, hogy a jó bizonyítványhoz, a megfelelő érdemjegyhez jobban kell teljesítenem. Hozzászoktam ahhoz is, hogy az embert állandóan kérdezik, feleltetik, és a Fasor nagyon szigorú iskola volt. A Könyves Kálmán már nem annyira... Egyértelmű volt számomra, hogy amit feladnak, azt meg kell tanulni. És hála Istennek, irodalomból meg történelemből, de matematikából is annyira jól mentek a dolgok, hogy én történelem tételeket nem is dolgoztam ki, mert tudtam azt, hogy melyik tétel alapján miről kell felelnem. És miután az osztályunk a Könyvesben humán osztály volt, a harminckét diákból tizenkét orvos lett – azóta sem volt valószínűleg ilyen osztálya a Könyvesnek, legalábbis egy darabig híre volt a mi osztályunknak. Reggel 7 órakor heteken keresztül tartottam érettségi matek előkészítőt az osztálynak. Az elmúlt tavasszal volt érettségi találkozásunk, az egyik orvos, aki főorvosként ment nyugdíjba, most is csóválta a fejét: „Csak azt nem tudom, hogy miért lettél pap, amikor te voltál a legjobb matematikus”. A magyartanárom meg azt sajnálta, hogy miért nem bölcsészkarra megyek, irodalomtanárnak.

A történelemtanárunk a váci püspöki levéltárban dolgozott délutánonként, ezt tudtuk róla. S már teológus voltam, amikor kiderült, hogy a gimnáziumi orosz tanárunk rendszeresen kijárt a fóti plébánoshoz beszélgetni, akivel igen-igen nagy barátságban volt. Megkérdezte először, amikor összefutottunk vele a vonaton, hogy hova megyek. Mondtam, hogy haza. „És a tanár úr?” – „Teológus vagy?” – „Igen”. – „Akkor tudsz titkot tartani”. – „Tudok”. Akkor mondta el, hogy „az atyához” megy ide, a fóti plébániára. Vagyis dr. Schaub Zoltánhoz, akit politikai okokból tettek ki az újpesti nagytemplom plébániájáról Fótra, és akivel édesapám igen-igen jó barátságba került. Zoli bácsi pedig aztán édesapám temetésén a közeli barátságról és a Krisztusban

való testvéri szeretetről tett bizonyosságot.

Azt, hogy én a teológiára készülök – noha én magam már nyolcadikos koromban tudtam –, sajnos nem nagyon híreszteltem. Ezt, be kell vallanom, szégyellem is. Az osztálytársaim talán sejtettek valamit... Egyszer a németórán egy kánont kellett elvezényelni, és egymás után álltak ki a fiúk, de három szólamban egyáltalán nem ment a kánon. Akkor fölálltam én, talán hatodiknak vagy nyolcadiknak, hogy én is megpróbálom. Megmagyaráztam (az *„Erdő mélyén, esti csendben hallod a csalogány édes dalát...”* kezdetű dalról volt szó), mire kell odafigyelni, vannak félhangok, meg negyedhangok, lehet, hogy még nyolcadok is, és akkor egyből jól sikerült. Attól kezdve minden németórán heteken keresztül ez volt a záró produkció, amit az osztály saját magának elénekelt. Akkor megkérdezték, hogy honnan tudok vezényelni. Elmondtam, hogy a gyülekezeti énekkart Fóton én vezetem. Tehát ők nagyon jól tudták azt, hogy valamennyire elkötelezett ember vagyok – de nem mondtam a teológiára való jelentkezésemet. Viszont a műegyetemi építészmérnöki felvételre nem mentem el. Onnan egy kísérőlevéllel kaptam vissza a papírjaimat: *„Kedves elvtárs, tekintettel arra, hogy a felvételin nem jelent meg, az iratait visszaküldjük. Elvtársi üdvözlettel: XY.”* Beadtam ugyanis oda is a jelentkezésemet. Valahogy úgy éreztem, hogy magamat is próbára kell tennem. Jelentkeztem, de a felvételre nem mentem el.

Megtérés, elhívás, hitem növekedése, indulásom a lelkeszi pályára

Megtérésem a tahi konferencián

Az én lelkeszi elhívásomhoz a családi otthonban kapott nagyon sok pozitív, Isten felé, Krisztus felé terelő mozdulat és tapasztalat, szüleim példája vezetett. Előzményei közé tartozik feltétlenül, hogy mindannyian vasárnapi iskolába jártunk – akkor még így hívták a gyermek-bibliakört –, amelyet a tanítók és édesanyám tartottak. Több csoportban folyt egymás mellett a foglalkozás, mert hiszen elég sok gyerek volt a gyülekezetben.

A döntő lépés pedig az volt, hogy 1948-ban, tizenhárom éves koromban Péter öcsémmel együtt elküldtek minket Tahiba, egy olyan konferenciára, amelyet Sréter

Feri³² bácsi rendezett. Ébresztő (evangelizációs) konferencia volt, talán 250-en voltunk jelen fiúk: serdülők meg gimnazisták. Az Úristen különös magvetésének nevezem, hogy – főleg az esti evangelizációk alkalmával – olyan hallatlan erővel szólt az evangélium, hogy kamaszként sírtunk. És tucatjával álltak fel ott, a tábortűz mellett a fiúk, és kapták a feloldozást a csak általában, tehát felsorolás nélkül bevallott bűnös állapotukra.

Történt, hogy az egyik délután magánygyónásra jelentkeztem egy bibliakör-vezetőnél, aki csak 4-5 évvel lehetett idősebb nálam. Ő akkor még nem is volt lelkész, igaz, teológus volt. Azon a tahi konferencián történt magánygyónáson én megtérésen mentem keresztül. Talán egyszerűbb, ha azt mondom: hitre jutottam, amiben éppúgy benne van a bűnbánat, a bűnvallás és a feloldozás. A megtérés ugyanaz az esemény, mint a másik oldalról, az Isten oldaláról az újjászületés. Az Isten azt parancsolja: Térj meg! Ugyanakkor Ő ajándékozta azt, tehát erejével és Lelkével újjá szül. Amikor ez megtörtént – és még ugyanazon a napon Péter öcsém esetében is –, akkor mi gyorsan a táborban is kapható postai levelezőlapon, tehát nyílt levelezőlapon, tintaceruzával megírtuk haza. Tudom, hogy ez a szüleink számára nagy örömet jelentett.

Rendkívül fontosnak tartom azt, hogy akkor is kézzelkapottan kapta meg az ember a feloldozást – ami az Isten felé vezető útnak éppen olyan döntő vonása, mint amikor a keresztség ráhullt a homlokunkra. Az ember érzi, hogy itt testileg is történik valami, ugyanúgy, ahogy az úrvacsorában megkapjuk az ostyát és a bort: ilyen tapintható, érzékelhető, ízlelhető dolgokon keresztül ér el minket az Isten kegyelme és szentsége. A mai napig sajnálom, hogy a magánygyónás gyakorlata kiveszett az egyházból. Magam még néhány más konferencián is éltem ezzel. Amikor a teológusotthon vezetője voltam, ott is előfordult, hogy egy-két teológussal folytatott magánbeszélgetésem bűnvallással és feloldozással fejeződött be. Hiszem, hogy azoknak az életében is olyan emlék ez, amit nem fognak kitörölni az életükből.

Gyermek-bibliakör vezető lettem

Amikor a fóti Mandák Belmissziói Otthon édesapám sok szolgálatával és sok imádságával elindult, ott is egyre-másra jöttek a konferenciák. Közülük nagyon fontos

volt számomra a gyermek-bibliakör vezetői konferencia. Nyolcadikos koromban az osztályfőnököm a fóti állami általános iskolában az evangélikus kántortanító, Veperdi László volt, akivel nagyon jó barátságban voltam. Akkor ő volt a gyülekezeti serdülő fiúcsoporthoz a vezetője. Volt még egy serdülő leánycsoport, egy középső csoport és egy kisebb gyerekek szervezett csoport. Tehát négy csoportban, de lehet, hogy öt csoportban vezették az arra alkalmas fiatalok a gyermek-bibliaköröket. Veperdi Laci bácsi – aki szintén részt vett ezen a konferencián, amit Benczúr László vezetett, és amelyen ott volt Kada Judit, aki lélektan előadásokat tartott, valamint Jávor Pál, az akkori hatvani lelkész –, azt mondta: „Úgy tanulj meg mindent, hogy ősztől kezdve magam mellé veszek, és felváltva fogjuk tartani a gyermek-bibliakört”. Részt vett rajta még egy árvaházi fiú is, aki a diakonissza testvér sok imádsága és szeretete révén, valamint egy konferencia hatására Isten gyermeke lett, és erről nagyon komoly bizonyosságokat tett a gyülekezetben. Veperdi Laci bácsi szépen lassan kettőnknek át is adta ezt a gyermek-bibliakört már az ősz folyamán. Ő pedig ez alatt az istentiszteletre készült fel, hogy megfelelő orgonadarabot válasszon előjátéknak, és azokat gyakorolta.

Elhívást nyertem a lelkészi szolgálatra

Második gimnazista voltam, a Fasorba jártam, amikor édesapám a fóti gyülekezet szószékére Káldy Zoltán pécsi esperest hívta evangelizálni. Ő pedig vasárnaptól vasárnapig szolgált. A templom minden este zsúfolt volt, sőt egyre zsúfoltabb. Káldy hallatlan nagy lendülettel, sok tartalommal, egyetlen bibliai történetről prédikált estéről estére. Ez a bizonyos történet-sorozat Ábrahám közbenjárása Sodomáért és Gomoráért, Ábrahám és Lót története, Lót felesége, a menekülés háza, illetve Coár, a falu, ahová Lóték menekülhettek. Ennek az egyhetes evangelizációnak a végén, a „morzsaszedésen” én is felálltam; harmadiknak vagy negyediknek szólaltam meg. Elmondtam, hogy már eddig is kegyelembe fogadott gyermeke voltam az Úristennek, de hiszem és tudom, hogy ezen a héten elhívást nyertem a lelkészi szolgálatra, és én ezt az elhívást elfogadtam. A teológiára fogok készülni, lelkész szeretnék lenni. Káldy Zoltán erre így válaszolt: „Ha másért nem, ezért a döntésért érdemes volt egy hétig ebben a gyülekezetben szolgálni. Áldott legyen érte az Isten!” Sok évvel később, ceglédi lelkészi iktatásom alkalmával az igehirdetésben elmondtam, hogy sokat kaptam és tanultam Ordass püspöktől – aki Cegléden egyik elődöm volt –, még

többet édesapámtól, ugyanakkor Káldy Zoltán evangelizációja indított el a lelkészi szolgálatra. Akkor ketten is voltak a hallgatóságban, akik ezt hírül vitték Káldy püspöknek. Mások pedig annak örültek, hogy ki tudom mondani azt, hogy hálás lehetek az Úristennek érte is. Hát ilyen a lelkészi szolgálat! Ilyen a papi „gárda”, hogy nem mindenki puszipajtás, nem mindenki kebelbarát, de testvér a Krisztusban! Akkor is, ha bizonyos dolgokban nem értenek egyet. De ezeken felül vagyunk – hála az Úrnak!

A lelkészi pályára szóló elhívásomról, érdekes módon, nem nagyon beszélgettünk otthon. Később sem, amikor édesapám második infarktusa előtt betegeskedett. Nem sokkal édesapám halála előtt, 1962 nyarán azért kérte csak édesanyám, hogy az Alföldről helyezzen közelebb Káldy püspök, hogy adott esetben helyettesíteni tudjam őt, mint egyházmegyei segédlelkész. Ám akkor sem volt szó arról, hogy édes fiam, hogyha engem elszólít az Úristen, akkor én szeretném, hogy te légy az utódom, és arról sem, hogy biztosra veszem, hogy a gyülekezet hívni fog téged, mondd, neked erről mi a véleményed... Szüleim a későbbiekre – nevezetesen, hogy kövessem-e édesapámat a fóti szószéken – nem készítettek fel engem. Pedig jól tudták, hogy édesapám előtt az egyik Szeberényi családból egymás után két lelkész, apa és fia követték egymást itt, a fóti parókián. Ennek ellenére sem volt szó róla otthon. Az azonban igaz, hogy a fóti gyülekezet tagjai nagyon örültek annak, hogy a lelkészi pályát választottam, amint Péter öcsém is ugyanígy döntött.

A Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémia hallgatója

Jézus azt mondta: „Aki engem követ, és nem veszi fel az ő keresztjét, az nem lehet az én tanítványom” [*Lukács evangéliuma 14,27*]. Fel sem merült bennünk, hogy esetleg nehézségekkel találjuk majd szembe magunkat bármilyen téren, ha mi is a lelkészi pályát választjuk. Pétert és engem annak idején minden további nélkül felvettek az evangélikus gimnáziumba. 1954. június 14-én, kitűnő eredménnyel tettem le az érettségit – már a Könyves Kálmán Gimnáziumban –, őszől pedig már teológushallgató voltam.

Persze nem minden ment simán. Például az idősebb húgomat, Máriát nem akarták fölvenni a védőnőképzőbe. Pályaválasztási szándéka mögött ott volt édesanyánk

szolgálata, aki „második védőnőként” az evangélikus kismamákat és csecsemőket látogatta és gondozta. Akkor édesapám írt a helyi pártbizottságnak, mert akkor ez volt a rend, hogy tőlük kellett segítséget kérni. Leírta, hogy mennyi mindent tett a faluért, és biztosra veszi, hogy ha fölveszik a húgomat a képzőbe, akkor ő nagyon hűségesen fogja végezni ezt a munkát. A végén aztán ez így sikerült is. Érdekes módon a fóti kommunisták nagyon jól tudták azt, hogy egy becsületes emberrel állnak szemben, tehát nem volt fekete reakciós vagy „klerikális” reakciós, csak más alapon segített a fóti embereknek, a községnek, mint ahogyan azt ők gondolták. Egy évvel később Mária végzett, védőnő lett, de először nem Fóton, hanem Nógrádban. Balassagyarmaton lakott, és a környező falvakban: Patvarcon, Hugyagon és Órhalomban működött. Aztán később, amikor már nem az számított, hogy „kinek a lánya”, hanem az, hogy milyen jó munkát végez, akkor Fót lakosságának rohamos növekedése miatt meg kellett szervezni a második védőnői állást. És akkor kerülhetett ide a húgom. Annak a doktornak lett a jobb keze, aki még a mi doktor bácsink volt, és annak a védőnőnek lett a munkatársa, aki még az ő védőnője volt.

A másik húgomat, Mártát a gimnázium után baráti protekcióval sikerült a tanítónőképzőbe bejuttatni. Akkor kerültek ugyanis a Ratkó-gyerekek iskolás korba, szükség volt tanítónőkre, és indítottak – a már érettségizettek számára – egy egyéves gyorstalpaló képzést. Egy budahegyvidéki presbiter, jó barát segített a felvételében. Tehát Márta is bejutott oda, ahová vágyott, és aztán érdekes módon, Fóra kapott beosztást! Ebben pedig Kerekes Gyula, a volt református kántortanító, az akkori igazgató keze lehetett benne, akinek evangélikus felesége volt. Valahol az Úristen rendezte így a sorsokat, s az ő „választott emberei”. Nem is olyan régen tankoltam itt egy fóti benzinkúton, mikor rám néz valaki: „Nem Zászkaliczky?” – „De igen”. – „Hát a maga húga tanított engem első meg második elemiben. Arra is emlékszem (mondott egy lánynevet), hogy kivel vittük a szülők által összeadott pénzen vásárolt nászajándékot neki. A templom sarkánál elestem vele, de szerencsére az ajándék nem tört össze”. Szívet melengető történet több mint ötven év távlatából.

Felvételem a teológiára

A teológián nem volt felvételi. Beadtam a megfelelő iratokat: az érettségi

bizonyítványt, a keresztelési kivonatot, a konfirmációi bizonyítványt, a lelkeszi ajánlólevelet, és az önéletrajzot. Onnan pedig azt a választ kaptam, hogy gyakorlatilag fel vagyok véve, de majd az ifjúság az ősz folyamán meg fogja vizsgálni az énekekből, bibliaismeretből, Kis Kátéból³³, egyházismeretből való felkészültségemet. Ez volt az úgynevezett „bagolyvizsga.” [A régi hagyomány szerint az elsőéves evangélikus teológusok, nemre való tekintet nélkül „baglyok”, a felsőbb évesek pedig „atyák”.] Ez így is történt, megfeleltem.

1954-59 között jártam a Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémiára. Be is költöztem a teológus otthonba, így felkerültem Fótról, a szülői házból a fővárosba. A professzorok közül egyes-egyedül Sólyom Jenő professzort³⁴ ismertem korábbról, aki olykor-olykor kijött Fótra helyettesíteni édesapámat, vagy azért, mert ő éppen evangelizálni ment, vagy beteg volt. Ennek ellenére a professzorok részéről csak jót tapasztalhattam. Más volt a helyzet a teológusokkal: a fölöttem járt évfolyamokból néhányat ismertem az ifjúsági konferenciákról, a nagyját viszont egyáltalán nem. Akikkel már volt kapcsolatam – így például Keveházi Lászlóval³⁵, - őket mind az evangelizációs konferenciákról ismertem. Az első-másodévesek, akik nem tartoztak a „konferenciás csapatba”, elég görbe szemmel néztek rám. Eleinte nem értettem, hogy miért.

Meghatározó csendesnap

Talán egy Fóton tartott teológus csendesnapnak a beszélgetései során - amikor az ifjúság kérése szerint a professzorok nem is voltak jelen -, jöttek rá arra, hogy mi, a volt konferenciások nem vagyunk „ellenségei” azoknak, akik más indíttatásból érkeztek a teológiára. Ez 1957 tavaszán volt, amikor Veöreös Imre³⁶ volt az igazgató. Ő pedig Szabó József nyugdíjas balassagyarmati lelkeszt, volt püspököt hívta meg közénk. Ez volt a legáldottabb teológus csendesnap az öt év alatt! Szabó püspök Péter útjáról tartotta az áhítatokat. Végig magyarázta azokat az evangéliumi textusokat³⁷, ahol Péterről van szó. Beszélt Péter elhívásáról - arról a Péterről, aki mindig elsőként válaszolt Jézus kérdésére -, de a hitvallásáról is: „Kihez mehetnénk, te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia!” Szó esett Péter tagadásáról, itt az a Péter állt előttünk, akit Jézus háromszor kérdez meg: „Simon, Jóna fia, szeretsz-e engem?” Ezek az áhítatok rendkívüli módon megerősítettek minket elhívásunkban, s állítom,

hogy azokat is, akik máshonnan, nem az evangélizációs légkörből érkeztek. Szabó József előadást is tartott, és mind a két nap sor került egy beszélgetése, aminek az volt a címe: „Görög Bibliával a kézben.” Különböző textusokat vett elő, és elmagyarázta, hogy miért aorisztosz [*igeidő az újszövetségi görög nyelvtenban*], miért befejezett perfektumban [*igeidő az újszövetségi görög nyelvtenban*] áll az ott lévő igealak. Mit lehet elérni azzal, hogy az ember alaposan megnézi az eredeti szöveget, amikor a szószéki szolgálatra készül. Mert igaz, hogy nagyszerű egzegézist [*a görög ekszégeiszthai, 'elbeszél, értelmez' szóból, jelentése: magyarázat, értelmezés*] kaptunk Ó- és Újszövetségből is a teológián, de miután a professzoraink nem voltak gyakorló lelkészek, nem „érkezett el” az ő általuk előterjesztett és elmondott egzegézis egészen a szószékig. Szabó Józseftől viszont, aki hallatlanul jó görögös, a Bibliafordító Szakbizottságnak is tagja volt, ezt ott megtanultuk. Hogy igen hasznos elővenni a Szentírást, a görög nyelvű Újtestamentumot a készülés közben! Azt hiszem, hogy részben ez a csendesnap, és az '56-os forradalmi események közös átélése végezte el az akkora már harmincra zsugorodott teológus-csapatban, hogy megszűnt a „kétfelé választódás” az ifjúság tagjai között.

Professzoraim

Áldom az Istent, hogy ilyen nagyon gazdag és tudós professzori kar tanított. Karner Károly az újszövetséges, Wiczián Dezső és Sólyom Jenő az egyháztörténelem, (ifjabb) Pröhle Károly³⁸ a gyakorlati teológiai professzorom volt. Pálffy Miklós pedig az Ószövetségi Bibliafordító Bizottság tagjaként együtt dolgozott édesapámmal. Annyi negatívumot azért el kell mondanom – amiről persze nem ők tehetek –, hogy azt nem tanították meg nekünk, hogy milyen úton-módon lehet felkészülni adott esetben a lelkészi szolgálat mellett a tudományos munkára. Ezt a gyakorlatot, mint cserediák, a debreceni Református Teológián láttam. Beszélgettem a teológushallgatókkal: „Mit csinálsz délután?” Mire elmondja, ő minden délutánját bent tölti az Újszövetségi Tanszéken. Már előre dolgozik azon a munkán, amiből egyszer majd doktori disszertációt fog írni. Nálunk ilyesmire hely sem volt! Minden professzornak volt egy kis szobája, ahol volt egy könyves szekrény, egy íróasztal és egy asztal két székkal. Tehát egyszerűen kivihetetlen lett volna az, hogy valaki adott esetben még a tudományos munkát is – legalábbis a módját – ott megtanulja! Tőlünk azokban az

években nagyon kevesen voltak külföldi ösztöndíjon is. Ennek egyházpolitikai háttere is volt. Nem merték a püspökök vállalni értük a felelősséget. Emlékszem például arra, hogy az '56-os forradalom idején, október végén odaát voltunk a Református Teológia udvarán, és a befutott teherautókról külföldi segélycsomagokat pakoltunk. Egyszer csak odajött Molnár Miklós másodmagával (őt ismertem, cserkész-parancsnokom volt a Fasorban), és azt mondta: „Na, Isten áldjon benneteket, ma éjjel utazom.” Tehát kiment az éjszakai gyorsvonathoz, és ment vele még egy másik hallgató is. A mieink ezt nem merték – más nem lehet az oka. Meg el is kellett volna köteleződni a hivatalos teológia mellett. Azoknak, akik ezt megtették, hamarabb nyílt lehetőségük külföldi útra.

Rendkívül értékesek voltak Pröhle Károly gyakorlati szemináriumai is. A megkapott feladatról a homiletikai vagy a katechetikai szemináriumban dolgozatot készítettünk, igehirdetést vagy tanítást, és azt valaki mindig megbírálta közülünk. Ezek után a professzor maga bírálta meg. Majd valamelyik budapesti gyülekezetben „eltanítottuk”, vagy szószéken elprédikáltuk, s utána újra megbeszéltük. Pröhle a szemináriumi órákon úgy bírálta, hogy arról, ami ott elhangzott, nem sokat szólt. Helyette a kijelölt textust kezdte magyarázni. Kihúzott egy szíjat, és kibontotta előtünk az egészet. Nem mondta: „Édes fiam, te mellébeszélteél, te nem a lényeges dolgokat emelted ki, vagy amit kiemeltél, azt nem jól emelted ki”. Azt sem, hogy „Légből vett csatározás volt kettőtök (a dolgozathozó meg a bíráló) között.” Mégis éreztük, hogy az az igazi, amit ő mondott el... Amikor pedig kilépett a teremből, felmutattuk a borítólapot, hogy a dolgozathozó, a magunkéba „ez maradt!” Ám amikor elprédikáltuk valahol, valamelyik pesti gyülekezetben, például Budafokon, Újpesten, Pesterzsébeten, akkor Pröhle Károly csendesen és tisztelettel beszélt arról, ami elhangzott – mert az már igehirdetés volt! Nem gyakorlatozás, hanem szószéken elmondott igehirdetés. Pröhlétől tanultam meg a jó kritika ismervét, talán klasszikus megfogalmazását is. „A kritika a jó felmutatása, a hiány pótlása és a hiba kiigazítása.” Ezt gyakorolta is.

Évfolyam-öcs és társaim a teológián

Sokat kaptam és tanultam teológusotthon-béli szobatársamtól, Magyar Lászlótól, az ő hűségéből, szorgalmából, mindig csendesítő magatartásából. Dedinszky Tamás

volt a másik szobatársam, aki sokszor háborgott bizonyos dolgok miatt. Más miatt meg néha nekem nem tetszett ez vagy az. Magyar László mindig csitított bennünket. Énekkari tag is voltam, Magassy Sándor volt az énekkarvezető. Amikor végzett, én örököltem tőle az énekkart. Ezzel egy kicsit beépült az ember a felsőévesek közé. Az évfolyamon belül annak idején Harmati Béla³⁹ volt jó barátom, de Bárdossy Tibor is közel állt hozzám. Akivel szintén összemelegedtünk, az pedig Labossa László, aki már kicsit idősebb korban jött a teológiára. Vele a mai napig tartjuk a kapcsolatot, rendszerint telefonon, találkozni ritkábban tudunk.

Egy év múlva Péter öcsém is felvételt nyert a teológiára. Amíg gimnazisták voltunk, a baráti körünk nem egészen egyezett. A teológián másként alakult a dolog, mert ő elsősorban az én évfolyamtársaimmal volt jóban, főleg amikor mi ötöd-, és ő negyedéves volt. Úgyhogy előbb-utóbb ő lett az „évfolyam-öcs”, ami azt jelentette, hogy amikor befejeztük a teológiát, kikerültünk segédlelkészi helyekre, és elindítottunk egy homiletikai munkaközösséget, abba őt teljes joggal bevettük.

Szupplikációk és teológusnapok

Ami a teológus években nagyon jó volt: hogy kis létszámunk miatt sokat jártunk szupplikálni⁴⁰. Én pedig igyekeztem mindig úgy kiválasztani a sorra kerülő gyülekezetet, hogy a Dunántúlnak a legaljára, meg az Alföldön is a legnagyobb távolságokra, sőt Miskolc környékére is elmentem. Miért is ne ismertem volna meg ezzel a lehetőséggel az egyházunkat? Így ötvenhárom gyülekezetben fordultam meg a négy év alatt (mert csak az első tanév befejezése után mehettünk először gyülekezetbe szolgálni). Minden szupplikációs időszak alatt megjelent a névsor, hogy hova lehet menni, és akkor először mindig az ötödévesek jelentkeztek, aztán a negyedévesek, utána a kisebbek. Aztán lehet, hogy néha vissza is élt a lehetőséggel az ember... Hiszen ha kaptam egy meghívást édesapa valamelyik barátjától, vagy oda, ahol a nagyapám volt kántortanító, akkor meg is előzhettem egy felsőévest. Ebből néha akadt egy kis vita, aztán vagy az egyik engedett, vagy a másik.

A rend úgy állt össze, hogy volt egy szupplikációs időszak reformáció ünnepe előtt és után - akkor egy vagy két helyre mentünk -, aztán a karácsonyi szünetben, majd böjtből és nyáron. Nyáron négy-öt gyülekezetbe is el kellett menni! Amikor én

otthonigazgató voltam, nyáron már nem lehetett rávenni a teológusokat erre, „hiszen nyaralunk!”

Nagyon jelentős segítséget kaptunk az igehirdetésre való felkészüléshez Pröhle Károlytól, a gyakorlati tanszék professzorától. Minden szupplikációs időszak előtt fölkészített minket egy reformációs prédikációra, illetve a karácsonyi, a böjti és a nyári prédikációra. Az előkészítőkön azok vettek részt, akik arra az időszakra jelentkeztek, tehát majdnem mindig majdnem minden teológus. Pröhle pedig a kiválasztott textusnak a mélyére ásott. A mondanivaló után annak feldolgozásáról is szólt: „Ki lehet indulni ebből a gondolatból, s akkor ez lenne a téma, és ez a három mondat a diszpozíció.” Azt tanította nekünk homiletika órákon is, hogy „csak úgy szabad fölmenni a szószékre, hogy egy mondatban meg kell határozni, miről beszélsz, s annak a fő gondolatmenetét is.” Az elkészült igehirdetést legépelve be kellett mutatni, ezután megkaptuk rá az aláírást. Tudom, hogy ha valamelyikünkével nem volt megelégedve, akkor segített: „Ezt most légy szíves még itt bővíteni, vagy még átgondolni és átdolgozni.” Ezért sem lehetett az utolsó napon bemutatni a prédikációt! Emlékszem, egyszer elkapott: „Vasárnap voltál szupplikáción, nem láttam az igehirdetést. - Professzor úr, be kell őszintén vallanom, azt mondtam el, amit a legutóbb. - Szóval felmelegítetted a régit? - Igen. - Nem kozmált le?”

Természetesen édesapám is segített. Másodéves koromban a szupplikációs igehirdetéseket megmutattam neki, sőt, készültünk is együtt, volt, hogy hármásban ültünk le Péterrel együtt. Emlékszem, amikor vízkereszt ünnepe után valamelyik vasárnap mentem Csomádra (az Fót melletti szomszéd gyülekezet, csak hat kilométerre van). Akkor nagyon sokat segített, olyannyira, hogy ennél a csomádi szolgálatnál magam is éreztem, hogy több volt édesapám segítsége, mint a saját munkám. Az ebéd közben aztán azt kérdezi Lucsán Marci bácsi, a csomádi lelkész, aki talán még egy-két évvel idősebb is volt édesapámnál: „Te gyerek, egész jó ez a prédikáció, nem akarod beküldeni, hogy közölje az Evangélikus Élet?⁴¹” Dehogy akartam én azt beküldeni, tudtam én, hogy az nem a saját „szövegem”, máséval való dicsekedés lenne! Amikor teológusként egy-egy igehirdetését meghallgattam - mert azért töltöttem otthon is egy-egy vasárnapot -, vagy tudtuk, hogy Budapesten, például Pesterzsébeten evangélizál, akkor testületileg elvonultunk a teológiáról elég sokan, meghallgatni őt. Ő mindig mondott olyat, ami nekünk kimondottan fontos volt.

A szupplikációs igehirdetésre – és a szolgálatra - való felkészülésnek akadt még egy nagyszerű lehetősége Budapesten: neves, jó igehirdetők meghallgatása. Már a forradalom előtt, a diktatúra hibáinak helyreállítása során az állam rehabilitálta Ordass püspököt⁴², Keken András⁴³ és Kendeh György⁴⁴ meghurcolt lelkészeket pedig visszaengedte szolgálatukba. Ők rendkívül élet-közeli és nagyon nívósan prédikáltak. Megtörtént, hogy Harmati Bélával vasárnap reggel 8 órakor Kelenföldön meghallgattuk Kendeh Györgyöt, utána felültünk a 7-es buszra, kimentünk Zuglóba, ott meghallgattuk Scholz Lászlót. Amikor lejött a szószékről, akkor igyekeztünk vissza a buszra, be a Deák térre, és ott ugyanarról a textusról harmadszor is hallgattunk egy igehirdetést Keken Andrásról!

A szupplikációs alkalmak hitbelileg is nagyon gazdagítottak. Már akkor megtapasztaltam, hogy az a gondolkodás, elmélkedés, imádság, olvasás, tájékozódás, amit egy szolgálatra készülés közben az ember belefektet, az többszörösen visszatérül. Éreztem, hogy megfelelő felkészülés után maga a szolgálat mintha sodort volna. Amit előzőleg leírtam szórol-szóra, aztán párszor megpróbáltam elmondani – később már csak nagyon bő vázlatban végeztem ugyanezt –, azt az Isten Lelke megáldja. Láttam igehirdetés közben a figyelő arcokat, a mosolygós tekinteteket, vagy éppen egy-egy keményebb textus esetében azt, hogy hol az egyik, hol a másik hajtja le a fejét, akkor ez a szószéken mindenképpen szárnyakat adott, visszasugárzott rám. Azt is átéltem, hogy ami elhangzik, arra nekem is szükségem van! Amit elmondok, az rólam is szó! Hogy abban nem csak a textus van benne, nem csak a Krisztus, hanem én is benne vagyok! Nem is lenne szabad másképpen szolgálni.

Azt az ember érezte, hogy a szupplikáción szeretettel fogadják. Akkor is, ha nem is volt mindenütt idő arra, hogy a lelkész leültesse, és azt mondja: „Pali fiam, szeretném elmondani szolgálatoddal kapcsolatban ezt vagy azt.” Néha kaptam biztatást. Máskor pedig figyelmeztetést: „Úgy látszik, te könnyen beszélsz. Neked pörög a nyelved. Azért soha ne tedd meg azt, hogy kellő készülés nélkül menj fel a szószékre!” Volt aztán olyan is, aki azt mondta: „Tudod, én mindig azt szoktam mondani a búcsúzó teológusnak, hogy légy nagyobb, mint apád. Viszont tudom, hogy a te apád nagyon nagy. És tudom, hogy őt nem fogod tudni túlszárnyalni. Hát

legalább próbálj meg hasonlítani hozzá!” Egy önérzetes, vagy legalábbis magára adó fiatalnak, mint amilyen akkor én voltam, már talán harmadéves koromban, az első pillanatban nem is esett jól ez a mondat. Ám azóta százszor megtanultam és el is mondtam, hogy édesapám idős kollégájának mennyire igaza volt!

Általában Friedrich Lajossal, az igazgatóval mentünk teológusnapra *[a lelkészjelöltek bemutatkozása egy-egy gyülekezetben, szeretetvendégségen előadott kis műsorukkal, énekkel, szavalatokkal egybekötve.]* Délelőtt mindig az igazgató prédikált. Ha szórványba vagy leánygyülekezetbe kellett kimenni, akkor oda teológust vittek ki igét hirdetni. Külön volt még ifjúsági óra is itt-ott. A délután folyamán pedig úgynevezett vallásos délutánt vagy estét tartottunk. Ennek a programja teljesen ránk volt bízva: verseket mondtunk, valamilyen előadás is elhangzott, és volt énekkari szolgálat. Teológus lány akkor olyan kevés volt, hogy csak férfikkal szerepeltünk, két- vagy háromszólamú darabokat lehetett elénekelni. Volt egy repertoárunk, minden alkalomra nem tanultunk újat. Volt olyan társunk is, aki megtanult egy verset, aztán ahány helyen kellett, mindenütt elmondta.

Kevés női teológustársunk volt⁴⁵. Külön érdekessége az egyháztörténelemnek, hogy Ottlyk püspök⁴⁶ volt az, aki először szentelt fel nőket, éspedig Káldy püspök külföldi útja idején. Kovács Etelka volt az első, aztán utána néhány lelkészjelöltet összegyűjtöttek, ha jól emlékszem, akkor Keveháziné Czégényi Klárát, talán Kinczler Irénkét, Sárkány Tibornét, Pintér Károlynét, Muntagné Bartucz Juditot, Takácsné Kovácsházi Zelmát, és valószínűleg őket együtt avatták lelkésszé.

Élet a teológusotthonban, áhítatok, kulturális élmények

Kezdetben kinn, Húvösvölgyben volt a Teológus Otthon. Ma az az épület a Sarepta Szeretetotthon⁴⁷, de akkor még csak a fele volt meg, az Ördögárok utca felőli rész, mi ott laktunk. A másikban, a Báthory utca felőli épületben volt az ebédlőnk, ott lakott az igazgató az emeleten, meg a belföldi ösztöndíjas segédlelkészek, Cserhádi Sándor, Bodrog Miklós. $\frac{3}{4}$ -kor volt a reggeli, és 8 órára be kellett érni a teológiára, ami akkoriban a Hősök terénél, a Lendvay utca sarkán állt. A reggeli áhítatra ott került sor, aminek a gazdája Pröhle Károly volt. Ő adta meg a textusokat meg azt, hogy melyik zsoltárt kell olvasni. Volt egy négy hétre összeállított zsoltárrend, egy

keretvers és néhány zsoltárvers, aztán zárásként megint a keretvers. Tehát az áhítatnak szabályos istentiszteleti rendje volt, s időkerete: szigorúan 15 perc! A textusról mindössze 4-5 percig lehetett csak szólnunk. Azoknak az áhítatoknak a szövegét csak a másod- és harmadéveseknek kellett bemutatniuk, a többieknek már nem. Az esti áhítat kint volt az otthonban a vacsora után. A vacsorára mindenki hazaért, kivéve, akinek esetleg színházjegye volt. Az vagy kapott előre vacsorát, vagy nem kért. Ennek az áhítatnak a gazdája az otthonigazgató volt.

Az ötvenes években persze sokkal kevesebb lehetősége volt egy egyetemi, főiskolai vagy teológiai hallgatónak az esti kikapcsolódásra. Igyekeztünk inkább kulturális szempontból kihasználni azt a lehetőséget, hogy itt vagyunk Pesten. Operabérletünk volt, ami havi egy előadást jelentett, volt bérletünk a Nemzeti Színházba is, szintén havi egy előadásra. Soha nem felejttem el, hogy a Nemzeti Színházban - még a régi helyén, a Blaha Lujza téren - láttuk 1956. október 22-én Illyés Gyula Dózsa György című drámáját. Tudomásom szerint az volt annak az épületnek talán az utolsó előadása, hiszen az '56-os romokból már nem javították ki, utána pedig a metróépítés miatt felrobbantották⁴⁸.

Annak idején persze az volt a rend, hogy ezeket az esti eltávozásokat az otthonigazgatónak be kellett jelenteni – be is jelentettük. Főleg még akkor, amikor a Húvösvölgyben laktunk. Azt, aki késett, aki este 9-kor, a kapuzárásnál nem volt otthon, azt még be is kellett jegyezni az inspekciós kapus könyvébe! Tehát meg sem lehetett tenni azt, hogy az ember nem kért engedélyt, illetve kimaradását nem jelentette be.

A kulturális élményeknek, könyvvásárlásnak az anyagi lehetőségek szabtak határt. Túl sok pénze senkinek sem volt. A papgyerekek otthonról nem nagyon hoztak zsebpénzt, előbb-utóbb a legtöbbszörük kedvezményt is kapott abból a régi 300 forintos havi otthon-díjból, meg a félévenkénti 100 forintos tandíjból. Arra emlékszem, hogy a teológus évek alatt egyetlen egyszer ebédeltem vendéglőben egy esztergomi helyettesítő szolgálat alkalmával Dorogon. Az útiköltségen kívül, annak a napi menünek az árát megkaptam. Ez volt az életem első ilyen alkalma! Az ilyesmi nem tartozott hozzá az életünkhöz.

Antikváriumba is benézett időnként az ember, de már a teológus évek vége felé elsősorban a könyvesboltokba. Akkor lélegzett fel egy kicsit a könyvkiadás. Dürrenmatt drámái jelentek meg magyarul, volt egy külön kis sorozat, a Modern Könyvtár. Megjelent Szabó Magda Freskó című regénye, amire, azt hiszen, én csaptam rá először. Utána kerestük és vártuk a többit, mert egy egészen új hang volt ahhoz képest, amit nekünk, mint gimnazistáknak, akár kötelező olvasmányként a kezünkbe adtak. De fontos volt számunkra az Ötödik pecsét, fontos egy Max Frisch-dráma, és egyáltalán az, hogy időnként szabadabban lehetett beszélni arról, hogyan élünk mi, és egy kicsit ki lehetett tekinteni a nagyvilágra.

Ebben édesapám is segített, éppen még teológus koromban. Ő ugyanis megkapta Finnországból a Kotimaa⁴⁹ című heti egyházi újságot. Talán nem mindegyiket, de azért rendszeresen. Jól emlékszem, hogy valamikor az év vége felé mindig meg is köszönte a szerkesztőségnek, és valami olyasmit írt egy alkalommal, hogy számára „ablakot jelent ez az újság, amelyben Európa és a nagyvilág evangélikusságára, keresztyénységére tekinthet ki.” Aztán megjött az újévi szám, és abban ugyan név nélkül, de a főszerkesztő örömmel nyugtázta, hogy milyen fontos az a szolgálat, amit végeznek, hiszen a vasfüggöny mögül valaki ezt így köszöni meg! Egy másik évben is megisméltődött ugyanez. Onnan kintről, az újságon keresztül pedig bizonyos egyházi híreket is kaptunk.

Szigorlat, végzés

1959-ben tettem le a szigorlatokat, jeles eredménnyel. Ekkor már Káldy püspök volt az elnöke a szigorlatoztató bizottságnak. Talán egy tárgy kivételével, az összes többi hatnál vagy hétnél mindent szépen tudtam. Utána bejelentkeztem nála, hogy végeztem, és ki kellene tűzni a szentelést.

Amikor 1954-ben elkezdtem a teológiát, az öt évfolyamnak úgy ötvenkét-ötvennégy hallgatója lehetett összesen. Egy év múlva viszonylag nagy létszámú évfolyam, tizenhárom fő végzett: Keveházi László, Muntághné Bartucz Judit, Dedinszky Gyula, Ittész János, Dulcz Pál. Ősszel pedig már kevesebben kerültek be. A következő évfolyamban talán hatan végeztek, ez volt a Magyar László, Missura Tibor, Károly Erzsébet, Havasi Kálmán-féle évfolyam. Amikor mi ötödévesek lettünk, akkor már

csak harmincan voltunk az öt évfolyamban. A tizenháromból, akik felvételiztünk, az ötödik év végére négyen maradtunk. Hárman szigorlatoztunk tavasszal, egy társunk, Bárdossy Tibor ősszel. A következő évben pedig, lemaradva tőlünk, Dorn Vilmos és Dedinszky Tamás, tehát gyakorlatilag a tizenháromnak nem is egészen a fele, hatan lettünk lelkészek, valamint Szilas Attila, de ő már Dániában fejezte be, mert disszidált, ő is lelkész lett. Az egyik fiúról nyilvánvalóvá vált már menet közben, hogy csak azért jött a teológiára, hogy őt oda beépítsék. De a többiekről, akik lemorzsolódtak, később már semmit sem tudtunk. Azt hiszem, hogy utánunk még kisebb is lett a teológusok létszáma.

Az 1956-os forradalom⁵⁰

1956 nyarán jeles eredménnyel tettem le az alapvizsgát, ősszel pedig megkezdtem a harmadévet a teológián. A forradalom az Üllői út 24.⁵¹ szám alatt ért minket, de csak mint otthonlakókat - akkoriban onnan jártunk a Lendvay utcába, a teológiára. A teológusotthon ugyanis éppen 1956 januárjában vagy februárjában költözött be az Üllői út 24-be, és aztán talán három-négy évvel később maga a teológia is oda került. Időközben ugyanis megszűnt az Üllői úti épületben a Luther Otthon⁵², így lett hely. Ez a kollégium, a Luther Otthon több évtizedes múltra tekintett vissza, ott mindenfelől Pestre került evangélikus egyetemista és főiskolás diák lakott, később leányok is. Persze nagyon kicsi előadótermekkel és még kisebb tanári szobákkal rendelkezett az épület.

Előzmények: a nagybaráti konferencia⁵³

Tulajdonképpen már az '56/57-es tanév megkezdése előtt sejthető volt, hogy készülődik valami. Hiszen augusztusban édesapám is ott volt Nagybaráton, az ún. nagybaráti konferencián, amelyen a helyi lelkész, Laborczi Zoltán az evangélizációs lelkészeket összegyűjtötte. Édesapám visszajött azzal, hogy nagyon szép napok voltak, rengeteget beszélgettek, imádkoztak. Esténként a gyülekezet minden részén: Nagybarátiban, Kisbarátiban, Ménfőn és Csanakon esti szolgálatok voltak, ahova elosztva mentek az evangélizátorok. Ezen kívül megfogalmaztak egy, a püspökök számára, illetve az Országos Egyház számára beadandó nyilatkozatot. Ebben azt kérték, hogy újra megindulhassanak az evangélizációk. Azt is leírták, hogy az

evangélizációnak voltak hibái, hogy nem úgy érték el az embereket, ahogyan kellett volna, de mindenképpen szükség lenne annak folytatására. Tudtam arról is, hogy a csapat megbízott néhány embert, akik elmentek tárgyalni a püspökökkel. Tudtam az Egyházak Világtanácsának galyatetői üléséről⁵⁴, ahol a külföldről jött delegátusok felvetették Ordass püspök rehabilitációját.

Akkor a tanulmányi feladatok egy kicsit háttérbe is szorultak a számunkra, mert fontos volt az, hogy itt most az egyházunkról van szó. Itt most valami új kezdődik, vagy valami formálódik. Örömmel tapasztaltuk azt, hogy egy vasárnap Kende György visszakerült a kelenföldi szószékre, egy másikon Keken András is megszólalhatott a Deák téren. Véget ért az ő megpróbáltatásuk és félreállításuk. Akkor is jelen voltam, amikor Ordass püspök a budahegyvidéki, lakásból átalakított templomban prédikált, ahol még a lépcső is, meg az udvar is tele volt emberekkel, és oda közvetítették ki a csodálatos igehirdetést!

Az Üllői úton, a forradalmi események kellős közepén

Napokkal 1956. október 23. előtt a szegedi ifjúság meg a budapesti Műegyetem ifjúsága több pontból álló körlevelet bocsátott ki és adott tovább. Ezek hozzánk is eljutottak, és mi is összeültünk, hogy írásban reagáljunk. Az otthonigazgató, Friedrich Lajos is ott volt közöttünk, és még segített is a megfogalmazásban. Az ifjúságon belül néhányan azt akarták, hogy mi mindenre válaszoljunk – ami persze képtelenség. Aztán rájöttek arra, hogy mégis csak elég, ha mi a magunk dolgaival foglalkozunk.

Meg is fogalmazódott az ifjúság kívánsága néhány pontban, és ebben benne volt többek között az, hogy esetleg külföldi tanulmányútra, egy-egy fél évre vagy egy-egy esztendőre elmehessünk, hogy kitekintést nyerhessünk Európa vagy a nagyvilág kereszténységének, evangélikusságának az életére. Nem beszélve arról, hogy el lehetne mélyednünk a teológiai tudományokban is. Az egyik legérdekesebb dolog az volt, hogy a szomszédos orvosi egyetemről átjöttek a hallgatók *[közvetlenül a 24-es szám mellett ott vannak az Üllői úti, Szentkirályi utcai és Baross utcai klinikai tömbök]*, s azt kérdezték: „Ugye, ti is egyetemisták vagytok?” Ezt nekünk addig soha senki nem mondta! Sőt, az Egyházügyi Hivatalnak volt olyan hivatalos levele, amit a MÁV illetékes igazgatóságának küldött, és az a MÁV közlönyében is megjelent.

Abban a füzetben, amelyikben a különböző utazási kedvezményekről rendelkezett a MÁV vezérigazgatósága benne volt, hogy teológiai hallgató nem tekinthető egyetemistának, főiskolásnak, és ezért az iskolásokra, egyetemistákra vonatkozó hazautazási vagy iskolába utazási kedvezmények őt nem illetik meg. Tehát papíron volt, hogy mi nem vagyunk egyetemisták! Erre jönnek a szomszédból: „Ugye, egyetemisták vagytok? Ha igen, akkor gyertek velünk kivonulni.” Úgyhogy ott voltunk már az udvaron, amikor híre jött, hogy Piros belügyminiszter mégis csak engedélyezte a kivonulást.

Végimentünk az orvostanhallgatókkal a Kálvin tér – Deák tér – Bajcsy-Zsilinszky út – Nyugati pályaudvar – Körút útvonalon. Amikor a Margit hídra értünk, már jött visszafelé a csapat, úgyhogy fordultunk mi is a Parlament felé. Végighallgattuk Nagy Imre beszédét, Sinkovits Imre „Talpra, magyarját”, elénekeltük a Himnuszt és a Szózatot. Amikor pedig lekapcsolták a villanyt, akkor kiabáltuk, hogy „Sötétben is maradunk!” Érdekes módon, amikor az aranydiplománk kiosztására került sor, akkor az egyik évfolyamtársam, Labossa László elmondta, hogy ezt a bizonyos „sötétben is maradunk” skandalást az egész lelkeszi szolgálatunkra is értette! Az Úristentől, a szolgálatra hívó Jézus Krisztustól megkaptuk a szolgálatra elégséges erőt, így minden nehézség ellenére maradhattunk „a sötétben” is. Mert bizony voltak később nehéz pillanatok, akadályoztatások, annak ellenére, hogy folyton azt olvastuk és hallottuk, hogy milyen szabadságban él és szolgál egyházunk.

Amikor a tömeg végül feloszlott, kimentem a Jászai Mari térre. Addigra már mindenkitől elszakadtam, és nyilván a többiek is ugyanígy voltak. Jöttem visszafelé egy 6-os villamossal az Üllői út sarkára, s akkor már hallatszottak a lövések a közelből, a Rádió felől.

Később lehúzódtunk a pincébe, mert hiszen egy-két napon belül megkezdődtek a harcok a Kilián-laktanya körül. Azért maradtunk életben, azért nem húzódtott a harc errefelé, mert azt mindenki tudta, a harcoló felek is, hogy a mellettünk lévő háztömb az orvosi egyetemnek a tömbje. Hatalmas vörös keresztel ellátott, befestett lepedők voltak a tetőkön, amit repülőgépről is láthattak, ha akartak, és kívül is, kilógatva az ablakokban, amit a tankok meg a páncélautók legénysége is láthatott. Szerencsénkre a harcok kifelé húzódtak. Amikor már lehetett mozogni, láttuk, hogy az Üllői úton

kifelé romosak a házak. Az Üllői út 24. csak egyetlen belövést kapott! Éppen Péter öcsém rendezte a zászlót, tette ki az ablak alatt lévő zászlótartróba, ami még nem volt kicsavarva, s amiről a Kálvin tér felől érkező tank legénysége nem tudhatta, hogy az zászló, éppen ezért arra az ablakra célzott. Fegyvernek nézték messziről. Akkor kapott az a szoba találatot, erről fényképek is maradtak fenn. Persze Péter elkiabálta magát, hogy menekülés, és rohantunk a lépcsőház felé – de borzalmas volt az a találat! Mint ahogy ki tudja, hogy a pincében is életben maradtunk volna-e éjszakánként, mert utólag kiderült, hogy pontosan a lépcsőház alatti részben voltunk, tehát ha egy pontosan fölülről érkezett bomba vagy akna jött volna, akkor mi ott pusztulunk. Életben maradtunk, mert nyilván szüksége volt ránk egyházunknak, és ezt az Úristen jól tudta.

A harcoktól függetlenül nappal mászkáltunk, néhányan a Vöröskereszthez mentek ruhákat válogatni, mások a hozzánk érkezett adományokat segítettek szétosztani Ferencváros és Józsefváros evangélikus családjainak. Esténként pedig áhítatot tartottunk a pincében. Megdöbbenő volt, hogy mennyi ige szólt arról, hogy valami új kezdődik! S ebben az újban mindnyájunknak változni kell! Mindnyájunknak a Krisztus útját kell megtalálnia. A több szabadság pedig, amit az Istentől kapunk másokon keresztül, arra való, hogy még többet szolgáljunk és még hűségesebben.

A forradalom napjaiban a klinikán tudták, hogy itt vagyunk mi, harmincan, evangélikus teológusok. Volt, hogy átüzentek: „Gyertek át, mert vérre van szükség.” Emlékszem rá, hogy az egyik ágyon feküdtem, és vették le tőlem a vért, a másik ágyon meg egy orosz katona feküdt, akit kötöztek, vagy gyógyítottak. Ez akkor ott olyan magától értődő volt. Meg olyan is előfordult, hogy „Teológusok, van itt egy katona, magyar, aki nem akar többet harcolni - és ez már november 4. után volt -, tudtok adni neki civil ruhát?” Össze is adtuk a szükségeset. Nem mintha túl sok lett volna. Aztán később megkaptuk, duplán is, mert ruhasegélyek jöttek külföldről. November 4. előtt is és utána is nagyon sokszor mentünk ki a különböző állomásokra, és teherautókra pakoltuk azt, ami a vagonokban érkezett az evangélikus egyház számára, vagy a protestáns egyházak számára, és akkor hol ide, az Üllői útra, hol oda, tehát a Református Teológia raktáraiba kellett ezeket szállítanunk.

Néhány gyülekezet gondoskodott arról, hogy legyen mit ennünk. Ha pedig olyan külföldi élelmiszersegély érkezett (például ömlesztett sajtok, liszt, húskonzervek), akkor abból az egyházi kiosztás mindig küldött a Teológus Otthon konyhájára is.

Édesanyám ezekben a napokban feljött Fótról, hogy megnézze fiait. Híreket hozott ő is otthonról. A fótiak a következőt tudták: amikor vonultunk, néhány fóti ott állt azon a bizonyos „majomszigeten” a Nyugati (az akkori Marx) tér, ott vártak arra, hogy majd vonatra szállnak az állomáson, és mennek haza munka után. Hazaérve közülük többen is elmentek a szüleinkhez szólni, hogy „láttuk a fiúkat”. Úgyhogy édesapánk innen tudta, hogy mi ott vagyunk valahol a „sűrűjében” – no nem a harcok között, természetesen. Miután pedig október 25-én van a születésnapom, ezért jött be édesanyám, de édesapám ezzel a feltétellel engedte el, hogy: „Nehogy hazahozd a fiúkat, maradjanak bent, nézzenek, lássanak, tapasztaljanak minél többet, mert ez történelem.” Mint ahogyan úgy is lett. Ennek felejthetetlen eseménye volt az is, hogy 1956. október 31-én, reformáció ünnepén a Deák téren meghallgattam Ordass püspököt, amikor először ígét hirdetett.

A forradalom eseményei Fóton

Amikor édesanyám ment vissza, a Bajcsy-Zsilinszky úton haladó villamos az Arany János utcánál megállt, és éppen akkor rohantak ki a parlamenti sortűz után az emberek, és beszéltek el azt, ami történt. Úgyhogy amikor másnap este édesapámat megkérték a fótiak, nem is akárci, hanem a fóti párt egyik alapszervezetének vezetői, az egyik párttitkár is, hogy „Esperes úr, jöjjön, és segítsen levezetni a gyűlést, mert ott az Ön erélyére és népszerűségére van szükség”, akkor először kidobta őket. Azt mondta, hogy „Annak a pártnak a hívására, amelyiknek a katonái halomra lövik a pestieket, nem megyek.” De azok fél óra múlva visszajöttek: „Esperes úr, lógni fogunk estére, ha nem jön!” – „Ha emberéletet kell menteni, akkor megyek!” – mondta, s megjelent a népgyűlésen a kultúrházban. Sikerült is megfékeznie az indulatokat, rávert a Finnországban faragott botjával az asztalra. A másik két fóti lelkész - a katolikus plébános és a református lelkész is - ott voltak mellette, de ő volt a népgyűlésnek, ha szabad így mondani, a levezetője, őt választották meg erre a tisztségre, benne bíztak. Édesapám azt mondta: „Abban a pillanatban, hogyha itt csak megpofoznak valakit, vagy az első csepp vér kifolyik, mi innen elvonulunk, és

semmiért nem vállalunk felelősséget. Lesz majd bíróság, az majd eldönti, hogy ki vétkezett a múltban, és kiszabja a büntetést. De az ítélekezést senki illetéktelenül nem veheti a kezébe!” Ez tényleg így is történt.

November 4. után néhány embert elkaptak, azokat, akik bekerültek a Forradalmi Bizottságba, voltak köztük rövidebb-hosszabb ideig börtönben is. De a lelkészekhez nem nyúltak. Ezt éppen a megmenekült fóti kommunisták érték el! Amikor a váci központból, a járási rendőrségtől kiszálltak, és velük megbeszélve össze akarták írni, hogy kiket kell elkapni és esetleg vizsgálati fogságba vetni vagy internálni, akkor azt mondták: „A papokkal nem tehetitek, mert mi nem élünk most, ha ők nincsenek ott a helyzet magaslatán!” Úgyhogy a fóti lelkészek ezt ott akkor visszakapták. Mint ahogyan azt is hallottuk később, hogy a fóti ávós laktanyában – később Gyermekváros lett a fóti Károlyi Kastély, de akkor ávós laktanya volt -, a fótiak tőlük fegyvert akartak szerezni. Tamás öcsém látta a templomunk tornyából messzelátóval, hogy a falakon belül, a háztetőkön az óriási kémények mögött már építik a géppuskafészeket. Ha betörnek a fótiak, akkor ott vér folyt volna. Azok viszont követelték, hogy nyissák ki a kaput, és adjanak fegyvert. Édesapám volt az, aki odament, és csendes eréllyel hazaküldte őket, mondván, hogy ez megint csak nem a ti dolgotok. Évekkel később egy nyugdíjas lelkész mondta el egy lelkészkonferencián Pécssett, hogy egyszer együtt utazott egy katonatiszttel, aki ezt a történetet elmesélte neki. A fóti laktanya egyik parancsnoka volt, mesélte, és őket a fóti evangélikus pap mentette meg attól, hogy vért kelljen ontaniuk.

Visszarendeződés

Először csak azt hallottuk, hogy a többi egyházban elkezdődött a visszarendeződés. Csak utólag derült ki, hogy az Egyházügyi Hivatalnak egy darabig terveit voltak Ordass püspökkel kapcsolatban. Tekintettel az ő nagy, nemzetközi elismertségére, jó lenne őt megnyerni a kormány támogatására, és akkor ő maradhatna továbbra is püspök. Ordass kész is volt a Béketanács meg a Hazafias Népfront munkájában részt venni, de nem titkolta, hogy elsősorban egyházi szempontokat tart a szeme előtt, és azokon nem hajlandó túl lépni. Úgyhogy a Népfrontnál is, meg a Béketanácsnál is előbb-utóbb „kitelt az esztendeje”. Az államiak mondták meg, hogy nem hajlandóak tovább együtt dolgozni vele. De az is lehet, hogy ő húzta meg a

vonulat, hogy eddig, és ne tovább. Úgyhogy visszamenőleg érvényesítette az állam az 1957. évi XXII. sz.. törvényerejű rendelet előírásait⁵⁵. Dezséry püspök visszajött egy napra, vagy talán csak néhány órára püspöknek, majd lemondott, és akkor már nem volt lehetőség arra, hogy Ordass püspök tovább is maradjon. De előtte már Túróczyt⁵⁶ is megfosztották a püspökségétől. Tulajdonképpen nem az történt, hogy minden maradt a régiben, hanem a teológiánk szempontjából erőteljesen visszacsúsztunk. Meg kellett válni egyik napról a másikra - év közben - Ferdinánd István professzortól. Aztán az év vége előtt – de ez már a következő, az 1957/58-as tanév volt, úgy emlékszem – Sólyom Jenőtől, Wiczián Dezsőtől és Karner Károlytól. Még hozzá drasztikusan - például Karner Károllyal közölték, hogy többet be se léphet a teológiára. Annak az évnek a végén mind a hazai, mind az egyetemes egyháztörténetből már nem Sólyomnál, illetve Wicziánnál, hanem Ottlyk Ernőnél kellett vizsgáznunk. Ezek után az események után akadt, aki otthagya a teológiát. Mi az öcsémmel, és másokkal együtt maradtunk, hiszen elhívást nyertünk Urunk szolgálatára.

Lelkészsé szentelése ünnep

1959 nyarán került sor az ordinációmra. Ekkor éppen beteg volt Vető püspök⁵⁷. Úgyhogy hármunkat – Harmati Bélával, Labossa Lászlóval együtt - Káldy püspök szentelt a Deák téren. Nem ez volt az első szentelési szolgálata, történetesen előző ősszel szentelte fel későbbi sógoromat, Lackner Aladárt a szülőfalujában, a Tolna megyei Belecskán. Amin én szintén jelen voltam, mert – a gyülekezetnek kántora nem lévén -, Aladár felkért kántorkodásra. Káldy akkor is kifejezte az örömét, hogy találkoztunk, sőt hazafelé autóval fölhozott Pestre.

Amikor megbeszéltük a szentelést, azt mondta, hogy ha a család azt szeretné, hogy Fóton legyen - a fóti evangélizációra ő is jól emlékezett –, ő minden további nélkül kijön Fótra. De tekintettel édesapám betegségére, arra, hogy gyengébb, ingadozó egészségi állapotban volt, úgy döntöttünk, hogy talán ettől a családot meg kellene kímélni - szép lesz ez az ünnep a Deák téren. Nincs messze, aki Fótról be akar menni, az úgy is be fog menni. Akkor elhangzott egy mondat Káldy szájából: „Tudod, hogy édesapáddal voltak-vannak ellentéteim, de azok rád nem sugározhatnak, te különálló személy vagy, és rád így nézek és így kezelek.” Az más kérdés, hogy

aztán később ez tényleg így volt-e vagy sem... mindenesetre akkor ezt mondta.

1959. július 19-e, szentelésem napja valóban nagyon felemelő ünnep volt. Zsúfolva volt a Deák téri templom. Ez nyilván Káldynak is szólt, meg annak, hogy ez volt az első szentelése - mármint ott, Budapesten, a Deák téren. S a főtűk tényleg nagyon sokan eljöttek! A püspöki titkárságról végigtelefonálták a budapesti lelkészeket is, és a titkárnő mindenkinek elmondta, hogy Káldy Zoltán nyomatékosan kéri őket, hogy jöjjenek, és vegyék fel a Luther-kabátot. Tehát volt ott biztosan harminc-negyven Luther-kabátos lelkész.

Az áldó lelkészek sorában először a három édesapa került sorra, hiszen mindhárman papgyerekek voltunk. Van is róla fénykép, ahogy az egyik, a másik, majd a harmadik lelkész édesapa végigmegy előttünk és megáld minket, azután pedig beállnak mögénk a nagy körbe. A szentelésünkön külföldi vendégek is jelen voltak. Éppen itt tartózkodott egy jó barát finn lelkész, Karanko Jouko, aki - kissé tört magyarsággal, de hibátlanul - megáldott bennünket. Mezei István, erdélyi esperes pedig valahonnan jöve hazafelé szakította meg az útját, és ez önmagában véve is nagyszerű volt. Ott voltak az én érettségiző osztálytársaim Újpestről, akik életükben ilyet nem láttak! Utána körülvettek engem, már a templom előtt, és éreztem, hogy őket is valahogy magával ragadta ennek a számukra teljesen új –hiszen nem is volt köztük evangélikus! – ünnepnek a varázsa, szépsége. Amikor sokkal később, egy érettségi találkozó miatt kerestek, oda mentek be a Deák térre megkérdezni, hogy merre vagyok található az országban: „Mert hiszen ha valahol, akkor itt tudniuk kell azt, hogy hol él most a Zászkaliczky Pál.”

Édesapámmal a szentelést megelőzően vagy utána külön beszélgetésre nem került sor, valamiféle stafétabot-átadásra - lehet, hogy mindnyájan egy kicsit szemérmesebbek voltunk? Ő ezt érdekes módon – pedig az evangélizáció embere volt –, nem egyszer kifejezte, hogy a magyarországi falusi férfiebbek szemérmesebbek. A kettőnk közötti kapcsolatban ő egészen személy szerinti hitbeli kérdésekig nemigen ment el. Hogy egy alapigéből mit kell kibányászni, arról sokat beszélgettünk. Meg arról is, amikor valaki másnak a szolgálatáról volt szó. De kifejezetten kettőnk kapcsolatára nem különösebben utalt. Ő nyilván tudta rólam, amit tudni akart. Én is tudtam róla, amit én tudni akartam.

Segédlelkészi évek (1959-1964)

Balatonszárszó, 1959-1961.

A szolgálatba állás hamar megkezdődött. Már a szentelésem előtt - Káldy püspök éppen külföldön volt - kaptam Koren Emil püspökhelyettestől egy kirendelő levelet. Ennek értelmében, tekintettel arra, hogy Kiszely Sándor, a balatonszárszói szórványgyülekezet helyettes lelkésze tudószanatóriumba került, azonnali hatállyal lehelyez a balatonszárszói szórványgyülekezet lelkészi szolgálatának az ellátására úgy, hogy mindent meg kell beszélnem természetesen a lelkésszel, akit elérhetek a budakeszi szanatóriumban. Egy vasárnapot azért valahogy elkértem Sándortól, mert előre eltervezett programjaink voltak menyasszonyommal, családi látogatások, ahová el kellett mennünk. Mindössze három nap volt hátra az indulásig. Azt se tudtam, hogy mit jelent a balatonszárszói szolgálat – bár el kell mondanom, hogy talán nyaralási ügyben volt előtte egy levélváltásom az egyik balatonszárszói segédlelkésszel, aki Kiszely Sándor elődje volt. Akkor ez az előd leírta, hogy ez a gyülekezet tizenkét istentiszteleti helyet jelent, ugyanakkor kétszer annyi falut, ahol elszórtan élnek evangélikusok! Jelenti a nyár felduzzadt létszámát, és jelenti a téli gondokat, a kerékpár közlekedést és egyebeket... na, akkor volt egy olyan kívánságom, hogy „bárcsak ide ne kerüljek.” Mint ahogyan ez később megismétlődött Magyarbólyal, az első önálló lelkészi szolgálatommal kapcsolatban is.

Balatonszárszóra érkezve először is a szomorú Kiszely-szülőkkel találkoztam. Ők azért költöztek le, hogy a fiuk ne legyen egyedül, hogy meleg étel és meleg szoba várja őt, amikor a szórvány-utakról megérkezik. De alig költöztek oda, csak egy-két hónappal korábban, amikor a Sándor megbetegedett és szanatóriumba került. Ő egy nagyon jól képzett, határozott teológiai és kegyességi igehirdetési stílust képviselő lelkész volt, tanultam tőle. Főleg azért voltam hálás neki, mert az első hónapban, ahogyan jöttek egymás után a vasárnapok, Sándor mindig hosszú leveleket írt a tudószanatóriumból, hogy melyik vasárnap melyik szórványok következnek, ott kit hol találok meg. Ugyanakkor levelei nagyon kedves és pontos jellemzést tartalmaztak az egyes szórványokról, az ott élő gondnokokról, a gyerekekről. Úgyhogy mindent pontosan megtaláltam, és teljes mértékben bele tudtam állni abba a szolgálatba, amit

át kellett vennem. Ez egyébként akkor a segédlelkészek számára püspöki előírás is volt, hogyha valamelyik segédlelkész távozik, akkor köteles az utódjának – az esetleg nem is ismert utódjának – pontosan meghagyni, hogy milyen rend szerint, hol, mit végzett, mit kell folytatni. Emellett Sándor biztatott is.

Ennek a szolgálatnak az volt a jellegzetessége, hogy tulajdonképpen anyagyülekezet sem volt, minden szórványnak számított. Balatonszárszón sem volt több evangélikus hatvánál, s ez volt a legnagyobb létszámú közösség a területen! Balatonszárszó, Balatonszemes, Lelle, Boglár, Fonyód, Balatonfenyves – ez volt az egyik irány, azután Balatonföldvár, Zamárdi a másik irány, hozzá még két vonalon „behatolt” a gyülekezet istentiszteleti helyek szempontjából „Somogyországba”, a Balaton-parttól távolabbi falvakba: Szólád és Szóládhegy, ez volt az egyik út mentén, Kőröshegy és Bálványos a másik út mentén. Minden istentisztelet előtt minden egyes gyülekezeti tag illetve család kapott egy előre nyomtatott értesítést, akkor még 8 filléres, később 12 filléres bélyeggel, úgynevezett nyomtatványként. Az egyik oldalon a címzés és a „nyomtatvány” megjelölés volt, a másik oldalon pedig az, hogy hol és mikor tartjuk a legközelebbi istentiszteletet, és ha úrvacsoraosztás volt, akkor azt is oda írtuk. Minden vasárnap négy vagy öt istentiszteletet tartottam.

Nagyon örültünk a nyárnak, mert abban a pillanatban, hogy megjött a tavasz, már egyszer duzzadt a közönség, az istentiszteleti létszám. Voltak, akiknek nyaralójuk, kis kertjük volt, zömmel nyugdíjasok, ők már akkor lejöttek Fehérvárról, Budapestről vagy máshonnan. Amikor pedig a nyári iskolai szünet is elkezdődött, jöttek az üdülők. Minden istentiszteleten ki is hirdettük: „Szeretettel kérjük azokat, akikre más esztendőben is számíthatunk, akik minden évben ebbe a faluba jönnek nyaralni; adják meg a címüket.” És akkor tavasz közeledtével már jó előre postán értesítettük őket, hogy mikor lesznek Bogláron vagy Lellén, Fonyódon vagy Fenyvesen az istentiszteletek.

Saját templomunk ezen a területen nem volt. Zamárdiban ugyan volt egy kis üzlethelyiségből átalakított kápolnánk, ami a gyülekezet tulajdona volt, akkor rendeztük be lócákkal – nem igazi padokkal, csak lócákkal. A későbbi Harmati Béláné Polgár Rózsa⁵⁸ festett számunkra üvegre egy oltárképet, amiről - úgy tudom - hogy azóta valamiképpen elkallódott. Református templomban tartottuk az

istentiszteleteket Balatonszárszón, Balatonlellén, Balatonbogláron. Fonyódodon pedig a valamikori üdülővendégek szerveztek egy protestáns templomépítő egyesületet, ők építették fel a fonyódi várhegyen a közös protestáns templomot. Ennek volt oltárképe is, és amikor református istentiszteletet tartottak, akkor az oltárképet, mintha szárnyas oltár lenne, „becsukták.” Összegyűjtöttük a gyerekeket, s amikor megjött a tanév, akkor szinte minden délután elindultam Kőröshegyre, Bálványosra vagy Zamárdiba, a másik irányban Lellére, Boglára vagy Fonyódra, Fenyvesre, az első időben kerékpáron. Gyermek bibliaórákat tartottam, konfirmációi oktatást végeztem és látogattam. Előnyöm Kiszely Sándorhoz képest az volt, hogy már ott laktak Sándor szülei. Tehát engem meleg szoba várt, vacsora is volt, mindaz a viszontagság, amiben Sándornak része volt, engem így elkerült.

Emlékszem egy, a balatonszemesi fatemplomban tartott ünnepre – ez a negyvenes években rendezett budapesti kiállítás kiszolgált erdélyi pavilonjából lett protestáns templommá. Óriási, vastag gerendákból összerótt épület volt, tulajdonképpen átfújta rajta a szél, mert ablakai nem voltak, csak nagy ablaknyílásai az egyik oldalon. A kiállítás bezárása után a nyaralótulajdonosok közül valaki, aki minisztériumi osztályvezető volt, megszerezte a szemesiek számára. Tavasztól őszig nagyszerűen megfelelt mind nekünk, mind a reformátusoknak. Ott tartottunk egyszer egy szórványnapot, amelyre a 16 faluból összeálló 22 tagú presbitériumból 20-an eljöttek! Káldy püspök végtelenül boldog volt, hogy ilyen nagy létszámban várta őt nem csak a gyülekezet, hanem a presbitérium is. Ott esett szó arról, hogy segítséget kap a már tulajdonképpen megszervezett, önálló életre kész szórványgyülekezet, és lehetőség lesz parókia építésére. Hiszen az a kis ház, melyben a Kiszely-szülők az egyik szobában, én a másikban laktam, tulajdonképpen nyári épület volt. Szimpla ablakkal és külső fatáblával; s alig-alig kifűthető. Sajnos aztán a lelkészhiány már az én elkerülésem idején jelentkezett. Nagy bánatunkra a gyülekezet lelkészi állását összevonták a balatonszárszói üdülő gondnoki állásával: a mindenkori üdülőlelkész lett egyben a szárszói gyülekezet lelkésze is. Az üdülő, főleg a tavasszal induló szervezési időszakban annyi munkát adott az utódnak, hogy azt az intenzív szórványmunkát, amit mi végeztünk egymás után, ő már nem tudta végezni. Előfordult az is, hogy sokszor nem az utódunk ment a vasárnapi istentiszteletekre szerteszét a szórványba, hanem az éppen az üdülőben nyaraló lelkészek közül kérte meg erre egyiket-másikat. Ezzel a gyülekezeti tagokkal való kapcsolat mindenképpen

gyengült. Sajnos gyógyulása után Kiszely Sándor sem térhetett vissza a szárszói szolgálatba - éppen azért, mert a gyülekezetet összekapcsolták az üdülővel. Azután ezt a már emlegetett, „parókiának” nevezett kis nyári lakot is eladta a gyülekezet, viszont – részben annak árából - egy ajándékba kapott telken, Balatonszemes központjában felépült egy kis evangélikus templom.

1959-'60-ban, legalábbis ott, ahol én segédlelkész voltam, magától értődő volt az emberekkel való kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás, semmi jelét nem éreztem, hogy „ne mertek” volna templomba jönni az üdülővendégek. Az más kérdés, hogy az ott lakók, tehát az eredeti gyülekezeti tagok között voltak olyanok, akiket csak nagy ünnepen láttunk, de a gyerekek még mind megkonfirmáltak. Akikről tudtunk, azokat utol is értük, a gyermek bibliakört is szívesen vállalták, hol az egyik, hol a másik családnál gyűltünk össze. Az üdülővendégek közül pedig az jött el az istentiszteletre, aki akart. Úgyhogy akkor bármilyen jellegű visszahúzódásról még semmiféle tapasztalatunk nem volt. Sőt, sokan kimondottan örültek annak, hogy a szórvány szétszórtsága ellenére is rendszeres gyülekezeti munka folyik.

Homiletikai munkaközösség

Ez a közös homiletikai munka [*egyházi szónoklattan, az igehirdetés tudománya*] segédlelkész korunkban kezdődött, teológiai évfolyamtársaimmal és öcsémmel vettünk benne részt. Azt jelentette, hogy havonta, kéthavonta előre kitűztünk egy vasárnapot, annak az elmondott igehirdetését mindnyájan leírtuk, és annyi példányban, ahányan voltunk, szétküldtük egymásnak. Előfordult, hogy megbíráltuk egymást, de ha nem, akkor is sokat tanultunk abból, hogy melyikünk hogyan ragadta meg és dolgozta ki ugyanazt a textust. Péter öcsém, bár nem volt évfolyamtárs, mint „évfolyam-öcs” ugyanígy részt vett az évfolyam-körlevélben is, ami pedig valóban körbe ment: egyforma írólapokra, annak mindig két oldalára írta ki-ki a maga beszámolóját. Ez az évfolyam-körlevél 775 oldal, néhány évtized múlva érdekes lesz, hiszen egyszerre négy, illetve öt gyülekezetben íródott: Békéscsabán, Balatonszárszón, Ózdon, Csepelen és valamelyik dunántúli gyülekezetben, és ezekben írta ki-ki a maga beszámolóját. Az első dátuma 1959. szeptember, Balatonszárszó, az utolsó dátuma: 1974. június 5. A főnökökkel kialakult jó barátság vagy éppen akadozó kapcsolat éppúgy benne volt, mint az, hogy milyen feladatokat

végzünk, kinek milyen érdekes vagy szomorú temetési szolgálata volt. Amikor pedig már önálló lelkészek voltunk, és „szorosabbra volt fogva a gyepelő”, akkor is megtettük azt, hogy három-négy napos adventi és böjti sorozatokra meghívtuk egymást a gyülekezeteinkbe. Úgyhogy nem csak az évfolyamtársaim, de Péter is volt annak idején a szórványgyülekezeteimben, Magyarbólyon, Borjádön, Siklóson vagy Ivándárdán, sőt olyan is volt, hogy egyszerre hívtam két lelkészt, és akkor egymás után volt ugyanazon az estén két helyen is istentisztelet, hiszen autóval már könnyen át tudtunk menni egyik helyről a másikra. És milyen nagyszerű dolog volt, hogy napközben sok mindenről lehetett beszélgetni, nem csak a családi életről, a gyerekeink érkezéséről vagy neveléséről, hanem magáról a lelkészi szolgálatról is!

Lelkészképesítő vizsga, 1960.

1959-ben végeztem, a lelkészképesítő vizsgára (úgynevezett „lelkészi vizsgálatra”) 1960 novemberében került sor. Öt dolgozatot kellett beadnom: egy igehirdetést, egy katechetikai tanítást [*a hitoktatás módszertana, magában foglalja a gyermek és felnőtt hitoktatást*], egy tudományos dolgozatot, egy szeretetvendégségi előadást és egy esketési igehirdetést. Elég rangos bizottság volt, és egyedül voltam vizsgázó, akkor a Déli Egyházkerületben nem volt más. Káldy püspök elnökölt, a bizottsági tagok között Kósa Pál, Benczúr László és dr. Szilády Jenő ült, utóbbi a szlovák gyülekezet lelkésze volt. Nem volt jelen Kun-Kaiser József, de ő is megkapta a dolgozatokat elolvasásra, és bírálatot ezekre ő is adott. Feleleteimmel teljes mértékben elégedettek voltak, a dolgozataimra mind ötöst kaptam. Így kiváló eredménnyel sikerült letennem a lelkészvizsgát.

Utána be kellett ülnöm Benczúr Lászlóval a titkári szobába, aki még részletesen beszélt egyik vagy másik dolgozatomról, meg a bizottság álláspontjáról. Valami olyasmit mondott, hogy látják rajtam, hogy kezdem kapiskálni egyházunk mai útját. De hát azért még egy-két lépést meg kell tennem. Talán még akkor a „diakóniai teológia⁵⁹” kifejezés nem hangzott el, de Káldy püspök mindig egyházunk mai útjáról beszélt a megváltozott világban. Azt a dolgozatomban én is leírtam, hogy a világ valóban változik, ez mindnyájunk számára szembeötlő, és ehhez nyilván alkalmazkodnunk kell. Ám úgy érzem, hogy az ebben a témában elhangzó megnyilatkozások a változásra, a változással való lépéstartásra felhívják ugyan a

figyelmet, de adósak még a válasszal, hogy nekünk ebben a változó világban hogyan kell prédikálnunk? Tehát mit jelent egyháznak maradni a változásban?

Kondoros, 1961-1962.

A következő szolgálati helyem segédlelkészként Kondoros volt, az Alföld kellős közepén. Ott a gyülekezetnek elég jelentős sebet kellett hordoznia. Régebbi lelkész elődök vitája miatt - akkoriban két parókus lelkész élt ott egy nagy, de megosztott parókián -, a gyülekezet pártokra szakadt. A két új lelkésznek, Táborszky Lászlónak⁶⁰ és Fábri Istvánnak sok mindent előlről kellett kezdenie. Aztán az is kiderült, hogy a gyülekezet a kétlelkészes anyagi terheket nem bírja, ezért Fábri István eltávozott a mezőberényi szlovák háttérű gyülekezetbe. Káldy püspök pedig segédlelkészt rendelt a gyülekezetbe – és ez voltam én.

Nagyszerű főnököt találtam Táborszky Lászlóban, akivel az első pillanattól kezdve jól megértettük egymást. Az a típusú főnök volt, aki sokszor egy-egy új feladatra (szeretetvendégség, műsoros est vagy a közelgő ünnepek) való készülődés közben még nem mondott semmit, de engem már megkérdezett, van-e valamilyen ötletem. Ha jó ötletem volt, arra azonnal ráharapott. Nagyon jól tudtunk együtt dolgozni! Többször hallottam olyan főnökről – gondolom, nem csak lelkészek között akad ilyen, hanem az élet bármilyen területén -, ahol embereknek úgy kell együtt dolgozniuk, hogy a főnök kiadja az ukázt, és ha a beosztott másképp gondolkodik, azt vagy nem mondhatja el, vagy ha elmondja is, abban a pillanatban letorkolják, mert a főnök szava a döntő. Itt ez nem így volt.

Kondoroson óriási volt a templom és sok a szolgálat. Minden vasárnap délelőtt szlovák és magyar nyelvű istentiszteletet tartottunk, délután is volt istentisztelet, ezen felül délutánonként egy-egy tanyasi istentiszteletre is sor került, a tanyavilág egyik-másik körzetében, összesen négy helyen. Tehát oda is valamelyikünknek ki kellett mennie. A hét minden napján reggel volt egy negyedórás könyörgés. A piacnapokon, ha jól emlékszem, ez kedd volt és péntek, a reggeli könyörgések magyarul folytak, a hét többi napján pedig szlovákul. Én szlovákul nem tudtam szolgálni, az úrvacsoraosztásban segítettem, megtanultam, hogyan kell mondani: „Vegyétek és

egyétek, ez az én testem, igyatok ebből mindnyájan...” Emellett, amikor nem osztottam úrvacsorát, akkor a szlovák istentiszteleteken és a szlovák könyörgéseken kántori szolgálatot végeztem. A magyar istentiszteleteken pedig Táborszky Lászlóné volt a kántor.

Az igazsághoz tartozik, hogy nem volt túl nagy létszáma ezeknek a reggeli könyörgéseknek. A piaci napokon, amikor meghallották a harangszót, akkor többen – szinte kétszer annyian, mint egyébkor - is betértek. Táborszky megkérdezte volt esperesétől, Schulek Tibortól: „Tibor bácsi, a könyörgések kis létszámára való tekintettel, mit csináljunk?” Ő pedig nagyon rövid és bölcs választ adott: „Ne feledjétek el, ilyenkor az egyház imádkozik. Az a néhány perces igehirdetés is fontos, de fontos az imádság, amiben legyen benne a hívek mindennapi élete, a hétköznapi munka, az egészség, a jó termés, a megfelelő időjárás, és a többi.” Azóta se felejttem el: „Ilyenkor az egyház imádkozik.” Télen egyébként a fűtött irodában volt ez az alkalom, ott is elértünk tízen, tizenöten. Arra is emlékszem, hogyan gyülekeztek az asszonyok. Amikor pedig éppen az előző hetekben meghalt valaki, aki rendszeres tagja volt ennek a közösségnek, a minden reggel járóknak, akkor megszólalt az egyik: „Mit gondoltok, kit lehetne hívni most Juli helyett?” Akkor ezt megbeszélték. Az egyik is mondott valakit, meg a másik is említett valakit, ezt is vállalta valaki, azt is vállalta valaki, és elmentek szólni, hogy „Meghalt Julika, itt a helyed!” Érdekes ez azért is, mert a templomban volt 3-400 ülőhely, de talán több is. Ők úgy érezték, hogy ez a kis csoport egyfajta küldöttsége az Isten népének, akik minden reggel megállnak az Isten trónja előtt, és imádkoznak, igét hallgatnak, énekelnek az Isten dicsőségére.

A konfirmáció is emlékezetes. Szarvasnak, a szarvas-újtemplomi gyülekezetnek volt egy olyan tanyavilága, amelyik közelebb esett a kondorosi templomhoz, mint Szarvashoz. Onnan is jelentkeztek konfirmandusok. Abban az évben, amikor én ott segédlelkész voltam, '62-ben, akkor összesen vagy 110 konfirmandusunk volt helyből, a kondorosi tanyákból, és az úgynevezett kiscsákói, de Szarvashoz tartozó tanyavilágból. Azt is tudtuk, hogy a helyi pártnál ez komoly téma volt. Minden áron le akarták faragni ezt a létszámot. De hát nem sikerült. Talán két-három gyerekkel lett kevesebb, de a 100 megmaradt, 102 vagy 103.

Ei kell mondanom az ezzel kapcsolatos örömöm mellett szomorúságomat is, ami

Táborszkyknak éppen olyan fájdalmas volt, mint nekem. Megvolt a nagy konfirmációs ünnepi istentisztelet, a konfirmandusok vettek először úrvacsorát, és utána a gyülekezet, amiben benne voltak a családok tagjai is. És kevesebb felnőtt úrvacsorázó volt, mint ahány konfirmandus úrvacsorázó! Tehát az, amit Balatonszárszón még nem tapasztaltam: az állami nyomás és a szekularizáció „gyümölcsei” ott már így kezdtek mutatkozni.

A pártvonalon folytatott aknamunkáról más tapasztalatunk is volt. Elég sok esküvőnk volt. Előfordult, hogy egy szombat délutánra három esküvő is be volt jelentve egymás után. Vártuk az elsőt - megjöttek. Vártuk egy óra múlva a másodikat – nem érkeztek meg. Aztán a harmadik pár megjött. Kiderült később az elmaradás oka. A lakodalmi vacsorát a téesz nagytermében tartották. „Kéritek a nagytermet?” - kérdezték a téesz-vezetők. „Igen!” – „Jó! Nem kell érte fizetnetek, még egy birkát is kaptok a vacsorához, de akkor ne legyen egyházi esküvő!” Nem volt tehát ideológiai vita, nem kérdezték: „Ti ilyen nagy keresztyének vagytok, s Isten áldásával akarjátok elindítani a házaseseteket?” Helyette előhozták azt, hogy akkor nem fizettek terembért, meg még egy birka, ami akkor is, ma is érték volt, egy birkából elég sok embert jól lehetett lakatni! Akkor talán csak másikkettőt kellett hozzá venni, hogy a száz vendég jól lakjék.

Mende, 1962.

Családi oka volt annak, hogy Kondorosról elkerültem. Édesapám - évekkkel egy szívtrombózis után – betegeskedett. Többször kellett vasárnapra helyettést keresni. Édesanyám bement Káldy püspök úrhoz azzal, hogy helyezzen engem valahova a közelbe, ha lehet, akkor Mendére, Detre János esperes mellé, egyházmegyei segédlelkésznek. Onnan szükség esetén tudnám őt helyettesíteni. Ebbe Káldy először nem akart belemenni, de aztán édesapámmal való régi kapcsolatukra tekintettel mégis belement.

1962. augusztus 1-re kaptam a Pest Megyei Egyházmegye segédlelkészi állására mendei székhellyel kirendelést. Már az első vasárnap helyettesítettem is Fóton. Másnap, augusztus 6-án reggel meghalt édesapám. És ugyanannak a hétnek a szombatjára volt kitűzve az esküvőnk.

Házasságom

Isten a tenyerén hordozott akkor is, amikor megismertem a páromat, akivel már több, mint 50 éve élünk házasságban. Néhány évi ismeretség után jegyeztük el egymást Ittész Erzsébettel, és 1962 augusztusában volt az esküvőnk, azon a héten, amelyiken édesapámat elveszítettük és eltemettük.

Olyan világban nőttem fel, amelyben külön voltak a fiú-, külön a leányiskolák, külön a fiú-, és külön a leánykonferenciák. Legfeljebb énekkaron, testvérosztályi kapcsolatban, nyári gyermekbibliakör-vezetői konferenciákon volt alkalmam lányokkal ismerkedni. Kamaszkoromtól kezdve – ha nem is rendszeresen, de - imádságom tárgya volt, hogy az Úristen segítsen hozzám illő segítőtársat találnom. Akkor még nem ismertem egy néhai református professzornak, talán gyakorlati professzornak a véleményét arról, hogy „senki másnak, mint a protestáns lelkésznek kell 'érdekből' házasodnia: a gyülekezet érdekében.” Ezt a mondást tehát nem ismertem, ennek ellenére úgy néztem körül, hogy olyan valakit kell találnom, aki a papi szolgálatomban is segítőtársam lesz. Előttem volt édesanyám példája, ezen kívül sok kedves papné-ismerős, lelkészcsalád példája is. Ezek a példák is mintául szolgáltak.

Feleségemmel 1957. szeptember 29-én ismerkedtünk meg egy olyan kiránduláson, amely ifjúsági csendesnapba „torkollott” a Bakony kellős közepén. A fóti és a rákoskeresztúri ifjúsággal IBUSZ-vonaton utaztunk Porva-Csesznekre. Én voltam ennek a csendesnapnak a szervezője, és meghívtam a veszprémi, az ajkai és a győri gyülekezeti ifjúságot is. Ott találkoztunk először.

Erzsikét azonban a híre megelőzte, két szempontból is. Édesapja, Ittész Mihály⁶¹ - Győr-nádorvárosi lelkész, templomépítő, és az egyházközség első beiktatott parókus lelkésze - édesapámnak szívbéli jó barátja volt. Egy év különbséggel jártak a soproni teológiára, tagjai voltak mindketten annak a csapatnak, amelyik Deák János professzor vezetésével teológusnapokra járt az országban. Ittész Mihály éppúgy, mint édesapám, az evangélizációs közösségnek volt a munkatársa. De találkoztak a liturgiai megújulásért küzdők csoportjában is. A másik hírt Erzsikéről két húgom

hozta. 1957 nyarán egy leánykonferencián vettek részt Gyenesdiáson, Kapernaumban⁶², ott megismerték, s meg is barátkoztak vele. Mi tehát '57 szeptemberében ismerkedtünk meg, majd januárban találkoztunk újra, s akkor a kor szokása szerint engedélyt kértem édesanyjától, hogy levelezhessünk. Kérésemre az volt a válasz, hogy „Megismerésről szó lehet, de minden másról csak akkor, ha Erzsike majd elvégzi az egyetemet vagy a főiskolát.” Amire, sajnos, nem került sor, mert világnézeti okból a középiskolából el sem küldték jelentkezését a főiskolára! Már a zenei gimnáziumban is volt hátránya abból, hogy lelkészcsaládból származik, pedagógus pályára nem javasolták, egyetemi tanulmányoktól el is tiltották. Egyébként magyar-ének szakra készült a Pécsi Pedagógiai Főiskolára.

Pedig nagyszerű adottságai, készsége és óriási türelme van a gyermekekkel való foglalkozásra, amint aztán ez később a saját gyermekeink nevelésénél többszörösen bebizonyosodott.

Ezen a bizonyos csendesnapon, s érdekes módon szinte annak is csak a végén, a Bakony kellős közepén került sor a megismerkedésünkre. Ibusz-vonatunk bent állt a kitérővel is ellátott porva-cseszneki állomáson. S várni kellett arra a vonatra, amivel – ellenkező irányban - a győriek hazautaznak. A várakozás fél-háromnegyed óráját arra használtuk, hogy a réten, az állomás közvetlen közelében „hátulsó pár előre fuss” játékot játszottunk. Amikor már beosztottuk a párokat, hogy minél jobban össze legyenek keverve a fótiak, a győriek és a keresztúriak meg a veszprémiek, akkor kiderült, hogy neki még nem volt párja. Én pedig megkérdeztem, hogy „Akarsz-e a párom lenni?” Ez a mondat – hála Istennek! - egy életre szóló kérdés lett. A játék végéig sem fogtak meg bennünket, sikerült mindig összekapaszkodnunk! Amikor beállt az állomásra a győri vonat, röviden búcsúztunk el, de a „vizontlátásra” mögött - s ez visszatekintve derült ki – mindketten úgy gondoltuk, ezt folytatnunk kell.

A kapcsolatot heti rendszeres levélváltás, és ritkábban személyes találkozás útján tartottuk. 1961. július 17-én volt az eljegyzésünk Fóton, nem egészen teljes, inkább szűkebb családi körben. Blaskovits nagyszüleim voltak jelen, Erzsike édesanyja (édesapja akkor már nem élt), két testvére, nővére két kislányával. Örömmel tapasztaltuk, hogy nem csak az én szüleim, de Erzsike édesanyja és a testvérei is örülnek ennek a kapcsolatnak. Annál is inkább, mert hiszen az édesanyák is ismerték egymást! Valószínűleg még Tahiban, egy ifjúsági konferencián találkozhattak

valamikor régen, leánykorukban. Tudtak egymásról. Erzsike idősebb bátyja, Gábor, fölöttem járt a teológiára, amikor első éves voltam, ő ötödéves. Abba az évfolyamba tartozott, amelyikbe Keveházi László, Dedinszky Gyula, Magassy Sándor, Szépfalusi István. Akkor már kifele állt a szekerük rúdja, de ismertem őket és felnéztem rájuk. Közel is éreztem magam hozzájuk, sőt évfolyamunk nagyobb része is, az akkori negyed-ötödévesekhez. A mi csapatunk még a konferenciák-évangélizációk által megérintettekből állt, ezért is kapcsolódtunk hozzájuk. (Míg a közvetlenül fölöttünk lévő egy-két évfolyamban más szellemiségű, más lelkeségű fiatalok voltak.)

Esküvőnk – édesapám halála és temetése hetében

1962. augusztus 11-ére, szombatra volt kitűzve az esküvőnk Erzsikével Fóton. Édesapánk lett volna az eskető lelkész. Én az esküvőt megelőző vasárnapon már Fóton voltam, s helyettesítettem is őt. Hétfő kora reggel, fél öt tájban el kellett mennem valamiért Kistarcsára, ő is fönt volt, talán ő keltett engem. Ez a halála napja, augusztus 6-a volt. Búcsúzáskor így szólt: „Nem érzem jól magam, ha hazajössz, akkor mindenképpen telefonálj Balikó Zoltánnak⁶³ - menyasszonyom nagybátyjának - , hogy jöjjön, és végezze el az esketést, mert én már biztosan nem fogom tudni elvégezni.” Ám hogy itt a halálára gondolt-e, vagy csak a betegségre, nem tudom...

Nem sokkal később édesanyám utánam küldött egy motorost, menjek haza, hagyjam ott, amiért mentem, mert édesapánk közben meghalt. Édesanyám előzőleg lement a postára, 8 órára, hogy mentőt hívjon. Édesapánk pedig utána küldte Tamás öcsémet, hogy azonnal jöjjön haza, mert szeretne tőle elbúcsúzni. Áthívták a jó barátot is, Závodszy Elek orvost, aki könnyes szemmel azt mondta: „Sok ember halt meg a kezeim között, de ilyen halált még nem éltem át.” Édesapám nyilván jól tudta, hogy hova távozik. Ezt tapasztalhatta meg az orvos.

Édesapám halála és temetése után, a hét végén meg kellett tartanunk a dupla esküvőt. Ugyanis Márta húgom és vőlegénye, Lackner Aladár esküvője is arra a napra volt kitűzve. S nem csak azért, mert a meghívók már kimentek, meg valamennyi családi előkészület is történt, hanem elsősorban Márta húgom miatt. Ő tanítónői állást kapott Keszőhidegkúton, a holmija már ott volt a parókián, és abban az időben elképzelhetetlen lett volna, hogy egy lelkész esküvő nélkül együtt éljen

valakivel. Meg hát nem ezen múlik a szomorúság, a gyász.

Nem volt hejehujás esküvőnk, nagyon csendesen zajlott le minden. Zoltán bácsi, Erzsike édesanyjának édes öccse esketett minket. Édesapánk meg ő jól ismerték egymást, mert az evangélizációban együtt dolgoztak, testvéri barátság volt köztük. Zoltán bácsi nagyon tudatosan választotta a textust, meg is lepett bennünket. Amikor a kiküldött hetven tanítvány visszaérkezik Jézushoz, Jézus azt kérdezi tőlük: „Volt-e valamiben fogatkozásotok? - Azok így válaszoltak: Semmiben!” [Lukács evangéliuma 22,35]

Igaza volt eskető papunknak! Így tudunk visszagondolni mi is a most már 54 éves házasesetünkre, hogy nem voltunk gazdagok, de az Isten mindig megadta azt, amire szükségünk volt, és ő ajándékozott meg azzal is, amit úgy hívnak: meglegedettség. Mert „valóban nagy nyereség a kegyesség – Károli fordításában: az istenfélelem - meglegedéssel” [1Timóteus 6,6]. Amikor az ötvenedik házassági évfordulóra készültünk, a fóti lelkészt, Cserhátiné Szabó Izabellát kértük meg a szolgálat elvégzésére. Megkérdezte, mi volt az esketési igénk. Meg is döbbsent Balikó Zoltán textusválasztásán. Végül ő is ugyanerről az ígéről szólt, nagyon kedvesen, meleg hangon és szívhez szólóan.

Az esküvő után még mendei segédlelkész voltam három hónapig. Rendszeresen jártam Mendére, körleveleket gépeltem az esperesnek, segítettem, s ha kellett valahol, helyettesítettem. Hivatal-vizsgálatokra is vele együtt mentem ide-oda, meg vasárnaponként, amikor beosztott, én szolgáltam. December elsejével pedig Orosházára helyezett a püspök segédlelkészi szolgálatba.

A fóti ügy⁶⁴

A történetek előzménye, hogy 1962 nyarán öcsémet és engem hívatott Káldy püspök. Megdicsért mindkettőnket, elmondta: hűségesen és jól szolgálunk. Meg volt elégedve velem a balatonszárszói szórványban és Kondoroson is, nyilván erről kapott megfelelően tájékoztatást. S ezen a beszélgetésen nagyon kedves volt. Ez körülbelül apánk halála előtt egy, másfél hónappal történt. Megkérdezte, hogy érezzük

magunkat a helyünkön, hogy van-e valami elképzelésünk. Kérésünk összesen annyi volt akkor, hogy szeretnénk olyan segédlelkészi állásba kerülni, ahol néhány évre letelepedhet az ember, akár meg is nőülhet. Hiszen akkor már mind a ketten udvaroltunk, nekem már menyasszonyom volt, a későbbi párom.

Ő akkor teljesen magától elkezdett arról beszélni, hogy tulajdonképpen meg van elégedve a szolgálatunkkal, bizonyára a diakónia teológia vonalán – bár azt hiszem, még akkor még ezt a kifejezést ő sem használta –, tehát az állammal való együttműködés, a szocializmus építésének a támogatása tekintetében még vannak hiányosságaink. Éppen ezért, ha most kerülne sor arra, hogy édesapánk után be kell tölteni a fóti állást, akkor erre most nem kerülhet sor. Azonban, mondta, még egyházpolitikailag fontos mondatokat nem mondtunk ki egyházunk mai útjáról a szocializmusban. Tehát – folytatta a püspök - „ha mondjuk, most történe édesapátokkal valami – ez egy fontos mondat! - most nem hiszem, hogy bármelyiketek mehetne oda a helyére. Egy pár év múlva valószínűleg.” Később ezt a fótiaknak is elmondta, s azt is, hogy mi erre nem reagáltunk. Hát miért reagáltunk volna?! Először is reméltük, hogy édesapánkkal nem történik semmi baj, életben van, egyikünk sem számított a halálára! Ahová pedig a püspök helyezett ki, mint káplánt, azt az ember úgy fogadta, hogy „Ez a helyem, mert ha a püspök - akkor az Úristen helyezett oda!” Az ember segédlelkész volt, a jövőjét pedig rábízta az egyházi felsőbbbségre és mindenekeelőtt az egyház Urára!

A fóti gyülekezet azonban 1962 augusztusában ragaszkodott ahhoz, hogy édesapám halála után én vagy Péter öcsém legyen követője a fóti lelkészi szolgálatban. Erről azonban akkor szó sem lehetett. Ezt először nem akarták nyíltan leírni, megpróbálták lebeszélni a gyülekezetet. Elmondták azt, hogy még fiatalok vagyunk, hogy egy szórványban megöregedett vagy megfáradt középkorú lelkészt szeretnének Fótra helyezni, a fótiak azonban ragaszkodtak hozzánk. Ez a tárgyalás-sorozat elhúzódott egészen az év végéig. Káldy behívatott magához engem is azzal, hogy hát most nem, de tíz-tizenöt év múlva vagy később, szó lehet a fóti állásról is, de ő azt szeretné, hogy én ezt most ne fogadjam el. Ígérjem meg neki, hogy amennyiben odáig halad a lelkészválasztás jogi folyamata, hogy a gyülekezet meghív, ő megállapítja, hogy meghívható vagyok - hiszen nem merült föl ellenem panasz -,

akkor én mondjam azt, hogy én nem szeretnék fóti lelkész lenni.

Őszintén mondom, mert semmi értelme nem lenne másképpen: mi erről otthon soha nem beszéltünk! Nem is tudom, hogy édesapám vagy édesanyám szerette volna-e azt, hogy mi egyszer kövessük őt Fóton a lelkészi szolgálat útján, vagy sem. Én nem akartam fóti lelkész lenni. De Káldy kérését egyszerűen nem tudtam teljesíteni. Azt mondtam a püspök úrnak, hogy lelkiismeretem nem engedi, hogy én ezt előre megígérjem. Azok után, ahogyan édesapámat, édesanyámat és minket szerettek a fótiak, és tudtuk, hogy milyen sokat imádkoztak is édesapámért - én ezt nem vállaltam. Azt pedig a fóti ügy során is, számos helyen az országban megtapasztaltam, hogy sok-sok ember számára fontos volt édesapánk szolgálata, emlegették és áldották emlékét. Ez nagy örömet okozott számos esetben. Mégis, az ő egyházpolitikai megítélése miatt neki is, s nekünk, gyerekeinek is hátrányt kellett elszenvednünk.

Amikor én azt mondtam Káldynak, hogy kérését nem tudom teljesíteni – nem csak ketten voltunk, ott volt a püspökhelyettes, ott volt egy-két esperes is –, elkezdtek felsorolni, hogy az államnak volt egy sereg kifogása édesapám szolgálata ellen. Azzal pedig, hogy én „ragaszkodom” a fóti gyülekezet hívásának elfogadásához, el fogom érni azt, hogy nem fogok kapni hitoktatási engedélyt. Ám tulajdonképpen igazi indoklást Káldy döntésére nem is kaptam.

A fóti gyülekezet harca

Amikor a gyülekezet a sok vita és tárgyalás-sorozat után mégiscsak eljutott oda, hogy hivatalosan is meghívott, Káldy püspök hivatalosan és írásban megállapította, hogy nem vagyok meghívható, mert engedetlen voltam a püspökkel. Tehát azért nem lehetek fóti lelkész, mert én nem akartam kimondani azt, hogy nem akarok fóti lelkész lenni! Utána másodszor is meghívott a gyülekezet, és akkor a püspök másodszor is megindokolta ugyanígy.

Erre a fótiak azzal „válaszoltak”, hogy nem jártak templomba. Nem zárták be a templomot, elfogadtak egy-egy helyettest, de gyakorlatilag nem sokan voltak az istentiszteleten. Egyfajta, talán nem is egészen helyeselhető, csak talán érthető

visszahúzóadásban mutatták meg azt, hogy elégedetlenek, mert nem kaptak kellő magyarázatot.

Akkor még vállaltam egy nagyobb megbeszélés után, hogy kimegyek Fótra, és a szilveszter esti istentiszteleten szolgáltam. Állítólag nagyon kemény beszéd volt az, hogy egy gyülekezet nem mondhatja meg azt, hogy kitől fogadja el az igét, és kitől nem. A hirdetésben pedig elmondtam, hogy köszönöm mindazt a sok szeretetet, amit kaptam. És értsék meg, én a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkésze szeretnék maradni, s ha ez Fóton nem megy, akkor fogadják el azt, akit a hivatalos egyház kiküld. Megköszöntem, hogy harcoltak értem, és kértem, hogy ne harcoljanak tovább.

Akkor a vezetőség óriási hibát követett el. A fóti gyülekezet lelkészének Nagy Istvánt, az angyalföldi segédlelkészt nevezték ki, aki később professzor lett, s csak egy évvel volt idősebb, mint én, és annyi ideig sem volt szórványszolgálatban, mint én.

Bezárt templomban nincs iktatás

Ezek után akadályozták meg a fótiak az iktatást. A bezárt templomban nem lehetett megtartani! Ahogy jöttek a lelkészek, akiket Káldy püspök telefonon mind odarendelt - gyakorlatilag az egész egyházmegyének ott kellett lennie az iktatáson -, a hívek behívták őket az otthonukba és megvendégelték! A püspöki autót pedig megállították - kiderült, nem püspök, csak esperes jött, meg Koren Emil püspökhelyettes -, és közölték velük, hogy nem lesz iktatás. Erre fel Nagy Istvánt a Mandák Belmissziói Otthonban akarták beiktatni. Kis János, az Otthon vezetője azt mondta: „Ez nem a gyülekezet területe, ez a Pest Megyei Egyházmegye Belmissziói Otthona, és az Országos Egyház Kántorképző Intézete. Itt nincs jogotok. Ez annyi, mintha az utcán iktatnátok.”

A következő lépés édesapámnak a község és a pártbizottság előtti megítélése szempontjából érdekes. Az esperes és a püspökhelyettes vezetésével egy küldöttség elment a községi párttitkárhoz. Megkérték őt, segítsen. Mire ő elküldte őket: „Ezt maguk csinálták. Ha egyszer elrontották, viseljék a következményeket, én ebben nem tudok, nem akarok segíteni.” És bevágta előttük az ajtót. Ilyen világ volt akkor. A püspök nem egyszer, amikor már kifogyott az érvekből, az államra, a politikára

hivatkozott. Amikor pedig a fótiak elmentek az Egyházügyi Hivatalhoz, tőlük kérve segítséget, ők is széttárták a kezüket, és azt mondták, hogy ők az egyházat nem befolyásolhatják ilyen mértékben, ez nem az ő dolguk. Tehát gyakorlatilag kutyaszorítóban voltak mindnyájan.

Ennek a skandalumnak a híre elterjedt, sokfelé megtudták az országban, hogy egy gyülekezet kiállt az igaza mellett. Végül eljött annak az ideje, amikor újra kellett kezdeni a tárgyalást az egyházi vezetőség és a gyülekezet között. Mi is vállaltunk az öcsémmel egy olyan szolgálatot, hogy kimegyünk Fóra, és néhány estén keresztül beszélgetünk a presbiterekkel, Kis János is lépett Káldy felé, és próbálta őt más belátásra bírni. Káldy megtiltotta például azt, hogy ezen időszak alatt temetést végezzen Bolla Árpád, a rákospalotai segédlelkész, mondván, hogy egy gyülekezet, amelyik kitalálta az igehirdetés „sztrájkját” - érdekes megfogalmazás... -, az nem érdemli meg, hogy ott egy halottat egyházi szertartással temessenek el.

A fóti ügy vége

Végül a püspök hozzájárult ahhoz, hogy a fótiak jelöljenek ki az országból öt lelkészt, akik közül ő majd ki tud választani egy megfelelőt. A gyülekezetnek az öt lelkész kijelölésében Dóka Zoltán hévízgyörki lelkész és Sólyom Jenő professzor segített, aki sokszor helyettesítette édesapámat, és nagyon jól eltalálta a hangot a fótiakkal. Az öt lelkész közül akadt egy, akit a fótiak nem ismertek, akit Dóka Zoltán ajánlott: Bohus Imre lelkész. Az ő személyét a püspök el is fogadta. Később, évtizedek múlva kiderült, hogy neki élete végéig nem volt kirendelő papírja, hanem egyszerűen kiírták, hogy ekkor lesz a lelkésziktatás, beiktatták - és ezután nyugdíjba meneteléig szolgált Fóton! Nagyon áldott, nagyon hűséges, nagyon szép munkát végzett. Ebbe besegített az ő hallatlan alázatossága. Elmondta a fótiaknak, hogy az ő számára akkora nagy volt az evangélizátor, a legidősebb Zászkaliczky Pál alakja, hogy ő nem tud, nem is akar a nyomába lépni. Azt mondták a fótiak, „nem baj, nekünk lelkipásztor kell.”

Bohusék beilleszkedésében sokat segített édesanyám, aki ott lakott még a parókián egy pár évig, addig, amíg sikerült családi otthont építenie. Édesanyám eladta az örökségét Kistarcsán, és annak az árából, segítségből, meg a család nyári

munkájából épült fel egy hajlék számára és Mária húgom számára, aki nem ment férjhez. Ő meg, mint védőnő, kapott olcsó állami kölcsönt az építkezésre. Addig viszont egy fedél alatt laktak Bohusékkal, tökéletes csendben és békességben. Édesanyám elfogadó szeretete a gyülekezet számára is példát jelentett, Bohus Imrét pedig nagyon megszerette a gyülekezet. (Hallatlan megmozdulás volt most, 2016-ban a temetésén.)

Orosháza, 1962-1964.

Ezek után helyezett le Káldy püspök Orosházára. El kell még mondanom, hogy édesapám halála és temetése után én nem tettem be a lábamat Fótra, csak egyetlen egy esetben: a november 1-i temetői istentiszteleten, mert azon minden évben ott szoktunk lenni.

1962. december 1-jével leköltöztem Orosházára. Feleségem csak fél év múlva tudott utánam jönni, mert semmi ingóságunk nem volt ott, tehát előbb be kellett rendezni az úgynevezett Rákóczitelepi lelkészlakást. Rákóczitelep (ami Orosháza falusi része volt) addig önálló gyülekezet volt, de egy ideje már nem töltötték be, úgyhogy az orosházi segédlelkészek lakhattak az üres parókián. Bejártam tehát Rákóczitelepről, úgy hét kilométerről, akkor még járt egy kisvonat is, két óránként pedig városi autóbusz jött ki a központból.

1964 januárjáig, több mint egy évig voltam ott egyházmegyei segédlelkész. Feleségem leköltözött utánam, de munkát nem kapott. Ennek ellenére nem éreztük ott rosszul magunkat. Valahogy más volt ez a – korábban ismertekhez képest – „mamutgyülekezet”. Kisváros Orosháza, de akkor több mint tízezer evangélikusról beszéltek. Koszorús Oszkár esperes volt a főnököm, valamint Benkő István, a másik lelkész. Velük is nagyon jó békességben éltünk, megértettük egymást, az a közös munka azonban, amit akár Kiszely Sándorral, akár Táborszkyval, de még Detre Lászlóval is tapasztaltam – hát az már nem jött vissza. Az orosházi főnökeim korban sokkal idősebbek voltak nálam. Közben megürült a szentetornyai gyülekezet is, ott is, és Rákóczitelepen is helyettesítettem. Reggeli áhítatokon, délutáni istentiszteleteken szolgáltam, minden csütörtökön az esti istentisztelet az én feladatom volt. Ezekon kívül mindazt végeztem, amivel a főnökeim megbíztak. Rendszeresen volt

gyermekbibliakör, talán még egyszer-egyszer megkonfirmáltak számára ifjúsági órákat is tartottam. A Rákóczi telepiek, meg később a szentetornyaiak is azt kérték, hogy a temetési szolgálatokat én végezzem, úgyhogy dolgom azért volt elég.

Parókus lelkeszi szolgálatom - szórványlelkeszi évtizedek

Magyarbóly – Siklós társgyülekezet, 1964-1978.

1963 őszén jelentkeztem a Magyarbóly-Siklói Evangélikus Társgyülekezet lelkeszi állására. Az ősz folyamán, talán már szeptemberben, megjelent nálunk Lackner Aladár sógorom - Márta húgom férje - Tolna-Baranyából. Elmondta, hogy az egyházmegyében két lelkeszi állás is üresedik. Izmény-Mucsfáról Weiler Henrik Ausztriába távozik, egy Bécs melletti gyülekezetbe hívták meg lelkesznek. Magyarbóly-Siklósról pedig Magyar László megy el, őt a szendi gyülekezet választotta lelkeszének. Aladár elmondta, mit tud az egyik gyülekezetéről, mit tud a másiktól. Nekem ismeretlen volt mind a kettő, azzal együtt, hogy a teológus-jóbaráttal, Magyar Lászlóval leveleztem néhány évvel előbb, amikor ő odakerült. Ecsetelt bizonyos nehézségeket egy állandóan elromló motorról, meg egy óriási, belakhatatlan parókiáról, mesélt sokféle elfoglaltságáról. Volt egy gondolatom, épp úgy, mint annak idején Balatonszárszóval kapcsolatban, hogy „bárcsak oda ne kerüljek”. De így szoktam mondani - mert utólag ez így rögződött bennem -, hogy ezt a két „imádságomat” az Úristen meghallgatta, csak éppen másként teljesítette! Hiszen mind a két gyülekezetben voltam lelkesz, majdnem két esztendeig Balatonszárszón és húsz évig Magyarbólyon. Végül a szívemhez nőtt a szórvány szolgálat, és szívesen is végeztem azt, annak ellenére, hogy nagy, zsúfolt templomban tulajdonképpen nem sokat szolgáltam életemben. Mindig is jól éreztem magamat a kicsi templomokban, vagy akár egy kis szórvány közösségnek a konyha sarkában megtartott istentiszteletén.

Azt mondtuk Lackner Aladárnak, hogy amelyik gyülekezet először hirdeti meg a lelkeszi állást, oda fogok jelentkezni. Az Evangélikus Életben a magyarbólyi gyülekezet hirdetése jelent meg előbb, azonnal jelentkeztem is. Leírtam, hogy feleségemmel együtt mindkettőnknek özvegy édesanyánk van, valamint még egy-egy, tanulmányait be nem fejezett öcsénk mindkét részről. Őket is szeretnénk

támogatni. Mégis elsősorban az önálló gyülekezeti lelkesítő állás csábít, azt szeretném már kipróbálni néhány esztendő segédlelkészi szolgálat után, és ezért vállalnám szívesen az állást.

Múltak a hetek, a hónapok, már karácsonyon is túl voltunk, amikor január legelején felhívott Káldy püspök, hogy „bár nem érdelem meg”, mégis arra gondolt, hogy kiküld oda, a magyarbóly-siklósi szórványgyülekezetbe. Utasított, hogy vegyem fel a kapcsolatot az egyházmegye esperesével, az idős Krähling Dániellel. Utólag tudtuk meg, hogy nem volt más jelentkező – egyedül én jelentkeztem. A hirdetésben benne volt az is, hogy a gyülekezeti szolgálat ellátására - a nagy távolságok miatt - autó áll rendelkezésre. Aztán kiderült, hogy autó még nincs: a siklósiak szeretnék eladni az óriási ingatlanukat, amelyben lakók vannak, továbbá van benne egy kétszobás kis lakás a gyülekezeti segédlelkész számára, amely tisztség már betöltésre nem kerül, tehát annak a lakásnak az egyik szobája az istentiszteleti helyiség. A nagy házat nekem kellett eladnom egy-két év múlva, venni helyette egy másikat, ott kialakítani az új istentiszteleti lehetőséget, egy kápolnát. A különbözet árából fizettünk be aztán autóra.

Magyarbóly - Siklós és szórványai a '60-70-es években

Amikor mi odakerültünk, Magyarbóly hatvan evangélikust számolt, Ivándárda negyvenet, Borjádön még voltak több mint százan. Siklóson, a társgyülekezetben szintén hatvanan. Magyarbólyon minden vasárnap és minden ünnepeken volt istentisztelet, Borjádön havonta háromszor, Ivándárdán kétszer, Siklóson is kétszer, ezen kívül Harkányban volt havonta egy istentisztelet. Villálynak a Virágos utcai részén, ahol néhány, Felsőszeliből oda telepített család élt, havonta egyszer volt istentisztelet. Ezen kívül tartottam még szórvány-istentiszteleteket évente négyszer Csarnótán, évente egy-két alkalommal Vokányban, Kistótfalun és Vajszlón. Vasárnaponként legalább három istentiszteletet tartottam, ez volt a legkevesebb, de bőven akadt négy, sőt olykor öt szolgálat is!

A németajkú lakosság kitelepítése előtt Magyarbóly önálló anyagyülekezet volt, két jelentős nagyságú fiúáival, ahol kántortanítók működtek, akik istentiszteletet is tartottak. A negyvenes évek legelején mind a két fiú, Ivándárda és Borjád is

önállósodott. Weiler Henrik volt a szervező lelkes a 450 lakosú szín-evangélikus Ivándárdán, a valamivel nagyobb létszámú Borjádön pedig Foltin Brúnó. Ha nincs háború meg kitelepítés, akkor virágzó, kis gyülekezetek lettek volna belőlük. Amikor a gyülekezetek megfogytak, Weiler Henrik eltávozott egy Tolna megyei gyülekezetbe, Izménybe, Foltin Brúnót pedig még előtte megválasztották a magyarbólyi gyülekezetbe. Nem ment könnyen ez a választás, mert a gyülekezet egy része a Volksbund [*a magyarországi német kisebbség szervezete*] hatása miatt egy másik lelkeszt szeretett volna választani, kimondottan német érzelmű valakit. A borjádiak – akik egy ideje már ismerték Foltin hűségese munkáját - még az öregasszonyokat is fölpackolták a kocsikra, és úgy mentek le az anyagyülekezetbe szavazni. Így jutott be Foltin Brúnó.

Amikor mi ott voltunk, akkor kezdtek látogatóba jönni a kitelepített magyarbólyiak. Közülük néhányan eljöttek akár egy vasárnapi istentiszteletre, vagy belátogattak hozzánk, és elmondták az utolsó áldozócsütörtöki istentisztelet történetét. A magyarbólyi vasútállomáson a sok vagonból álló szerelvény felpakolva várta az indulást. Akkor Foltin Brúnó ott, a vasútállomáson tartott szabadtéri istentiszteletet, és így búcsúztak el az emberek. Mások pedig sírva mutatták nekem a templomban, hogy: „Itt ült a nagyapám, aki presbiter volt. Édesapám pedig ilyen meg ilyen szolgálatot végzett a gyülekezetben.” Mindig hozzátették, hogy „áldott volt számunkra ez a templom, és felejthetetlen az, hogy Isten áldásával indultunk a bizonytalanba” - mert hiszen egyikük sem akart kitelepülni, hanem úgy vitték őket a békeszerződés szerint az agyonbombázott, kismizett, tönkre tett Németországba.

Szórványlelkész motoron, majd autón

A szórványutakat először saját motorral tettem meg. Részben a nászajándékra kapott pénzből, részben adósságra vásároltunk egy 175-ös Zetkát, ami nagyon megbízható, jó motorkerékpár volt. Örökölttem ugyan a gyülekezet 250-es Pannóniáját, de az a testsúlyomhoz képest hatalmas jármű volt, meg elég sokszor rossz is, úgyhogy inkább a saját motoromat használtam. A motorozást nagyon jól bírtam, annyira, hogy amikor Balatonszárszón először kerékpároztam, majd motoroztam, csakúgy, mint itt, Magyarbóly-Siklóson: egyik télen sem voltam még csak náthás sem, nem hogy influenzás! A hideg ellen lehetett védekezni. Börnadrág,

bőrkabát, csizma, sapka, kesztyű, minden megvolt, ami kell.

Később lett autó a szolgálat ellátására. Először egy Zastawa, aztán később egy Trabant. Ez a kocsi az építkezéssel kapcsolatos szállítások miatt szinte tönkre ment. A Trabant helyett az egyházkerülettől egy új Wartburgot kapott a közben megnagyobbodott gyülekezet. Az autók ellopásán nem kell csodálkozni: egyrészt a sok vasárnapi istentiszteleti szolgálat, másrészt hét közben hitoktatni jártam Borjádra, ahol hittanra beiratkozott iskolások voltak – sokat kellett autózni. Gyermekbibliakört pedig ott tartottam, ahol éppen szükség volt, ahol volt egy-két gyermek. Így Siklóson, Ivándárdán, Virágoson. Akadt olyan esztendő, hogy 50 kilométerre – Vajszlótól délre, Vejtiben - volt egyetlen konfirmandus, akihez eljártam hónapokon keresztül, és aztán begyűjtöttem őt is másokkal együtt a siklósi imaházba a konfirmációi ünnepre.

Szórványspecialítások, tanulságok

Éppen a kis vejti leányka konfirmációjával kapcsolatban írtam egy újságcikket az Evangélikus Élet (egyházunk hetilapja) számára. Az újságban egy szórványsorozat folyt. Néhány szórványlelkész tollából jelentek meg riportok és beszámolók, hogy ők hogy végzik a szolgálatukat. Meg mit jelent szórványlelkésznek lenni, egy vasárnap több helyen szolgálni, és így tovább. Ezután egy budapesti lelkész jelentetett meg egy „szórványcikket”, mondván, hogy az ő gyülekezete is - Budapest egyik kerülete - pontosan ugyanolyan szórvány, mint akár a Magyarbóly-Siklósi gyülekezet. Csak az ő szórványterülete egymás fölött helyezkedik el, s mert abban a kerületben átlagosan négyemeletesek a házak, tehát ő így öttel megszorozza gyülekezete területét, mert a földszint és a négy emelet összesen öt. Ezért persze mi, „szórványpapok” akkor megfelelő módon tiltakoztunk, hiszen ő könnyűszerrel átmegy az egyik „sok négyzetkilométerből a másik sok négyzetkilométerbe” úgy, hogy felmegy az egyik emeletről a másikra.

Különben is teljesen elhibázott a szórványügyet a szórványpapok oldaláról nézni! Hiszen igaz, hogy fájdalmas, nehéz a szórványlelkésznek, mert ha valamelyik gyülekezet részben egy nagyszerű programot valósított meg, egy vallásos estét, szeretetvendégséget, vagy akárcsak egy konfirmációs istentisztelet volt – akkor

eszébe jut, hogy ezt a gyülekezetének a 80%-a nem hallgathatta, mert nem abban a faluban lakik. Az igazi vesztes mégsem a szórványlelkész, hanem a szórványhívő! Hiszen ennek az említett kis szórvány-konfirmandusnak a nagyanyja nem tudott eljönni a siklósi konfirmációra, mert valakinek őriznie kellett a házat és az állatokat! A szülőknek is az egész napja ráment arra, hogy eljőjenek a negyven kilométerre lévő Siklósra – mert vasárnap leáll az autóbusz-közlekedés, a vasútállomás öt kilométerre van, oda begyalogoltak, beutaztak Siklósra. Ott vártak két órát, mire megkezdődött a konfirmációs istentisztelet, aztán mentek vissza ugyanúgy.

A szórványhívő az, aki nem hallja a templomi harangszót, s ahhoz, hogy beléphessen a templomába, nagy áldozatokat kell hoznia. Ezt a szórványsorsot a lelkész megpróbálja gyógyítani. Ám, amit nyújt, apróságok a veszteséghez képest! Kapott a gyülekezetünk hetenként négy, úgynevezett „szórványpéldányt” az Evangélikus Életből, ezen kívül maradt az eladásra szánt példányokból is. A maradékot elküldtem a szórványban élőknek. Évente három-négy körlevelet is írtam – nem szabályosan, mert nem kértem hozzá engedélyt - és küldtem szét. Mindez azonban messze nem pótolja azt a lehetőséget, hogy helyben vagyok, hallom a harangszót, ismerem azokat, akikkel együtt járok istentiszteletre, és részt veszek a gyülekezet életében, mint igehallgató, és mint egymásért áldozatot hozni tudó Jézus-követő gyülekezeti tag.

Szórványlelkészi célok, tervek

A szórványpap túlságosan nagyra törő terveket nem készíthet. Én annak örültem, amikor új gyülekezeti tagokat fedeztem fel. Örökölttem mindenféle névsorokat az elődöktől, nem egyszer mondtam is, hogy olyan vagyok, mint a vadászkutya. Kapok egy nyomot, akkor meg kell tudnom, van-e a „végén” egy evangélikus vagy nincs? Mindig mindenkitől megkérdeztem, hogy kik tartoznak a családhoz, merre élnek. Amikor megtudtam azt, hogy valakik átkerültek például a mohácsi vagy a pécsi gyülekezet területére, Magyarbólyról átköltöztek, akkor pontos címeiket kértem, és átjelentettem őket. Ezt nagyon fontosnak tartottam. Annak örültem, amikor azt láttam egy-egy év végén, hogy nem fogytunk, hanem legalább a létszám megmaradt. Meg amikor egy-egy esztendő végén az derült ki, hogy többet kereszteltünk, mint amennyit temettünk. Ám általában ez fordítva volt. Hiszen aki a szórványba

házasságkötéssel jutott, elkerült az őt felnevelő gyülekezetből - az már rendszerint az elkallódás szélén volt. Persze, mindig akadtak nagyon hűséges evangélikusok messze az anyagyülekezettől, de rendszerint olyanok is, akiket ha eltemettünk, akkor megfordíthattuk - ha lett volna - a családi címert, mint az arisztokraták kastélyain. Hiszen sok esetben ő volt az egyetlen és utolsó evangélikus.

Egyszer megszámláltam a baranyai szórványszolgálatnak, talán nem is a legvégén, hogy harmincvalahány faluban végeztem temetési szolgálatot. Ennek érdekes velejárója volt többek között, hogy katolikus asszonyok jöttek oda hozzám a temetés végén, és „lelkendeztek”: „Hát maguk is kimondják, hogy Szűz Máriától született?” Hát persze, mondtam, ha egyszer benne van az Apostoli Hitvallásban... Az örömöm ott folytatódott, amikor például Magyarbólyon az egyik legbuzgóbb, a harmadik szomszédban élő katolikus asszony evangélikus énekeskönyvet kért, megtanulta az énekeinket, és segített az evangélikus temetéseken. Így pótolta az Isten annak a két-három evangélikus asszonytestvérünknek az elzárkózását, akik rossz hallásukra hivatkozva nem akartak, vagy nem mertek kiállni „szerepelni.” Pedig hát ez nem szereplés, ez a gyülekezethez tartozók kötelessége, funkciója.

Feleségem papnéi és édesanyai szolgálata

Feleségem, mint első számú igehallgatóm – hiszen rendszeresen ott volt, van az istentiszteleteken – rendkívül nagy biztatást jelentett a számomra. Amikor el tudott jönni velem egy-egy vendégszolgálatra, mindig megkértem, hogy úgy üljön a hallgatóság között, hogy jól láthassam, mert biztató tekintete nagyon fontos volt. Ennél még fontosabb volt az a tudat, hogy imádkozott szolgálataimért, az otthoniakért is. Ugyanakkor ő volt az első számú kritikusom is, s az ma is. Elmondta, amikor egyet értett, de azt is, ha voltak kifogásai. Kritikáiból mindig tanultam, mit lehetett volna pontosabban, körültekintőbben fogalmaznom, vagy mi volt a szolgálatom során félreérthető, nem elég határozott vagy nem elég világos mondat. Amikor gyerekeink kicsinyek voltak, nagyon ritkán előfordult, hogy egy-egy istentiszteleten nem tudott részt venni. Magyarbólyon kántori szolgálatot is végzett, ott egy-egy kedves gyülekezeti idős asszonytestvér vállalta a kicsinyek felügyeletét.

A gyermekeink nevelése elsősorban páromra hárult. Húsz éven keresztül, amíg

baranyai szórványelkész voltam, egy-két nyári hónapot leszámítva, szinte minden hétköznap délután el kellett indulnom a gyermek-bibliakörök, a konfirmációs oktatás, a találkozások, családlátogatások és egy-egy esti bibliaóra miatt. Úgyhogy gyermekeimmel szinte csak vasárnap késő délután vagy egy-egy állami ünnepen találkozhattam. Nem egyszer előfordult, hogy úgy értem haza, hogy a legkisebbek már ágyban voltak. Viszont amíg kicsik voltak, délben együtt ebédeltünk, mert ők nem voltak napközisek, az óvodában is csak délig voltak. Délután pedig indultam a szórványba.

A gyermekneveléshez Erzsikének nagyon jó érzéke van, sokkal türelmesebb volt velük, mint én. Emlékszem olyan esetekre, amiből később igehirdetési illusztráció lett. Ismerjük a mondást, hogy „Kés, villa, olló gyerek kezébe nem való!” S ha ez az eset megtörténik, a szülő észreveszi, odaszalad, és erőszakkal kiragadja a gyerek kezéből azt a veszedelmes holmit. Rendszerint ilyenkor történik a baleset. Ő pedig abban a pillanatban felmutatott egy gyümölcsöt, egy kedves játékot, s kínálta mosolyogva. Mire a gyermek azonnal utána nyúlt, és elejtette a veszedelmes tárgyat, ami a kezében volt. Ezzel illusztrálta számomra is, és az igehirdetést hallgatók számára is az Úristen „módszerét”. Ha valaki olyannal foglalkozik, ami árt, akkor Isten felmutatja az értékesebbet, a tartósabbat, kegyelmét hordozó ajándékát, és az ember szívesen „elejti” kezéből azt, ami árt.

Házasságunkat az Úristen megáldotta, négy gyermeket neveltünk, s az értük elmondott imádságainkat is meghallgatta. Soha egyiket sem kellett biztatni vagy noszogatni, hogy részt vegyen az istentiszteleteken, a gyülekezet életében. Ez azért is lényeges, mert Magyarbólyon, ahol 13 éven keresztül éltünk, nem volt összesen tíz evangélikus gyerek, és abból négy a mienk volt! A többiek közül csak egy vagy kettő volt ott a templomban – de a mieink ott voltak, és nem kérdezték, hogy miért kell eljönniük. Növekedésük során is mindig a gyülekezethez tartozónak tudták magukat.

Templomrenoválás, parókiafelújítás

Célom volt az is, hogy legalább karban tudjuk tartani templomainkat. A magyarbólyi szolgálatom alatt mind a három templomot renováltuk kívülről, ami nem kicsi feladat volt, sok szervezést igényelt. Időnként kaptunk innen-onnan támogatást és

segítséget, és a parókiát is megpróbáltuk egy kicsit modernizálni. Bevezettük a vizet, felújítottuk az elektromos hálózatot. Meleg volt egyébként, mert vastag vályogtéglából épült, nagyon szép épület volt, de fürdőszobát is ki kellett alakítani. Odakerültünk '64 januárjában, Zsuzsó '64-ben, Palkó '66-ban született, s Palkó már két éves volt, amikor vízvezetékünk lett! Az már könnyebb volt, amikor a szennyvizet le tudtuk engedni az emésztőgödörbe. De a vizet még a kútról kellett behordani! A reggel azzal kezdődött, hogy megreggeliztünk, és akkor következett a „tűz ki-tűz be,” és a „víz ki-víz be.” Tehát ki kellett takarítani a kályhákat, kivinni a salakot, behozni a tüzelőt, begyűjtani a cserépkályhába, ez volt a tűz ki-tűz be, és aztán következett a víz ki-víz be. Amíg nem volt meg a vízvezeték, feleségem ott öblögette hideg vízben a pelenkákat kint az udvaron, a kerekes kút mellett. Elég próbás időszak volt ez. De soha nem zúgolódott miatta. Talán néha kicsit romantikusnak is érezte ezt a falusi életet, például megtanult kapálni, nagy kertünk volt ugyanis a parókia mögött.

Történt egyszer, hogy a Magyarbólyon lévő egyházi temetőket be akarták zárni, és egy új községi temetőt nyitni. Evangélikus, katolikus, református és ortodox szerb temető volt, s külön egy kis bekerített zsidó temető is. Megbeszéltem a tervemet a presbitériummal. A presbitérium - nem csak ott, hanem a leánygyülekezetekben, Borjádön és Ivándárdán, valamint a siklósi társgyülekezetben is – szívesen hallgatott rám, érezték azt, hogy előterjesztésem mögött felelősség van, átgondoltság. Azt javasoltam, hogy mivel a mi temetőnkben sok hely van, hiszen a gyülekezet 80-90%-át kitelepítették, ajánljuk fel a község számára. Nagyon szép, dupla kereszt alaprajzú fasor, gesztenyesor vezetett végig a temetőn. Meg lehet hagyni ezeket a fákat is, és a fasornak a legvégére lehet építeni a ravatalozót, javasoltam. A híveim belementek. A község örömmel fogadta – ez sokkal olcsóbb volt a számára. Mi pedig a magunkét odaadtuk a falunak, s így maradt meg számunkra. Hiszen az evangélikusok továbbra is a volt evangélikus temetőbe temetkeztek. Ám a község vezetői az utolsó kétszer két fát ki akarták vágni, de engedték magukat erről is lebeszélni, s hallgattak rám, amikor azt mondtam: „A legnagyobb nyári délben, kettőkor-háromkor szokott lenni a temetés. Mindenki az árnyékot fogja keresni! A ravatalozó kicsi, nem ott bent lesz a szertartás, hanem kitesszük a koporsót a ravatalozó elé, ahol árnyékban lesz a gyülekezet.” A mai napig hálásak érte, hogy hallgattak rám!

Befogadtak bennünket

A gyülekezet gyökeres része, a német ajkú, magukat sváboknak nevező tagjai egy kicsit nehezen fogadtak be. A nevem se nem magyaros, se nem svábos. Aztán egy alkalommal Lackner Aladárt, a sógoromat hívtam vendégszolgálatra Borjádra is, Magyarbólyra is. Ő pedig nem csak németül, hanem ha kellett, svábul, a helyi nyelvjárással is meg tudott szólalni. Azonnal szívükbe zárták őt, és attól kezdve egy kicsit békülékenyebbek, sőt kedvesebbek voltak velünk is. Azt hiszem, befogadtak. Az évek során többekkel sikerült testvéri-baráti jó kapcsolatba kerülnünk. Siklóson dr. Bakó Géza, a járási tüdőgondozó főorvosa volt a felügyelő, apai jó barátom lett.

Magyarbólyon, Borjádon és Ivándárdán természetesen falusi, elsősorban állami gazdaságban vagy termelőszövetkezetben dolgozó parasztemberek voltak a híveink. Kivételt jelentett Siklós, ahol köztisztelőben álló, bölcs, kedves, nagyszerű felügyelőnk volt az említett dr. Bakó Géza személyében, akinek az édesapja kántortanító volt az akkor még Pécshez tartozó Maráza nevű baranyai faluban. Ő magával hozta ugyanazt az örökséget, amit én is örököltem a szüleimtől, meg nagyapámtól, nagyanyámtól, a nagytarcsaiaktól: hogy egy lelkész is, egy tanító is a gyülekezetért van, a faluért van. Géza bácsi nagyon sokat segített, mellettem állt minden vonatkozásban. A koporsója mellett is nekem kellett megállnom. Hála Istennek őt egy hasonlóan köztisztelőben álló, nagyszerű ember, dr. Simor Ferenc járási főállatorvos követte a gyülekezeti felügyelői szolgálatban, akivel a mai napig is jó barátságban, a Krisztusban testvérként élem az életemet. A távolság miatt persze mostanában nagyon keveset találkozunk.

Részt vettünk abban az időben egy iskolai kiránduláson. Ez azért érdekes, mert akkor nem volt még iskolás gyerekünk! Zsuzsó, elsőszülöttünk olyan hároméves lehetett, amikor meghívtak minket egy dunai hajókirándulásra. Ott ismerkedtünk meg a pedagógusokkal. A visszaúton a kislány nyugós, fáradt volt, Erzsike pedig olyan szeretettel csendesítette és beszélgetett vele, hogy ez feltűnt a pedagógusoknak. A kollégium igazgatója, Raffay Ernő – (a magyarbólyi általános iskolai kollégium egész Dél-Baranyából, a határ menti őrházakból meg a pusztákról gyűjtötte oda az iskolás gyerekeket, akik aztán csak hétvégén mentek haza) -, aki az iskolák államosítása előtt Borjádon volt evangélikus kántortanító, félrehívta, és elmondta, hogy ő szívesen alkalmazná a feleségemet délutános nevelőnek, tanulószobás beosztással. Sajnos,

Raffay hamarosan elkerült a bükkösi lánynevelő intézetbe, így ebből nem lett semmi -, de az eset jellemző volt. A tanárok nem tekintettek ránk ellenségesen, ellenkezőleg: inkább baráti karnyújtással fordultak felénk.

Magyarbólyon kerültek iskolába a nagyobb gyermekeink, Zsuzsó és Palkó. Soha nem felejtjük el az alsós nevelőket, az egyik elsőben és másodikban, a másik harmadik-negyedikben tanította őket. Nagyszerű pedagógusok, igazi szakemberek voltak!

A szórványszolgálatban nagyszerű kikapcsolódási lehetőség volt, hogy engem is hívtak ide-oda két-három napos hétközi böjti vagy adventi sorozatokra, és én is hívtam minden évben négy lelkészt, kettőt böjtre, kettőt adventre. Magyarbólyon, Borjádön, Ivándárdán, Siklóson is voltak ilyen alkalmak. Simonfay Ferenctől Németh Istvánig, Balikó Zoltántól Péter öcsémig, Lackner Aladártól Itzés Gáborig jöttek a vendégek szolgálni. Velük aztán napközben jókat lehetett beszélgetni teológiai és közegyházi kérdésekről is. Egy ilyen alkalommal - talán nem tűnik dicsekvésnek – Németh István szekszárdi lelkész otléte végén mondott valamit: „Érdekes tapasztalatomat szeretném veletek közölni. Meg voltam arról győződve, hogy sok más fiatal lelkészhez hasonlóan, arról fogtok beszélni, hova készültök majd innen, ebből a nehéz szolgálatból. Meglepett az, hogy erről egyáltalán nem volt szó. Élitek az életeteket azzal - és ez látszik a magatartásotokból -, hogy ez a ti helyetek, mert az Isten nektek ezt a szolgálati helyet adta. Nem is kíváncsiatok máshova, nem érzitek úgy, mint nagyon sok ember, hogy ez most csak egy átmeneti időszak, s majd jön az igazi, ahova majd előbb-utóbb átléptek”. Meglepett kollégám észrevétele, de azt pontosnak, találónak éreztük. Őszintén mondhatom mindkettőnk, feleségem és magam nevében: valóban Istentől kapott feladatnak tartottuk az ottani szolgálatot.

Nyaranta rokon gyerekeket nyaraltattunk, elég sokat, nagy kertünk volt. Akkor feleségem otthon volt a gyerekekkel, úgyhogy „zajlott az élet.” A kert végiben volt egy somfa. Ami egyébként bokor, de mivel annyira öreg volt, hogy olyan ágai voltak, mint a combom, hát fa volt a javából! A gyerekek örömmel vették birtokba, mert egészen alul kezdődött, és jól fel lehetett rá mászni. Amikor már nem tudtak mit csinálni, akkor párom kitalálta, gyerekek, menjetek kirándulni. Kaptak pokrócot, kis tarisznyába elemózsiát, kimentek a kert végébe, és két óra hosszát nagyszerűen elváltak. A kert

be volt kerítve, ezt még Foltin Brúnó csinálta saját kezűleg, betonlábassal, erős kerítés volt.

Azért azt is el kell mondanom, hogy Magyarbólyon jövedelem-kiegészítésről is kellett gondoskodnom. Úgyhogy telepítettem ötszázötven feketeribizli bokrot a kertben. Ha az jól termett, akkor megvolt a nyaralási pénzünk, és el tudtunk menni a gyerekekkel nyaralni. Volt Pécs mellett egy olyan termelőszövetkezeti szörpüzem, amely minden mennyiségben megvette a leszedett feketeribizli termést. Aztán később ez már nem ment. Méhesünk is volt, kicsi, mindössze négy kaptárral, de az éves mézszükségletünket a méhek begyűjtötték.

Határsáv-engedély és hívólevél

Mozgalmas, jó életünk volt, pedig nem volt egyszerű dolog az ottlét, mert édesanyáink messze voltak. Magyarbóly öt kilométerre van lenn, az akkori jugoszláv határnál. Egy ideig határsáv-engedéllyel⁶⁵ lehetett csak hozzánk jönni, az sem volt egyszerű, meg kellett szerezni a határsávba való belépési engedélyt. Ha vonaton jött valaki, akkor már a vonaton igazoltatták, ha autóval jött, akkor a falu előtt. Nekünk pedig előzőleg egy levelet kellett írunk, amelyet meg kellett mutatni az engedély kérésénél, a borítékon a posta bélyegzője igazolta, hogy valóban Magyarbólyon adtuk fel, és Zászkaliczky Páléktól jött. Ez volt a „hívólevél”. Anyáink vagy testvéreink, ha oda akartak jönni, akkor a megfelelő, lakóhely szerinti tanácscon kellett kiváltaniuk ezt a bizonyos határsáv-engedélyt. Még Zsuzsó keresztelőjére is így jöttek a nagymamák és a keresztszülők! A lelkésziktatás is azért volt Borjádön, mert Borjád még nem esett a határsávba, Magyarbóly pedig már igen. Ezért nem lehetett tehát az anyagyülekezetben a beiktatás, mert nem lehetett minden egyes vendégnek – Fótról egy külön busszal jöttek! – határsáv-belépőt kérni. Ez akkor azért megnehezítette a dolgot.

A minden évben hozzánk érkező szupplikáns teológusok is kénytelenek voltak az engedélyt megszerezni. Amikor pedig már feloldották a határsávot, az igazoltatás megmaradt, hiszen tőlünk öt kilométerre volt az országhatár. Mindig megírtam a teológusoknak, jelezzék, melyik vonaton érkeznek. Nem akarok neveket mondani - nagynevű papjaink, teológusok és teológusleányok -, nem jelezték érkezésüket.

Aztán egyik-másik megijedt, hogy a villányi átszálláskor már igazoltatták. S ahogy nálunk leszállt, már lépett is oda hozzá a határőr, mert Villányról átjelentették Magyarbólyra, hogy jön egy fiatal lány. Telefonunk még nem volt, már nem is tudom, hogy tudtam meg, ki kell mennem az állomásra az érkezőért, s „ki kell szabadítanom” a kiskatonák kezéből, akik a dolgukat végezték. Vagy már az estefelé érkező vonathoz - ha már addig nem jött, akkor most már biztos megjön –, kimentem. Vagy a postára szóltak, mert a postamesteréssel nagyon jóban voltunk, vagy a szemben lakó orvosnak, velük is jó kapcsolatunk volt. A vendégszolgálatra érkezők három-négy napra jöttek, ott aludtak, ott étkeztek. Egyébként a püspöknek is mindig bejelentettem a vendégek szolgálatát, nem akartam magamnak támadási felületet adni. Az egyházmegye lelkészei többször kérdezték, hogy „Te hogy mertél vendéget hívni?” Mondtam: „Úgy, hogy bejelentettem”. Tehát nem titkolóztam. Éltem a lehetőséggel, és emiatt nem is volt soha semmi bajom.

Mohács – Magyarbóly – Siklós társgyülekezet (1978-1983)

Körülbelül akkoriban kezdődött egyházunkban a lelkészhiány. Illetve akkor még senki sem nevezte annak. Az volt a gyakorlat, hogy ha valaki nyugdíjba ment Tolna-Baranyában, vagy meghalt - amikor oda kerültem, 32 gyülekezetben 32 lelkész szolgált! -, akkor a gyülekezetet összevonták a szomszéd gyülekezettel. A '70-es évek elején Ormos Elek mohácsi lelkész készült nyugdíjba. Erre Káldy püspök összehívott egy úgynevezett „baranyai ankétot”, ahol megbeszéltük a jövőt.

Mohácson nem volt parókia. Amikor a harmincas évek végén a mohácsi templomot építette Ormos Elek, mint Magyarbólyról kihelyezett segédlelkész, akkor az apósától ajándékba kapták a templom melletti telket, s annyi pénzt, hogy építettek ott egy családi házat. Így a nyugdíjba menetele esetén a gyülekezet nem tudott az új lelkésznek lakást adni. Az ankéton Káldy püspök a következő lehetőségeket adta elő: ott vannak Vasason Missura Tiborék, Missuráné is Ormos-lány. Ám nem lehet elvárni az Ormos-családtól, hogy még egy következő lelkész számára is magától értődő módon, ingyen biztosítsanak lakást. Tehát Mohácson építeni kell. Most a kérdés az, hogy én hajlandó vagyok-e átmenni Mohácsra; átvenni a magam 73 falujához még 27-et (ebből a 100-ból két város volt akkor: Mohács és Siklós). Ha ezt vállalom, akkor az egyház megad minden segítséget ahhoz, hogy új parókia épüljön. A telek meg is

van a templom másik oldalán, bár az eredeti tervet nem lehet fölépíteni, tehát egy új tervezéssel kell indulni.

Mi erre igent mondtunk. Ez egyszerre volt helyben maradás és változás. Nekünk azért jött jól, mert akkor a gyerekeink számára Mohácson volt gimnázium. Amíg Ormos Elek szolgálni tudott, addig besegített, tehát amikor én vasárnap reggel elindultam a siklósi részre: Siklós, Harkány, visszafele Magyarbóly - Ivándárda vagy Magyarbóly - Borjád, akkor ő prédikált otthon. Tőle kaptam - főleg nagy ünnepeken - annyi segítséget, hogy nem állt meg a gyülekezeti élet.

Parókiaépítés

Hála Istennek, kilenc hónap alatt sikerült fölépíteni egy lelkészlakást. Annyi pénzünk ugyan nem volt, hogy előre kifizettük volna, s így „kulcsra készen” kaptuk volna meg az épületet. Ez viszont azt jelentette, hogy mindent nekem kellett beszereznem, amikor még hiánycikk volt az építőanyag. Székesfehérvár, Szekszárd, Bonyhád, Pécs, Villány, Beremend, Siklós, Baja, Szigetvár, Pécs - ezt a körzetet kellett bejárnom, amikor valamit be akartam szerezni. Nem kínálati piac volt az építőanyag telepeken, de a vas- és edényboltokban sem! Rengeteget szaladt az autó. Előfordult, hogy két ablak, ablakkeretekkel együtt a Trabant tetején volt, mellettem a kiszedett anyósülés helyén egy 80 kilós bitumenes hordó, és amikor Beremendről mentem vissza Mohácsra, akkor pontosan Borjád határában tört el a csomagtartó. Szerencsére azonnal le tudtam akasztani a gyülekezet egyik tagját, aki lejött a kedvemért a tetőről, és meghegesztette, így célhoz értem. Hét hónap alatt készült el a lelkészlakás. Én a hét hónap minden munkanapján bent dolgoztam. Ugyanakkor mindennap ott is kellett lennem, mert nem volt építésvezető sem! Tehát gyakorlatilag én voltam az, aki tárgyaltam az összes mesterrel, meg is akartam utána írni a tapasztalataimat. Az egyik ilyen érdekes tapasztalat az volt, hogy az egyik mester üzent velem a másik mesternek. Rendszerint ez azzal kezdődött, hogy „Mondja meg annak a lököttnek, hogy az ő munkája az idáig tart és nem odáig!” Ebből elég hamar megtanultam azt, hogy a mestereket össze kell hozni, és intézzék el ők egymás között a vitáikat. Együtt kell eldönteniük, hogy „én idáig dolgozom, mint kőműves, és te innentől dolgozol, mint ács, vagy mint burkoló, vagy mint vízvezeték-szerelő”. Egyik-másik munkafolyamatot meg is kellett tanulnom! Igaz, sok mindent láttam

gyerekkoromban, meg érdekelt is mindig, hogy mi hogyan történik. Templomrenoválás is zajlott közben, a siklói gyülekezeti terem alakítása. Rugalmasnak kellett lennem. Ha nem kellett beszerző körútra indulnom, akkor segítettem, segédmunkát végeztem, hogy hamarabb készen legyünk, meg jelenlétemmel biztassam a mestert is, hogy jól dolgozzon a pénzünkért.

Egyszer felszólt az ács, hogy „Tiszteletes úr, mennünk kell, mert most hallottam, hogy ezt és ezt Mohács-szigeten lehet beszerezni. Üljünk autóba, menjünk át”. Ültünk is az autóba, átmentünk a komppal. Egyszer csak megszólal az ács, hogy „Na és ha most leereszkedik a köd és megáll a komp, akkor nyolcvan kilométeres kerülővel tudunk Baján meg Bátaszéken keresztül visszakerülni a Mohács-szigetről Mohácsra, mit szólna hozzá?” Mondtam, imádkoznunk kell, hogy ez most ne történjék meg!

Nagyon jól éreztük magunkat a mohácsi új parókián. Itt a gyülekezet összetétele vegyesebb volt. Jó barátaink is akadtak a gyülekezet tagjai közül, Ormosékkal is igen meleg testvéri kapcsolatunk volt. A szomszédok is befogadtak, a nagyobb gyerekeink gimnáziumba jártak, a kisebbek pedig ott kezdték vagy folytatták az általános iskolát. Annak ellenére, hogy nem voltak KISZ-tagok, megbecsülték őket a gimnáziumban, Palkó fiunk a faliújság szerkesztője volt, Zsuzsó pedig baráti kört szervezett, azok a gyerekek hozzánk jártak. Nagyon nyüzsgő, nagyszerű élet volt.

Ökumenikus imaheti alkalom Mohácson

A mohácsi szolgálathoz kapcsolódik az ökumené kiteljesedése. 1981 januárja volt. Addig Magyarbólyon meg Borjádön tartottunk reformátusokkal és baptistákkal közös imaheti szolgálatokat, de Mohácson a katolikusokkal is közös szolgálatra léptünk. Rendkívül emlékezetes volt az első alkalom. Megjelent Szabó Mihály református lelkész, akivel már a szórványban is dolgoztunk együtt, hiszen előtte Belvárdgyulán volt, és a borjádi templomba is járt istentiszteletet tartani. Megjelent két katolikus káplánnal, azzal, hogy tartsuk együtt az imahetet a katolikus testvérekkel. Ehhez eddig semmiféle előzetes utasítást vagy biztatást egyházunktól nem kaptunk! Engedélyt nem fogunk kérni – mert hiszen aki engedélyt kér, az általában nemleges választ kap. Máskor is tartottuk magunkat ehhez az alapálláshoz. Most pedig annál is inkább nem kértünk, mert amikor a katolikus káplánok elővették az ő programjukat,

tehát a katolikus egyház által kiadott hivatalos imaheti programot, kiderült, hogy az szóról-szóra ugyanaz, mint a mienk! Nem csak a textusok, nem csak a hét összefoglaló címe, hanem még az a bizonyos húsz-harminc segítő mondat is, meg egy-két imádság, még az is azonos volt! Érdekes módon tehát a protestáns egyházakat tömörítő ökumenikus tanács és a katolikus ökumenikus társaság – nem tudom pontosan a címüket - ugyanazt adta ki. Tehát ők már összedolgoztak anélkül, hogy erről nyilvánosan hírt adtak volna.

Mínusz 15 fokos hideg volt esténként és 30 centis hó a városban. Az első alkalom a mohácsi Fő téren, a Fogadalmi templomban volt. A kőpadlóra majdnem odafagyott a lábunk! De hatszáz ember volt ezen az első alkalmon! Másnap délelőtt a városban volt dolgom, bementem az Állami Biztosító irodájába. Nyitva volt a főnöki ajtó, és a főnök - akiről én semmi különösebbet nem tudtam, még a nevét sem, csak annyit, hogy a városi pártbizottság tagja - észrevett, kiszólt:

- Jó napot kívánok! Ön az evangélikus lelkész? (Úgy látszik, a képemet ismerte.)
- Igen, az vagyok!
- Van annyi ideje, hogy bejöjjön hozzám beszélgetni?
- Kérem, minden további nélkül.

Velem volt a legkisebb csemeténk, az akkor talán elsős Borsi. Leültünk.

„Lelkész úr, mire készülnek az egyházak?” – kérdezte a főnök, és ezek után elmondta, hogy hiszem vagy sem, az előző napokban tartották Mohács város nyilvános tanácsulását, amire meghívtak mindenkit a városból. Ott voltak a tanács tagjai, a különböző intézmények, iskolák, kórház képviselői, és 5-10 ember a városból. Összesen hatvanan. „Az Önök rendezvénye után feketéllett az utca. Mire készülnek az egyházak?” - „Semmi különösre. Megtanultuk, hogy ne a különbségeket hangsúlyozzuk, hanem azt, ami összeköt: a bibliai alapot, a Krisztusról szóló bizonyágtételt. Ezt próbáljuk gyakorolni és hirdetni. Ettől senkinek sem kell félnie. Ettől csak jobb lesz a világ!”- valami ilyesmit mondhattam.

A hét során két estén voltunk együtt a református templomban, két estén az evangélikusban. A mienk a legkisebb, de eljöttek olyan született mohácsiak,

katolikusok vagy szerb ortodoxok is, akik addig még azt sem tudták, hogy hol van az evangélikus templom. Minden pótszéket és pót-padot bevittünk, és nyitva volt a szomszédos gyülekezeti teremnek az ajtaja is! Zsúfoltan álltunk, és boldogok voltunk. Akkor kaptam életem egyik legnagyobb „elismerését”. Az alkalom után jöttek be egymás után a káplánok az irodába - érdekes módon a plébánosok akkor még nem, de aztán a következő években már részt vettek ők is. „Pali bácsi - mondja az egyik -, ezt a prédikációt egy katolikus püspök is elmondhatta volna!” Bejött a másik, s ugyanezt mondta. Ebben nem a szolgálatom minőségének elismerését hallottam meg. Hanem azt, hogy lám, egy ökumenikus istentiszteleten ki lehet fejezni a teljes hitünket, az igehirdetés lényegét, a Krisztust hirdető tartalmat úgy, hogy az egyetlen másik felekezetet sem bánt. Sőt, erősít! Bejött a református papné, aki maga is elvégezte a levelező teológiát - egyébként pedagógus volt -, és azt mondta: „Kedves Pali, a legjobb ígét maga kapta ezen a héten. Erről az ígéről könnyű volt prédikálni!” Nem bántott meg, ilyesmi is kell az embernek ahhoz, hogy el ne repüljön, el ne szálljon. Ez alatt az idő alatt végezte el feleségem is a levelező teológiát, attól kezdve még inkább a segítségem volt, hogyha valamilyen helyettesítést, vagy a sok összeszaladt feladatot el kellett végezni.

Szórványutak és kapcsolatkeresés a határon túl

Nagyon sokszor oda látszottak útközben a határon túli – az akkori Jugoszláviában lévő - baranyabáni, baranyavári szőlőhegyek, és nagyon izgatott, hogy hol van ott gyülekezet? Hiszen ahogyan Magyarbóly, Borjád, Ivándárda németajkú evangélikusokkal települt annak idején, az egyháztörténelemből tudtam, hogy Bolmányban és Kácsfaluban, két kis faluban közvetlenül a határ túloldalán, hasonlóképpen ilyen származású gyülekezetek voltak. Sőt, tudtam azt is, hogy Eszéken is van evangélikus templom. Próbáltam felvenni velük a kapcsolatot. Kishatárátlépőt kaptunk kétszer-háromszor. Eszékiig mehettünk le, az eszéki evangélikus templomot könnyen megtaláltam. „Ein feste Burg ist unser Gott” [*Erős vár a mi Istenünk*] a felírás, de a templom zárva. Eszékhez hozzá tartozik egy Rétfalu nevű valamikori parasztfalu, református gyülekezettel, magyar református lelkésszel, tőle kaptam útbaigazítást. Elmondta, hogy az eszéki evangélikusok szétszóródtak, a bolmányi templomnak a tornyát a visszavonuló németek felrobbantották, ott a környéken nincsen evangélikus szolgálat.

Ugyancsak akkoriban történt, hogy kinyílt a lehetőségünk erdélyi utakra. Tulajdonképpen gyerekkori gyökerei vannak az Erdély felé fordulásomnak is. Az anyai nagyapámnál töltött időben, még óvodás koromban, az ő könyveit nézegettem, nála tanultam meg olvasni is. Folyton Benedek Elek könyveit, a Magyar mese- és mondavilágot forgattam, és egy vastag, Erdélyről vagy Magyarországról szóló képeskönyvben mindig megcsodáltam a képeket: a Tordai hasadékról, a Gyilkos tórol, Réka patakáról és a többi csodálatos erdélyi tájról. Büszke voltam arra, hogy a leghatalmasabb templomok egyike, a brassói Fekete templom evangélikus.

Még 1965-ben sikerült először kimennünk Erdélybe, és ezt éveken át sok erdélyi kirándulás követte. Előzetesen meg kellett kérdeznünk levélben az esperest, hogy milyen útra szabad aláírnia az útlevélkérő lapot. Megírtam, hogy vagy egy NDK utazásra, vagy egy szlovákiai rokonlátogatásra, vagy egy erdélyi kirándulásra mennénk. Mire ő visszaírt, hogy a három közül csak a szlovákiai rokonlátogatásra szóló útlevélkérő lapot szabad aláírnia. Ez volt az egyházi álláspont, viszont az állam már bőkezűbb volt. Megkaptuk azt a bizonyos öt szocialista országba – tehát a felsoroltakon kívül még Bulgáriába és Lengyelországba – szóló „ablakot”. Természetesen akkor a magunk elképzelése szerint Erdélybe mentünk sógoromékkal és öcsémekkel, Ittész Gáborékkal és Zászkaliczky Péterékkal; tehát három lelkészházaspár.

Előzőleg a szegről-végről atyafi kolozsvári evangélikus püspökkel, Argay György püspökkel⁶⁶ leveleztem. Arra kértem, hogy néhány erdélyi lelkészcsaládnak írjon, hogy mi megyünk, fogadjanak be egy-két éjszakára. Hiszen senkit nem ismertünk, semmit nem tudtunk! Nagyapámtól örökölt, gyerekkoromban sokat forgatott könyvem volt az egyetlen forrás, úgy tudom, útikönyv Erdélyről addig nem jelent meg! Úgyhogy régi térképek és a régi könyv segítségével egy ilyen útvonalat dolgoztunk ki: Nagyvárad – Kolozsvár – Marosvásárhely – Csíkszereda – Brassó – Fogaras - Nagyszeben – Arad és vissza. Csodálkozva láttam egy-két évvel később, hogy az úgynevezett „Erdélyi nagy lbusz-körutazás” tulajdonképpen ugyanez az útvonal volt!

Számos lelkészcsaládhoz kopogtattunk be, és nagyszerű barátokat, testvéreket találtunk bennük. Kovács László és Raduch György lelkészek tulajdonképpen atyai jó

barátainkká lettek, akikkel aztán később is leveleztünk. Az út egyik nyeresége az volt, hogy magunkkal hoztuk az akkor, tehát 1965-ben szolgáló összes lelkész pontos címét, telefonszámát. Ezt a listát hármunk között elosztottuk azzal, hogy mindenki a ráeső tíz-tizenkét lelkészcsaládot valamelyik itthoni lelkész-kollégára rábízza. Azzal a kéréssel, hogy próbálják felvenni a kapcsolatot, írjanak karácsonyi üdvözlőlapot, küldjenek egy kis csomagot. Apró figyelmességeket kértünk.

„Gyermekünk megérkezett étellel telten”

Nem volt azért olyan egyszerű az erdélyiekkel való kapcsolattartás – mármint itthonról. Ezért kitaláltam valamit. Éveken keresztül előfizettem a „Gyermekünk” című folyóiratot, azzal a céllal, hogy azt minden hónapban elküldöm Raduchéknak Brassóba, gondolva arra, hogy ez a lap elég „semlegesnek” tűnik. A folyóirat lapjai közé pedig beraktam egy-egy havi Evangélikus Életet [*hetilap lévén, ez négy lapszámot jelentett*]. Utána mindig képeslapon – mert az volt a legegyszerűbb, azt nem kellett fölbontani az illetékes hivatalnak – válaszolt Gyurka bácsi: „Gyermekünk megérkezett étellel telten”. Hosszú ideig sikerült is az akció, aztán rájöttek a módszerre - ha figyelmesen nézték a hatóságok, akkor észrevették -, s megérkezett a képeslap a szomorú szöveggel: „Gyermekünk élettelenül érkezett. Márpedig aki gyermekünkéből kioltja az életet, az más gazemberségre is képes.”

Akkorra mi már megtudtuk erdélyi barátainktól, hogy néhány évvel előttünk Koren Emil, Benczúr László és Dezséry püspök jártak a bukaresti illetékes külügyi vagy egyházügyi hivatalban. Ígéretet kaptak arra, hogy a lelkészek meg fogják kapni az Evangélikus Életet, a Lelkipásztort, azaz a lelkészi szakfolyóiratot és az Evangélikus Naptárt, az egyházunk éves kiadványát. Magyarországon postára is adták ezeket, de a címzettekhez nem érkeztek meg! Tehát zúzdába kerültek! Mint ahogyan nyilván elvették volna a négy Evangélikus Életet is, ha azt kötöm össze, és csak azt küldöm ki. Egy másik alkalommal - húgomékkal, Lackner Aladárékkal voltunk kint - megérkeztünk valakihez, akinél megláttuk a lelkészi hivatal polcán a bekötött Lelkipásztor-évfolyamokat szépen sorban. Elgondolkodtunk. Ha egyszer Kovács László és Raduch György - és sorolhatnám a többieket -, nem kapták meg a postára adott folyóiratokat, ez az illető pedig megkapta, ez azt jelenti, hogy ez a kolléga nyilván szolgálataival szerzett kivételezettséget az állami szerveknél.

Tettem erdélyi körutat Bóka András újpetri református lelkésszel, aki később baranyai esperes lett. Ő rendszeresen járt ki és holland segélyeket vitt Erdélybe. Vele útközben megegyeztünk, hogy senkinél nem fogunk sem félni, sem „óvatoskodni!” Mentünk egyik parókiáról a másikra, és volt, hogy megkérdezték: „Hol voltatok? Ugye nem mondtatok semmit, mert ott vigyázni kell!” Az ottaniak életéhez ez is hozzá tartozott: hogy ők okkal vagy ok nélkül, de féltek egymástól. Évtizedeken keresztül aztán számos erdélyi utat tettünk meg; gyülekezeti kirándulásokat, később teológuskirándulást szerveztem, amikor a Teológus Otthon igazgatója voltam, passiókörutakat is három alkalommal. Szinte minden erdélyi magyar evangélikus gyülekezetben jártunk. Majd sikerült a családtagokat is elvinni, több családi kiránduláson vettünk részt. A gyerekeink ezért is hálásak, s mondták, hogy „beoltottam” az unokákat Erdély szeretetére.

Cegléd (1983-1990)

Káldy püspök akarata volt, hogy átkerüljünk Mohácsról Ceglédre. Megürült a lelkészi állás, és Káldy tudta, hogy mivel valamikor Cegléd Ordass püspök egyik állomáshelye volt *[1931-től Cegléden lelkész, ez idő alatt, 1937-1941 között esperes]*, akkor ez a Lutheránus Világszövetség 1984-es budapesti nagygyűlésére⁶⁷ érkező hivatalos delegátusok számára fontos hely lesz. Káldy kívánsága találkozott szándékommal is, hogy húsz év után, húsz év nagyon komoly szórványszolgálat után nekem is váltanom kell. Talán azért is, mert addig az ember már eljutott oda, ahova tulajdonképpen bármelyik lelkész, akinek közvetlen és szoros kapcsolata van gyülekezeti tagokkal, eljut, hogy a gyülekezet leghűségesebb, a szeme előtt megöregedő tagjait eltemeti. Ez így volt Magyarbólyon, Borjádán, Siklóson is.

A választási eljárás gyorsítása érdekében a gyülekezet lemondott a lelkézmeghívási jogáról, és engem a püspök küldött ki oda. Keveházi László esperes iktatott, télen, hidegben volt az iktatás. 1983 decemberében meg is kezdtem a szolgálatomat. Aztán elég gyorsan szembesültem azzal, hogy a ceglédi gyülekezet - sok más gyülekezettel együtt az országban - tulajdonképpen a múltjából él. A gyülekezet egyik része a tisztviselőréteg volt, akiket a háború után B-listáztak, és elkerültek Ceglédről. Egy másik része tanyás paraszt volt, ha nem is kulák, de mégis nagyobb gazda,

akiknek a földjeit viszont azért vették el, mert azon a határrészen alakították ki a Ceglédi Állami Gazdaságot, aminek egyik része tangazdaság volt. Ezekkel a változásokkal a gyülekezet létfenntartó rétege kicserélődött.

Volt egy nagyon gazdag múltjuk Wolf Lajos, a későbbi Ordass Lajos szolgálatával, aki például megszervezte a tanyasi gyerekek számára a bentlakásos kollégiumot, hogy ne kelljen télvíz idején öt-hat kilométereket úttalan utakon iskolába járniuk. A szegényebbek számára pedig rendszeres karácsonyi vásárt és felruházkodást jelentő szeretetszolgálatot szervezett. Nyomdát szerzett az egyházmegyének. Ehhez képest egy megfogyatkozott gyülekezet maradt Cegléden. Viszont még voltak olyanok, akiket Ordass Lajos konfirmált annak idején, és nagyon hálásak voltak az ő szolgálataért.

Lutheránus nagygyűlés, 1984, Budapest – Cegléd

Amikor már Cegléden voltam, és közeledett az Evangélikus Világszövetség 1984. júliusi budapesti nagygyűlése, megtudtam valakitől, hogy szerveznek egy csapatot, lelkészeket, akik nyelvtanulás céljából Erlangenbe mehetnek ki. A cél az volt, hogy könnyebben tudják majd az LVSZ budapesti ülésére érkező gyülekezetlátogató külföldieket tolmácsolni, segíteni, esetleg még az igehirdetést is magyarra fordítani. Akkor bátran jelentkeztem. Káldy püspök gondolkodási időt kért, majd napokon belül értesített, és a legelső csoportban kimehettem egy hónapra Erlangenbe, abban a csoportban, amelyiket Keveházi László és Szebik Imre⁶⁸ vezettek - ők voltak a felelősök mindnyájunkért. Ott nagyon jó légkörben, tucatnyi fiatalabb lelkésszel együtt töltöttük azt a hónapot. Ez számomra nem csak a nyelvtanulás szempontjából volt jelentős - egy kicsit a nyugati világ is kinyílt, mert hiszen erre túl sok lehetőségem az előző időkben nem volt.

A Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlése előtt ifjúsági világgyűlést is rendeztek. Mi itt Cegléden közülük is kaptunk küldötteket, ők azonban nem prédikáltak, hanem az istentiszteleten köszöntötték a gyülekezetet. Az egyik helyi református lelkész felnőtt gyerekei nagyon jó angolosak voltak, ők tolmácsoltak. A

nagygyűlésről pedig egy norvég püspök érkezett, Per Loening, aki ugyan a püspöki rangjáról lemondott, amikor a norvég parlament megszavazta az abortusztörvényt. Látogatása idején a strassbourgi ökumenikus intézet igazgatója volt. Per Loening valamikor jó barátságban volt Ordass püspökkel, és nagyon boldog volt, hogy Ordass szószékén prédikálhatott. Délután kimentünk Farnosra is, az elkészült harangláb szentelésére.

Egyébként jó volt ez a nagygyűlés, nagy öröm volt a számunkra, hogy a gyülekezet egy részét felvihettük Budapestre, a nyitó és a záró alkalomra. A nyitó alkalommal sikerült a volt baranyai hívekkel, mohácsiakkal, borjádiakkal, siklósiakkal találkoznom. Egy kicsit „kirakatba került” akkor az evangélikusság. Nyilvánvaló lett, hogy a világgyűlés elé kerülő, nagyon időszerű Dóka-féle nyílt levél⁶⁹, és az azzal kapcsolatos titkolózás, félremagyarázás, meg a viharos sajtótájékoztató ellenére is nagy megbecsülést szerzett egyházunk a világgyűlés delegátusai előtt. Ennek az elismerésnek óriási szerepe volt abban, hogy Káldy püspököt a világgyűlés elnökévé választották. Tulajdonképpen igaz volt az a jóslat, amit én akkor hallottam - állítólag a püspök felesége mondta -, hogy ha megválasztják Káldy Zoltánt elnöknek, abba fog belepusztulni, ha pedig nem választják meg, akkor pedig abba. A felfokozott idegállapota, egyszerre az ünneplés s ugyanakkor támadás, a megbecsülés és a megkérdőjelezés felőrölte idegrendszerét.

Tápiószelei és farmosi tapasztalatok

Ugyancsak megkaptam az akkor már Ceglédhez tartozó Tápiószele-Farmost, mind a kettő falusi gyülekezet volt. Közöttük ugyanazt tapasztaltam, amit Baranyában. Amelyik gyülekezetben valamikor lelkészlakás volt, s a lelkész közöttük élt, ott „kényelmes” volt a presbitérium, de még a felügyelő is! „Azért van papunk, hogy mindent megszervezzék, ha kell, a mesterembereket is iderendeli a parókiához vagy a templomhoz.” Ehhez képest egészen más volt Baranyában a borjádi vagy az ivándárdai gyülekezet, amelyeket még csak szervezni kezdtek lelkészek. Vagy Farnos, mert ők a maguk erejével és bölcsességével, a maguk emberségéből mindent megszerveztek és megvalósítottak, amire szükségük volt. Amikor Németh

Mihály felügyelő kíséretével bemutatkozáson voltam a farmosi Tanácsházán, azt mondta a tanácsbíró: „Lelkész úr, Németh Mihályt a figyelmébe ajánlom. Számomra a faluban ő az, akire építeni lehet. Ha azt mondom neki, hogy 'Miska bátyám, a jövő héten járdát építünk a falu utolsó házától a temetőig. Hétfőn, kedden az evangélikusokra számítunk. A többi napokon a katolikusokra, mert ők háromszor annyian vannak. Hétfőn, kedden kell a fölfogadott mesterember mellé öt-öt segédmunkás.' Németh Mihály azt mondja, meglesz. Meg is volt. Tíz-tíz segédmunkás! Ő mindig állja a szavát, és mindig túl is teljesíti.” (Fia, Németh Mihály lelkész lett, most Maglódon szolgál.) Famoson haranglábat építettünk, a tápiószelei lelkészlakást pedig ifjúsági táborrá alakítottuk. Cegléden, az ottlétem hét éve alatt különösebb tatarozás nem történt, csak a fürdőszobát kellett átalakítani, meg kisebb javítások voltak a parókián.

Ceglédi szolgálatom idején történt, hogy a tápiószele-farmosi gyülekezettel és a ceglédiekkel kiutaztunk Erdélybe, és a mai napig tartó kapcsolatokat építettünk ki a hosszúfalu-felszelei gyülekezettel. Amikor a Ceausescu lelövése előtti két évben, 1988-89-ben a zöld határon keresztül erdélyi családok jöttek át, akkor úgynevezett „felzárkóztató tábor” rendeztünk az üres tápiószelei parókián. Két nyáron két-két héten keresztül, pedagógusok vezetésével mintegy 25-28 erdélyi gyermek számára. Hihetetlen örömet jelentett ez a gyülekezetnek is! Az egyik tápiószelei asszony például kivette az évi rendes szabadságát azért, hogy két héten keresztül ő főzzön a gyerekeknek! Idegenek, katolikusok, szomszédok jöttek be kosár gyümölcssel – hozták a gyerekeknek. Elmentem a Tanácsházára, a tanácselnök is biztosított mindenféle segítséget. Elmentem az iskolába, az igazgató megígérte, hogy magyar-, történelem-, matematikatanár jön segíteni annak a két papnénak, a másik nyáron pedig a Budapestről „lehozott” pedagógusnak, akik a táborot vezették. A helyi nevelők szívesen jöttek, s nem győztek csodálkozni azon, hogy mennyire jól neveltek, csendesek, érdeklődők és tanulásra készek ezek az erdélyi gyerekek. Nyáron is szívesen tanultak! A szomszédos cukrászda naponta fagyalittal kedveskedett nekik. Megtudtam azt, hogy az óriási tápiószelei, magasfeszültségű gépeket gyártó gyárnak van egy autóbuzsa. Ők ingyen odaadták mind a két nyáron az autóbuzsukat! Az egyik csoporttal az egri várat néztük meg, a másik csoporttal egy dunakanyari kirándulást tettünk Vácott, Nagymaroson, Visegrádon. Érdekes módon az egyik gyerek tudta, hogy Szentendrén melyik cukrászdában árulják a legjobb fagyalaltot. A

másik úton pedig az egri vár kapujában az egyik kiskamasz könnyekkel a szemében mondta: „Pali bácsi, én már nyolcszor elolvastam az Egri csillagokat!” Ő magyarázta meg a bástya alatti alagútban, hogy a vár védői hova és miért tették a dobot, és rá a kukoricaszemeket. A nap végén így köszönte meg a kirándulást: „Pali bácsi, ez volt életem legszebb napja!”

Ennek a felzárkóztató tábornak volt még egy megrendítő pillanata számomra. A matematika, a történelem meg a magyar helyesírás „tanórák” mellett minden nap tartottam gyermekbibliaórákat. Szántó Piroska⁷⁰ csodálatos rajzait vetítettem, s a képek segítségével vettük sorba a bibliai történeteket. Így került sor József és Mária történetére, Jézus születésére. A következő kép arról szólt, hogyan menekültek ők hárman Egyiptomba. Én pedig elmondtam: „Kedves gyerekek, ez a történet a ti történetetek is. Még nincs édesapátoknak munkája, még nincs otthonotok ebben az országban, ahova átmenekültetek a zöld határon keresztül. József és Mária sem a hivatalos határállomáson ment át Izraelből Egyiptomba. A kis családnak nem volt otthona, az idegenben, József is vendégmunkás volt Egyiptomban. A kis Jézus már átélte a ti sorsotokat. Ha valaki megérti, hogy miben vagytok, akkor ő az. Ő az, aki meghallgatja imádságaitokat.” Soha nem felejttem el azt a döbbszent csendet. Körülnéztem: a leányok sírtak. Hiszen ez a történet az ő sorsukról szólt!

Feleségem levelező teológiai tanulmányai

Időközben Erzsike elvégezte a levelező teológiát. Ennek nagy hasznát vettük akkor, amikor három hónapra Ceglédre kint voltam a bielefeldi Teológiai Főiskolán, és ő helyettesített. Prédikált azokon az istentiszteleteken, amikor nem volt úrvacsoraosztás. Egy-egy ceglédi presbiter kivitte őt Farnosra és Tápiószelére, és az otthoni (ceglédi) szolgálatokat is ő végezte, ha pedig temetés adódott, akkor Pilisről a Keveházi-házaspár segített. A bibliaórákat és a gyerekórákat is a három hónap alatt feleségem tartotta. Az külön érdekessége a történetnek, hogy őt a levelező teológián Pröhle Károly is tanította. Akkor a rendszeres teológiát, vagyis dogmatikát, etikát meg hitvallási iratokat adott elő. Ám előadásain újra meg újra előkerültek a Pröhle-féle gyakorlati teológiai szempontok, Erzsike pedig ráismert arra, hogy éppen ezek az én „vesszőparipáim”, illetve ilyen az én készülési gyakorlatom.

Szervezett segélyakció az erdélyi magyarok részére

Ceausescu lelövését követően – az karácsony napjaiban történt [1989. december 25-én] –, január ötödikén Tamás öcsémmel és Palkó fiammal hárman vonaton kimentünk Brassóba nyolc óriási csomaggal. Ezekben részben tartós élelmiszert, részben például az egyik ceglédi gyógyszerártól kapott, néhány doboz egyszer használatos injekciós tűt vittük ki. Jól emlékeztem arra, hogy milyen szorongással keltünk át az előző alkalmakkor a határon, hogy az Evangélikus Életet, az orgona- vagy egyházi muzsikát tartalmazó hanglemezeket és vallásos könyveket csomagostól vették el tőlünk.

Most minden másként történt. Bent ültünk egy fülkében, fönt a csomagtartó tele volt a nagy csomagokkal. Megállt a vonat Kürtösön. Mosolyogva benézett a határőr, mosolyogva benézett a vámos: „Segély, segély?” Mondtuk, hogy „igen”. Intett, és ment is volna tovább. Erre az elkészített kis csomagot, amiben talán kávé volt vagy valamiféle más apróság, utána vittem, ő pedig nem fogadta el! A határátlépéskor érezte az ember, hogy egy egészen más világba érkezik - ami aztán sajnos nem maradt egészen olyan.

Mindenesetre hazatérve Harmati Béla püspöknek beszámoltam arról, hogy mit tapasztaltunk, mire ő, ismerve az amúgy is élő erdélyi kapcsolataimat, rám bízta, hogy szervezzem meg a testvérgyülekezetek kapcsolatát. Ezt azonnal vállaltam. Tudtam például, hogy a kelenföldieknek már hosszú ideje kapcsolata volt Sepsiszentgyörggyel. Kész voltam arra, hogy mindenkinek, aki hozzám fordul, azoknak címeiket, telefonszámokat adok, ha kellett, még térképet is rajzoltam, hogy a határon túli gyülekezetet hogyan érik el. A püspök körlevélben hívta fel a gyülekezetek figyelmét arra, hogy ezt a szervező munkát rám bízta.

Az Úristen szervezőmunkája

Ezt a testvérgyülekezeti munkát az Úristen segítette a legjobban! Hamarosan egy délután Zsuzsó lányomékat akartuk meglátogatni Kőbányán, ez még januárban volt, egészen az elején az ottani változásoknak. Az unokák mondták, hogy a lányunk meg a vejünk a templomnál vannak, rakodnak. A kőbányai templomnál állt egy teherautó. Többen is szorgoskodnak ott, az ismerősök: Fabiny Tamás kőbányai lelkész⁷¹ és

Gáncs Péter nagytarcsai lelkész⁷². A két gyülekezet közös teherautót indít Erdélybe. „Jaj de jó, hogy jössz, Pali bácsi, hova menjünk?” – kérdezte egyikük. Mondom: „Ne menjetek Kalotaszegen át Kolozsvárnak, mindenki arra jár. Menjetek a déli úton: Arad, Nagyszeben felé, Nagyszeben után 20-25 kilométerre van Oltszakadát, oda még biztosan nem ment be senki, Fogaras után megint csak huszonegynéhány kilométerre, fönt, a dombon van Halmágy, oda se megy senki.” Hallgattak rám. Nagytarcsának a mai napig nagyszerű kapcsolata van Halmággal, a kőbányaiaknak a mai napig, gyülekezeti tagokig lemenően, nagyon eleven kapcsolata van az oltszakadái gyülekezettel. Közös gyermektáborozást, konfirmációs tábort szerveztek és szerveznek egymással. Gáncs Péter pedig egy alkalommal elmondta, hogy nekik nagyon fontos Halmágy, mert amikor a finnországi testvérgyülekezetbe mennek, akkor azzal jönnek haza a nagytarcsaiak: „Hol vagyunk mi attól...!” Attól a szervezetheztől, attól a gépesítéstől, attól a kényelmes paraszti munkától, amit ott tapasztalnak. Amikor pedig elmennek Halmágyra, ott mást látnak: „Hála Istennek, mi hozzájuk képest nagyon jól állunk, mert ők látástól-vakulásig dolgoznak, és nem jutnak annyira, mint mi.” Az ilyen eredmény Isten ajándéka volt, mert nem én szerveztem, hanem Ő. Ebből nőtt ki jóval később a Magyar Evangélikus Konferencia, amelyben szolgálatot vállaltam.

Szolgalat a ceglédi laktanyában

A rendszerváltás előtt az egyetemistákhoz hasonlóan a teológusokat is behívták másfél éves katonai szolgálatra. Ám szétszórták őket az ország több laktanyájába, elsősorban a déli határvidékre. A legtöbben Lentibe kerültek, amelyik olyan „büntetőtábornak” számított. A rendszerváltás (közeledésének) egyik első jele pedig az volt, hogy összegyűjtötték őket a ceglédi laktanyába.

Már ceglédi pap voltam, amikor az egyik katolikus plébános felkeresett azzal, hogy őt már hívta a laktanya parancsnoka. Ide, hozzánk kerülnek minden felekezetből a katonai szolgálatra behívott teológusok, és lehetőség lesz arra, hogy a helyi lelkészek - és ez kimondottan a jó kapcsolattartás miatt lesz így, hangsúlyozta a parancsnok –, tehát a helyi lelkészek havonta egy délelőttre bemehetnek velük foglalkozni. Hamarosan be is hívtak minket, és a laktanyában egy nagyon

szimpatikus, magát ízig-vérig kommunistának valló laktanyaparancsnok, Biscsák Dezső részletezte a kapott lehetőséget. Elmondta, hogy már ma találkozhatunk a kiskatonákkal. Lediktálták nekem az öt evangélikus teológus nevét, aztán a reformátusokét, katolikusokét - ez a névsorolvasás elég sokáig tartott. Utána kiderült, hogy van még egy metodista és egy baptista teológus is. Mind a kettőnek ismerős volt a neve. Illetve a baptista teológus szüleinek a neve volt ismerős, emlékeztem arra, hogy ilyen nevű baptisták voltak Magyarbólyon, sőt a baptista gyülekezet presbitere, „véne” az éppen az ő nagyapja volt. A metodista teológusnak is ismerős volt a neve, kiderült, Hecker Frigyes fia, Márton volt az.

Amikor ezek a névsorok a kezünkben voltak, akkor egy-egy katona bekísért minket egy-egy tanterembe. A mienk kicsi volt, de éppen elfértünk. „T” alakú, vörös drapériával leterített asztal fogadott, engem a főhelyre ültettek, mögöttem, a falon Lenin-kép. Bejött a hét teológus. Ők néztek rám, nem ismertek engem. Én is néztem őket, és nem ismertem egyet sem. Csak a nevüket tudtam. Fogalmuk sem volt, hogy mi következik. „Kedves fiúk - mondtam -, Zászkaliczky Pál vagyok, a ceglédi evangélikus lelkész. Havonta egyszer lehetőségünk lesz arra, hogy találkozzunk, és a délelőttöt Isten igéje körül töltsük. Mielőtt bemutatkoznátok, imádkozzunk.”

Csodálatos pillanatok voltak, és úgy éreztem, hogy valamennyien meghatódtak. A metodista fiú könnyezett, amikor befejeztük az imádságot. Róla kiderült az, hogy máshol egy hetet eltöltött már, mint kiskatona, ahol összeismerkedett egy másik fiúval, akivel együtt Bibliát olvasott titokban, és együtt is imádkoztak. Előző este 10 órakor váratlanul szóltak neki, hogy „honvéd, csomagolj, mert azonnal viszünk.” Hajnalban értek ide, aludni sem volt ideje. Úgy érezte, hogy elvettek tőle valamit, de ez a találkozás, ez az imádság azt jelentette a számára, hogy amit elvettek, azt talán többszörösen visszakapta.

Attól kezdve havonta egyszer bejártunk – valamennyi felekezet papja – a laktanyába. Előzőleg mindig kijelöltünk egy bibliai könyvet, amiről majd a következő alkalommal beszélgetni fogunk. Én is előkészültem, de ők is elolvasták. Azzal kezdődött az alkalom, hogy egy rövid áhítat után kérdéseket kaptak. Olyan totó-lottó félet is, mikor milyen sikerült készítenem azzal a bibliai könyvvel kapcsolatban. Rajtam kívül minden egyes alkalommal lejött egy teológiai professzor is, akit vártam az állomáson, s

együtt mentünk be a laktanyába. Evangélikus professzorok, de egy évben egyszer - miután ugye volt baptista is, metodista is a kiskatonák között-, lejött a Baptista Teológiáról valaki, egy másik alkalommal pedig a metodista egyházi elnök, Hecker Frigyes jött le.

Emlékszem, ahogy Vámos József dékánnal mentünk a laktanyába. Húzta a nyakát, azt mondja: „Te Pali, én most vagyok életemben először laktanyában.” Nyugodj meg, mondom, én meg másodszor. Mert már egy hónapja is itt voltam a konzultáción. A professzorok tehát hoztak valamit a tudományukból, majd beszámoltak arról, hogy mi folyik éppen a teológián. Ezen a három témán kívül – áhítat, bibliai könyv és a professzor előadása, ismertetése – volt még egy negyedik „műsorszám”: ez pedig az a doboz, amit előzőleg otthon a feleségem megrakott jóféle házi süteménnyel. Egyik-másik hajdani kiskatona-teológus még ma is emlegeti: „Pali bácsi, szerettük a programot, de nagyon vártuk, mikor kerül sor a doboznak a kinyitására!” Hiszen ennivalót kaptak ők bőven, de süteményt, azt egészen biztosan hónapszámra sem.

Később arra is volt lehetőség, hogy ők is kijöjjenek egy-egy gyülekezeti alkalomra. Minden évben a reformátusokkal összefogva tartottunk úgynevezett férfihetet, ahol válogatott, máshonnan hívott előadók szolgáltak. A teológusok erre is nagy örömmel jöttek. Ketten az egyik estére, másik ketten a másik estére. Akadt aztán egy pillanat – nem az első, hanem talán a második évben, erről maga a laktanyaparancsnok, Biscsák Dezső számolt be –, hogy a Honvédelmi Minisztérium és az Állami Egyházügyi Hivatal⁷³ úgy tartotta, hogy túl sokat foglalkozunk mi a teológusokkal. Ez már nem is jó! Elég lenne minden második hónapban.

Jellemző egy ízig-vérig kommunista karakánóságára, ahogyan erről beszámolt nekünk: „Ezek az urak megálltak (nem elvtársak, ezek az urak!) ott, az ajtóban, és már az ajtóban jobban tudták azt, hogy nekem mit kell másként csinálnom! Hát én az ilyenekre nem szoktam hallgatni. Elmondtam, hogy tessék tudomásul venni, hogy a teológusok ittléte nem csak az ő helyzetüket javítja, azóta az egész laktanyában kevesebb a fegyelmi ügy, a vita, a morgolódás, ők jó hatással vannak az egész csapatra.” A teológusok egyébként nem egy körletben voltak, szanaszét voltak osztva. Valószínűleg irigykedhettek rájuk a katonatársak, hogy őket a hónapban egy délelőttre vagy estére kiemelhették, ennek ellenére mégis jelentettek a többiek

számára is valami pluszt! Később már arra is volt lehetőségük, hogy nálunk átöltözzenek. A zárt folyosón volt egy szekrény, ott voltak a civil ruháik.

Odáig jöttek katonaruhában, átöltöztek, és úgy mentek haza egy fél napra vagy két napra, mikor ki mennyi kimenőt kapott. A havi konzultációk pedig Biscsák ezredparancsnok kemény fellépése miatt nem ritkultak.

Kapcsolatom Káldy Zoltán püspökkel

Káldy püspök 1962 nyarán behívatott minket az öcsémmel, és kedvesen elbeszélgetett velünk. Kijelentette a már idézett elgondolásait sorsunkról: mivel egyházpolitikailag fontos mondatokat még nem mondtunk ki, ezért „ha most kerülne sor arra, hogy édesapátok után be kell tölteni a fóti állást, akkor erre most nem kerülhet sor. Esetleg néhány év múlva elképzelhető”. A fóti ügyben aztán ezt felrótta, hogy mi erre nem reagáltunk. De miért is reagáltunk volna?! Édesapánk még élt, mi az ő utódlásával gondolatban sem foglalkoztunk. Az, hogy ő felhozta ezt a témát, valószínűleg azt jelentette, hogy neki szándéka lehetett édesapánkat nyugdíjba küldeni.

1962 augusztusának első hetében egy finn egyházi csoport járt Magyarországon. Vasárnap délutánra szabadidőt kaptak, s miután akadt köztük olyan, aki édesapánkat ismerte, kijöttek Fóra. Azon a vasárnapon már én helyettesíttem őt, mint esperesi segédlelkész. Délután Mogyoródra mentem az istentisztelet ellátására. Édesapánk pedig szeretettel fogadta a finneket, megmutatta a virágoskertjét, elbeszélgetett velük. Ez pontosan a halála előtti nap volt. A vendégek aztán elbúcsúztak, és amikor visszaértek Pestre, Koren Emilnek - aki a csoport magyarországi kísérője volt, és Káldy püspök helyettese - elmondták, hogy Fóton jártak. Az a távirat, amit Káldy püspök édesapám halála napján, hétfőn reggel küldött, amikor édesanyám ott volt a postán, hogy mentőt hívjon hozzá, az a távirat így szólt: „Hivatalomban azonnal jelenjen meg.” Az is hozzá tartozik a történethez, hogy édesanyám, aki édesapám életének utolsó néhány percét még vele együtt tölthette, mert hazahívta édesapám őt a postáról, nem mondta meg neki, hogy kapott egy ilyen táviratot. Hiszen édesapánk megbízása ez volt – és ezt Tamás öcsémnek kellett végrehajtania -, hogy „szaladj édesanyád után a postára, hívd haza, el akarok tőle búcsúzni”. Tehát tényleg ez a

helyzet, hogy a család részéről megvolt egy ilyen szeretettel és türelemmel táplált tapintat, hogy senki nem ütött vissza. Nem bántottuk a püspököt. Próbáltuk megérteni, hogy neki bizonyos dolgokat teljesítenie kell. A „fóti ügy” folyamán például édesanyám állandóan csitította a fótiakat, hogy nyugodjanak bele az egyházi vezetőség akaratába, mondván: „Gyerekeink majd meg fogják találni a maguk gyülekezetét.” De ők nem nyugodtak bele.

Most úgy látom, hogy elsősorban magam felől próbáltam megfogalmazni mindezt. Káldy püspök magatartásának egyik oka az volt, hogy püspöki szolgálatát megelőzően az evangelizációs tábor egyik tagja volt. Tehát a „baráti mozgalom” - amelyik éppen az evangélizáció támogatására született - tagjaként és evangélizátorként jó kapcsolatot ápolt Csepregi Bélától⁷⁴ Balikó Zoltánig, id. Fabiny Tibortól⁷⁵ édesapámig és másokig. Az ötvenes években éppen ez a kör tette szóvá, hogy egyre furcsább húrokat penget igehirdetéseiben Káldy, akkor még úgy mondták: vonal sodor. Hiszen ez a szó, hogy vonal, vonalás módon prédikálni, ez volt az igazodás a politikai elvárásokhoz.

Változásának egyik következménye lehetett, hogy a nagybaráti találkozóra sem hívták meg őt '56 augusztusában. Ez nyilván érzékenyen érintette. Az 1956. augusztus 28-30. között megtartott Nagybaráti Találkozón az evangélizátorok által megfogalmazott és aláírt Észrevételek⁷⁶ többek között az evangélizáció munkájában – mint az egyház nem elszigetelt munkaágában – visszaszorított és akadályozott alkalmakat sorolták fel (gyülekezeti evangélizációk, konferenciák, belmissziói telepek megszüntetése, stb.) Ha semmi másért, nem elsősorban egyházpolitikai vonatkozásban, hanem azért, hogy az evangélizáció és az evangélizáció munkatársai több lehetőséget kapjanak - *illetve visszakapjanak* -, hogy az állam ne nyírálja, ne akadályozza meg mindazt, amit addig tettek. Tehát az a bizonyos „szalámi politika” ne folytatódjék, hanem egyszer már mondja ki a püspök azt, hogy „eddig és ne tovább.” [1956-ban még Dezséry és Vető voltak a püspökök.]

A módszer – akkor és később, Káldy püspök idejében is - mindig egyforma volt: egyfelől hallottuk azt, hogy Magyarországon vallásszabadság van, az állam betartja

az egyezményt, nekünk is be kell tartanunk az egyezményt. Ám ha ennek alapján bármit, az egyezményben is szereplő, de megnyírbált lehetőséget követeltek a lelkészek – és pontosan az evangélikusok voltak azok, akik szóltak, s akik közül a legtöbben finn kapcsolatokat is ápoltak –, akkor pedig az volt a válasz, hogy „értsétek meg, proletárdiktatúra van.” Egyházunk gyakorlata az volt, hogy valami keveset, egy szeletet feláldozunk azért, hogy a többi megmaradjon. Ha viszont ez így megy tovább, akkor abból a bizonyos szalámiból, az egyház szolgálatából, nem sok marad. Vagy semmi sem marad. Emlékszem, hogy az evangélikusok és a finn kapcsolatot ápoló lelkészek részéről jöttek ilyen egyházi kifogások. Ugyanakkor a másik oldal, a baloldaliak pontosan azt kifogásolták, hogy Káldy nem igazodik eléggé az állami elvárásokhoz. Illetve, ahogyan most a Háló című kötetben olvassuk, őt legjobban Ottlyk püspök támadta ebből a szempontból. Amikor Káldy bármilyen újabb fogalmazású feladatot tűzött ki az egyház elé, akkor erre Ottlyk mindig azt jelentette, hogy ez tulajdonképpen egyházmentés. Jól becsomagolja, állami szempontból elfogadhatóvá teszi, de hát tessék észrevenni, hogy ez egyházmentés. Sajnos, Ottlyk gátlástalan volt. Igaza van a kötetben az ő ügynöki szereplésével foglalkozó Itzész Ádámnak, aki tanulmánya végén azt írta róla: „Az a kérdés, hogy [Ottlyk] az állam embere volt az egyházban, vagy az egyház embere volt az államban?⁷⁷” Hiszen mindent az állami szempontok alapján fogalmazott.

Ordass Lajos félreállítása után Káldy volt a jelölt. A történet ismert. Dezséry visszavonta az '56 őszi lemondását, majd egyetlen napi püspöki szereplés után lemondott. Ekkor már elfogadta lemondását az Egyházügyi Hivatal az 1957. évi XXII. törvényerejű rendelet alapján, s így az egyháznak is ki kellett mondania azt, hogy a püspöki szék üres. És akkor lett Káldy a jelölt. Akkor én is, mások is hallották édesapám szájából, hogy ez a legjobb megoldás, ezt támogatnunk kell és el kell fogadnunk.

1958. november 4-én volt Káldy püspökszentelése. Néhány nappal később az első lelkész-szentelése későbbi sógoromnak, Lackner Aladárnak a szentelése volt szülőfalujában, Belecskán, ahol Aladár kérésére én kántorizáltam. Utána Káldy püspök visszahozott engem Pestre autóval. Nagyon kedves volt. A következő lelkész-szentelés pedig hármunké (Harmati Bélával és Labossa Lászlóval) volt a

Deák téren, 1959 nyarán. Akkor is, de a szigorlaton is Káldy rendkívül baráti viszonyult mindnyájunkhoz. Amikor pedig elmentünk hozzá beszélgetni hárman, Káldy elmondta, hogy ő szívesen kijön Fóra is. Édesapám egészségi állapotára tekintettel mégis inkább a Deák tér mellett döntött a család. A lelkész-szentelő istentiszteleten elhangzott igehirdetése rendkívül pozitív volt. Benne volt az evangélium, az, hogy az Isten hív, az egyház küld minket a szolgálatba, és ehhez a Szentlélek Úristent kéri, és kérjük mindannyian. Még arra is sort kerített, hogy a szigorlati eredményeinkről beszéljen. Elmondta, hogy felkészültek vagyunk, és egymásik szigorlati dolgozat majdnem doktori disszertációnak is beillik. Ebben persze erős túlzás volt, de ő szívesen beszélt mindig ilyen módon, amikor kiemelt valamit vagy megdicséért valakit.

Akkor is azt mondta nekem, azon a bizonyos beszélgetésen előtte, hogy „bár édesapáttal kapcsolatban vannak fenntartásaim, az államnak is panaszai, hogy nem tolja a szocializmust építő ország szekerét, de ez nem számít, mert te külön ember vagy, és téged nem az édesapád, hanem a magad szerepe és szolgálata alapján ítélek meg.” A Háló kötetből⁷⁸ most derült ki, az általa írt jelentések döbbsentettek rá arra, hogy amikor ő – mint ügynök - valamiről jelent, akkor javasol is valamit. Nem akarok erre példákat mondani, de lehetne. Amit Káldy Zoltán a III/III-as levélben⁷⁹ javasolt, az már őt kötötte. Tehát azon ő már nem léphetett túl. Amikor ő leírta azt, hogy én nem voltam hajlandó vele együttműködni, azok után ő már nem tehette meg, hogy engem Fóra engedjen. Utána már hiába kérték a fótiak, meg hiába mentek az Egyházügyi Hivatalba is, akkor már nem volt visszaút. Amit ő ott leírt, ahhoz ragaszkodnia kellett.

Már magyarbólyi lelkész voltam, és egy országos lelkészkonferencián voltam Gyenesdiáson. Ott kértem tőle beszélgetési lehetőséget. A Kapernaumhoz közel, az egyik szomszéd kis utcában sétáltunk oda-vissza, ki tudja, hányszor. Elmondtam, hogy én nem akartam neki bajt okozni, mert persze - ahogy püspök úr szokta mondani - „püspök úrnak köszönhetem a Luther-kabátot⁸⁰.” Ehhez hadd jegyezzem meg, hogy azt először is az elhívó Úristennek, azután édesapám példájának, a fóti gyülekezet felnevelő szeretetének, és utána természetesen, vagy ezekkel együtt a püspök úrnak is. Éppen ez a meggyőződésem vezetett oda, hogy amikor a püspök

kérése elhangzott - előre ígérjem meg, hogy nemet fogok mondani a fótiaknak -, ezt én nem tehettem meg. Nem tehettem meg azzal a gyülekezettel, amelyik imádsággal és sok figyelemmel kísérte sorsomat, akinek fiataljai gyerekbibliaköröseim voltak, akik mellém álltak akkor, amikor édesapánk beteg volt, és nem tudta elvégezni a ház körüli munkát, és pótolta azt, és segítettek. Ettől függetlenül én nem akartam püspök úrnak gondot okozni vagy fájdalmat okozni, de próbálja megérteni, hogy nem tehettem mást. Azt hiszem, ő ezt akkor megértette.

Nem mondott ő erre különösebbet, meg nem is volt rá szükség. Akkor már néhány éve Magyarbólyon voltam, ahova tulajdonképpen ő küldött - mert nem volt más jelentkező. Azt hiszem, hogy a püspökkel való kapcsolatom korrekt lett a későbbi időkben, egészen addig menően, hogy valamelyik évi püspöki jelentésében kiemelte a mohács-magyarbóly-siklói gyülekezetben végzett szolgálatomat, de ugyancsak sógorom, Lackner Aladár szolgálatát is. Általában is mondott néhány mondatot a szórványmunkáról, arról, hogy a gyülekezeti összehívásokkal egy sereg lelkésznek megszorították a feladatai. Ezekből a munkákból, emelte ki Káldy, Zászkaliczky Pál és Lackner Aladár igen hűségesen veszik ki részüket. Ceglédre kerülve pedig engedélyezte, mint már szó volt róla, hogy az első lelkészcsoporthal kimenjek egy hónapra Erlangenbe nyelvet tanulni. Káldy 1987 májusában halt meg, akkor még ceglédi lelkész voltam.

Otthonigazgatói szolgálatom az Evangélikus Teológiai Akadémián (1990-1999)

A Teológusotthon igazgatói tisztségébe való kerülésem előzménye a ceglédi laktanyában végzett lelkészi szolgálatom volt. Ezekben a laktanyai, teológus kiskatonákkal folytatott konzultációkon – amiről már meséltem - ismertek meg ugyanis engem a teológiai tanárok. Amikor 1990-ben Selmeczi János otthonigazgató nyugdíjba került, híre jött, hogy a teológiai tanárok egyhangúan engem hívnak a Teológus Otthon megüresedett igazgatói állására. Soha nem készültem erre a feladatra!

Történt, hogy 1990 júniusában hivatott Harmati Béla püspök, szeretne volna, ha Ceglédről tovább lépek. Kérte, hogy fogadjam el az Országos Iroda *[az evangélikus egyház adminisztrációs központja, lásd az Üllői út 24.-hez írt jegyzetet]* főtitkári állását. Mielőtt azonban hozzá értünk volna, Fabiny Tibor lelkészársamtól, egyháztörténész professzortól megtudtam a professzorok egyhangú hívását. A püspöknek azt válaszoltam: a két lehetőség közül a Teológusotthon igazgatói feladatát választom. Harmati, aki jobban örült volna a másik lehetőségnek, ezek után megkérdezte a teológus ifjúságot, ők kit választanának. Néhány jelölt nevében, javaslatuk elhangzása után a püspök bejelentette, hogy én leszek az új otthonigazgató. Számomra érthetetlen volt a püspök lépése, hiszen ez soha nem volt szokásban, ennek jogi alapja sincs. Erről értesülve beszélgetést kezdeményeztem az úgynevezett „hét diakónussal”, a hallgatók képviselőivel, akik megkérdezték: „hogymertem” elvállalni az igazgatói feladatot, amikor pedig tudhattam, hogy ők más szerettek volna az Otthon élére. Úgy emlékszem, hogy a válaszom, a velük folytatott beszélgetés végül megnyugtatta őket. 1990. augusztus 1-től kerültem a budapesti Evangélikus Teológusotthon igazgatói tisztébe. Az otthon a Bosnyák tér közvetlen közelében, a Rózsavölgyi közben álló teológia épületével és a Lőcsei úti evangélikus templommal közös telken áll, a mai napig is így van ez.

Kopott tarisznyával

Megkezdődött a tanév. A teológia szokása szerint az évnyitó ünnepi istentiszteleten prédikál mindig - ha van – az új professzor, illetve az új otthonigazgató. Tehát rám került a sor. Az igehirdetésben elmondtam, hogy a teológusoknak idősebb testvére szeretnék lenni a Krisztusban. Kopott tarisznyával érkeztem, harmincévi sokféle szolgálat után, voltam városban is, szolgáltam nagy szórványban. Szívemhez nőttek a falusi emberek, sok gondom volt kitelepítés miatt megüresedett gyülekezetek maradékával, meg a feleslegesen nagy templomokkal. Többek között ezért is kopott meg a tarisznyám, de a tartalom nem változott. Ez a tartalom nem más, mint a megfeszített és feltámadott Krisztus. Őt szeretném képviselni és hirdeti közöttük is. Hála Istennek, hamar elfogadtak, és azt is elfogadták, hogy ne igazgató úrnak hívjanak, hanem Pali bácsinak. Azt hiszem, hogy úgy is éltem közöttük, mint idősebb

testvérük a Krisztusban. Nem akartam, nem is tudtam éreztetni azt, hogy magasabban lennék, vagy több volnék hozzájuk képest.

Miután éppen akkoriban ment el a teológiáról - vagy küldték el? – idősebb Hafenscher Károly lelkészt, aki a homiletikát tanította, pontosabban akkor halt meg Nagy István, a gyakorlati tanszék vezetője, a tanszékre Muntag Andor dékán Szabó Lajost, a Lőcsei úti gyülekezet parókus lelkészét nevezte ki tanszékvezető helyettesnek. Hirtelen felelős nélkül maradt a szupplikációs igehirdetésekre történő előkészítés feladata. Amikor akadt egy-két, öt-tíz teológus, aki éppen a következő vasárnapra szolgálatra készült, akkor én a hét elején mindig tartottam nekik igehirdetési előkészítőt. Kaptam ezzel kapcsolatban bírálatot is: miért nem egyetlen textus alapján készítem fel mondjuk azt a 30 teológust, aki böjtből megy szupplikálni, vagy következőkben azt a másik 50-et, aki pedig húsvét táján megy? Én úgy éreztem, hogy magamnak is tartozom azzal, hogy minden hétre magam is előkészülök. Meg óvatos is voltam: ha egy-egy héten csak néhány elkészült igehirdetéssel kell foglalkoznom, hamarabb észreveszem, ha esetleg ugyanabból a forrásból másolt át hosszú mondatokat az egyik is, meg a másik is. Ezt mondjuk harmincnál több igehirdetésnél már kevésbé vettem volna észre, mint így. De nagy örömmel töltött el az, hogy a hét vége felé aztán jöttek, hozták az igehirdetést, és azt kettesben megbeszéltük. Leültünk együtt az irodában, a kisasztal mellé, javítottuk, ha kellett, kiegészítettük. Abban a pillanatban, amikor saját munkával jött oda valaki, könnyebb volt megismernem, hogy szellemiekben vagy lelkiekben mi van benne: mi van a fejében, és mi van a szívében.

Passiókörutak és otthonórák a teológusokkal

Nagyon sok örömem volt a passiókörutakból. Egy-egy nagyhéten egy-egy egyházmegyét vettünk célba, a kilenc év alatt 220 templomban szolgáltunk! Ez persze azt is jelentette, hogy időnként egy-egy böjti hosszabb hétvégét is erre kellett rászánni. Határokon túli szolgálatok is voltak. A horvátországi egyetlen, a szlovéniai néhány magyar nyelvű evangélikus gyülekezetben jártunk, Erdélyben pedig majdnem minden gyülekezetben, és Szlovákiában is a gyülekezetek nagyobb részében.

Rendkívüli módon örültem annak, hogy jól lehet, egy-egy nagyhéten 16-18 alkalommal volt passió s istentisztelet, bírták a teológusok! Azt is jól bírták, hogy rendszerint minden este máshol aludtak. Más családdal kellett egy-két órát, s a vacsorát meg a reggelit elkölteni, és náluk szállni. Ám amikor nagypéntek délutánján, az utolsó szolgálat után, vagy éppen még előtte, nem egyszer a Duna-parton, vagy két falu között, egy félreeső erdei tisztáson leültünk beszélgetni – „morzsaszedést” tartottunk -, mindenki arról beszélt, hogy meggazdagodott. Nem érezték a fáradtságot, illetve, nem törődtek a fáradtsággal, hiszen meggazdagodtak! Ez számomra azt jelentette, hogy akkor valahol a célnál vagyunk. Az Isten országának a rendje az, hogy minél többet adok a magaméból, abból a kincsből, amit az Istentől kaptam, és amit próbáltam életem, szolgálatom során gyarapítani és szétosztani, azt én mindig fölözöttem, megduplázva visszakapom. Akkor is, ha csak a szószéken állok. Hát még ha jó kapcsolatom is van azokkal, akiknek szolgállok!

Minden második szerdán a Teológusotthonban „nagykönyörgés” volt, más szóval úrvacsorás istentisztelet. A másik szerdákön külső előadókat hívtam, akik a maguk szolgálati területéről vagy az életükről számoltak be, tettek bizonyosságot. Nagyon sok olyan előadót sikerült meggyőzni, meghívni, akik sokat adtak a teológusoknak. Balczó András⁸¹ volt ott egy alkalommal. Jól emlékszem egy véletlenül meghallott véleményre, amikor valaki így számolt be a társának: „Kár, hogy nem jöttél, mert nagyon sokat kaptunk.” Aztán idős lelkészeket hívtam. Olyanokat, akik szórványban szolgáltak, hogy a teológusok a szórványszolgálatról is halljanak. Evangélizátorokat, akik már akkor nyugdíjasok voltak. Emlékszem Győri Jánosra, Balikó Zoltánra, Csepregi Bélára. Volt eset, hogy a Nők Lapja munkatársai közül volt vendégünk! Máskor lelkésznőket hívtam, pontosan azért, hogy egy-egy ilyen beszélgetős alkalmon, tehát nem a katedráról, hanem „ugyanarról a szintről” szóljon valaki hozzájuk, amire ők reagálhatnak: kérdezhetnek és várhatják a válaszokat.

A teológusok között az évek során voltak nagyon komoly, hivatásra, párválasztásra, családi problémákra vonatkozó magánbeszélgetések, még néhány magángyónás is – amit én annak idején, fiatalként, mint gyónó tapasztaltam, és annak az áldását átéltem – ezekről természetesen nem beszélhetek. A volt teológusok közül nagyon sokan testvérek lettek és maradtak a Krisztusban.

A Teológusotthonban töltött kilenc évem éppen a rendszerváltás utáni első évtizeddel esett egybe. Ezekben az években eléggé felduzzadt a Teológia létszáma, sokan jelentkeztek, nagyon sokféle helyről jöttek. Nagyon heterogén „gyülekezet” volt ez a hallgatói közösség. Természetesen nem sikerült mindig megvalósítani mindent, amit szerettem volna, és soha nem mondtam azt, hogy az a kilenc év, az sikertörténet lett volna. Bizonyára voltak kudarcaim. Emberek, akikkel nem tudtam szót érteni. Elég hamar rájöttem arra, hogy kötelezni az ifjúságot ma már – vagyis akkor már – szinte semmire nem lehetett.

Itt már a feleségem volt a segítségem, aki igazi „Hausfrau” volt, kezébe vette a háztartásnak a gondját az otthonban, tehát a beszerzés az ő feladata volt, a szakácsnővel való törődés, egyáltalán, az otthonnak az anyagi dolgai. Azért, hogy a konyhas dolgozóink megkaphassák a szombati-vasárnapi szabadidőt, ilyenkor nem egyszer a feleségem főzött. Megkérdeztük, kik azok, akik bent maradnak hétvégére, vittük a magunk adagját is, és akkor ott főzött úgy, hogy a család is, meg az ott lévő néhány teológus is kapott belőle. Kaptunk ezért komoly bírálatot is, hogy túlságosan is elkényeztetjük a teológusokat. Mondom, hamar rájöttünk arra, hogy kötelezni őket semmire nem lehetett. Amikor egy vasárnapi ebéden, a terített asztal mellett megkérdeztem, hogy ki hol volt templomban, ki milyen igehirdetést hallott - csak úgy, barátilag, nem felelősségre vonással -, akkor derült ki, hogy ezek a fiatalok éppen azért nem utaztak haza, hogy vasárnap kialudhassák magukat. Talán nem is reggeliztek, templomban sem voltak. S így „csúszott ki a kezünk közül” a bentlakó is, hát még inkább az, aki Pesten lakott. Akkor, az első időben még kötelező volt a bentlakás. A felduzzadt létszám miatt azonban vissza kellett vonni a bentlakási kötelezettséget. Előfordult, hogy éppen hogy csak helyet tudtunk adni azoknak, akiknek erre szükségük volt. Azt sem lehetett számon kérni, hogy miért nem jár be valaki az esti áhítatra, vagy miért nem vesz részt egy-egy otthonórán.

Távozás kilenc év után

Azt, hogy miért kellett otthagynom a teológusotthont, tulajdonképpen a mai napig nem tudom megmagyarázni. Tudnék egy-két apróságot mondani, olyasmit, hogy én minden otthonórára meghívtam a tanári kart is, tekintettel arra, hogy külsős előadó jött, de meghívásomra Szentpétery Péteren kívül soha senki más nem jött el. Ő is csak természetesen olyankor, amikor érdekelte őt az a téma vagy az előadó. Amikor pedig Szabó Lajos lett a rektor, akkor bizonyos feszültségek keletkeztek. A Muntag Andor dékánt követő Reuss András rektorságának a végén sem volt már minden rendben *[ekkor már Evangélikus Hittudományi Egyetem volt a Teológiai Akadémia hivatalos neve, és a vezető rektori, nem pedig dékáni tisztségben igazgatta az intézményt]*. A szolgálati lakásban ekkor már csak legkisebb lányunk, Borbála lakott velünk. Közben feleségem nyugdíjba ment, születtek az első unokák, neki így nagymamai feladatok adódtak. Utódja, aki az ételmezésvezetői feladatokat látta el, minden kérdésben azonnal a teológia rektorához ment. Amikor én mondtam neki valamit, kiderült, hogy ezt már megbeszélte „odaát” (a szomszédos épületben). Lehet, hogy akkor kellett volna tisztáznom azt, hogy a Teológusotthon külön intézmény, és nem tartozik mindenestül a Teológiai Akadémiához. Jámborságból, vagy a békesség kedvéért ezt akkor nem forszíroztam.

Végeredményben Szabó Lajossal kapcsolatban is hasonló gond lehetett. A viták során tőle mindössze annyi kifogást hallottam, hogy amikor ő rektor lett, én nem kérdeztem meg, hogy mi az én dolgom. De hát akkor én már nyolc éve teológusotthon-igazgató voltam! Én úgy gondoltam, először is ott él a szomszédban, neki egy sereg teológussal külön volt kapcsolata, mindenről tudott. Közben pedig tanszékvezető lett, miért kellett volna nekem tőle bármit kérdeznem? Illetve miért nem mondta a rektorsága elején: „Gyere, és beszéljük meg dolgainkat!” Úgyhogy tulajdonképpen nem tudom, ma sem tudom - találgatással pedig senkit sem szeretnék megbántani -, hogy mi volt az oka, hogy a kari ülés - melyben három ifjúsági tag is volt - szótöbbséggel nem kérte tovább a szolgálatomat. Majd a sebtében, előre kiküldött anyagok nélkül, tehát törvénytelenül összehívott Országos Közgyűlés pedig szintén szótöbbséggel határozott, és felmentett az otthonigazgatói állásomból. Annyit közöltek, de ez már talán a bírósági eljárás ideje alatt volt, hogy nincsen bennem igazi változtatási készség. Senki sem mondta korábban, hogy mit

kellene változtatnom! Az egyik professzor elmondta, hogy nem kellett volna idős Kendeh György halála után elvállalnom az Ordass Lajos Baráti Kör⁸² titkári posztját. Azt viszont már meghívásomkor tudták, hogy az Ordass Lajos Baráti Kör alapító tagja vagyok, és a Testvéri Szó című vitairatnak⁸³ aláírója. Így hívtak, ilyenek fogadtak el. A felmentés után egyházi bírósághoz fordultam, a bíróság elég hosszú idő után hozott határozatot – ők megállapították az eljárás törvénytelen voltát. A teológia megfellebbezte, de középfokon is nekem adtak igazat, ám ezek után én már nem akartam visszamenni. Úgy éreztem, hogy egy elmérgesedett helyzetben ezt teljesen kár lenne erőltetnem, nem beszélve arról, hogy nem is volt hova visszamennem! Hiszen közben a Teológus Otthont mindenestől beolvasztották a Teológiai Akadémiának a keretei közé. Az állást is megszüntették, úgyhogy azóta nincs az otthonnak igazgatója, hanem a Teológiai Akadémiának – vagyis a Hittudományi Egyetemnek - van lelkésze.

Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület (1999-2003)

Közben az történt, hogy jelentkezett a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, amelyik az 1951-es szétszórattatás után 1989 decemberében szerveződött újra Túrmezei Erzsébet diakonissza-főnöknősszony, költő és Madocsai Miklós⁸⁴ lelkész vezetésével. Madocsai Miklós már korábban hívott engem: ő már szeretne félre állni, s kérte, vállaljam el a Fébé meghívását. Amikor pedig az elbocsátásom ideje közelgett a teológusotthonból, elmondtam Miklósnak, hogy „kifele áll a szekere rúdja onnan”. Erre ő rávágta: „meghallgatott imádság!” Hiszen a diakonisszák már régóta imádkoztak értem. Öröndetes, hogy az Úristen valahogy tenyerén hordozott ebben a dologban is, és gondoskodott rólunk. Volt a Fébének egy háza Sashalmon, a XVII. kerületben, ahol az előző években öt teológuslány lakott, amikor nem fértek el az otthonban. Az akkor éppen üresen állt. Tehát volt hova költöznünk, 1999. november végén ki is tudtunk oda menni.

Madocsai Miklós négy-öt évvel idősebb nálam, de a mai napig is fiatalos, mindenféle szolgálatot végez, kisebb tematikus könyveket szerkeszt és ad ki, nagyon értékes munkát végez. Egyszerűen átvettem tőle a stafétabotot, s végeztem a szolgálatot nagy örömmel - mert a diakonissza testvérek nagy szeretettel fogadtak.

Vasárnaponként istentiszteletet tartottam, ezen kívül még kétszer mentem ki egy héten Sashalomból Húvösvölgybe, az Anyaházba. Ez azt jelentette, hogy reggeli áhítatot tartottam, délelőtt pedig hol egyik, hol másik testvérrel beszélgettem. Akadtak adminisztrációs feladatok is. És örömömre, a testvérek egy része még mozgékony volt, így autóval vidéki gyülekezetekbe jártunk úgynevezett Fébé-napot tartani. Azon kívül tavasztól őszig fönt, Bagolyirtáson, a valamikori Fébé telepre épített új templomban (és turistaszálláson) is volt minden vasárnap istentisztelet, amit aztán felváltva végeztünk a másik Fébé-lelkésszel, Herzog Csabával. Közben építkezés is folyt. Külföldi támogatásból és a II. kerület segítségével lift épült, a ház másik oldalán pedig egymás fölött egy-egy lakás, tehát nagyobbodott az Anyaház épülete is. Közben elkészült a telek alsó részén, az Ördögárok mellett a nyugdíjas lelkészek otthona, attól fogva, hogy beköltöztek a lakók, ők is átjártak istentiszteletre az Anyaházba. Gyakorlatilag ez elég színes, érdekes életet és szolgálatot jelentett nekem – már nyugdíjasként.

Gyermekkoromban megismert diakonisszák

Túrmezei Erzsébetet gyermekkorom óta ismertem, sok minden vele kapcsolatos emlékem benne van a róla szóló könyvben⁸⁵. Fóton minden nyáron a gyülekezet kért és kapott egy diakonisszát, aki összegyűjtötte egész napra az evangélikus gyerekeket. Ez az iskolában történt, egy-két szülő jött felváltva főzni, hogy a többiek mehessenek dolgozni a határba. Akkor ott még mindenki földműves volt. Így a kisgyerekeket, de még az iskolásokat is, egyszerűen nem tudták kire bízni. Én még csak óvodáskorú voltam, amikor ez a munka beindult Fóton. Tehát ismertem egy diakonisszát, aki kijárt nyaranként. Ismertem egy másikat, aki a fóti árvaházat vezette. És ismertem Túrmezei Erzsébetet, aki pedig ha Fótra jött, a verseit olvasta vagy mondta. Egy-egy szeretetvendégségre, egy-egy gyülekezeti előadásra, a Mandák Otthonban tartott konferenciákra jött Túrmezei, és hozta a legújabb verseit. Nagyon fölnéztünk rá! Rangban nem voltak különbségek a diakonisszák között, hiszen kedves volt mind a többi is, de Túrmezei valahogy más volt, tiszteletet parancsoló. Még ismertem Kelemen Erzsébet testvért⁸⁶, aki haláláig igazi testvérem volt a Krisztusban, ő Pesten a Damjanich utcai Fébé könyv- és papírkereskedésnek volt a vezetője. Amikor mint kosztos diák két tanéven keresztül Peskó Zoltán fasori

énektanáréknál lakhattam, és a Fasorba jártam, akkor hazamenet mindig betértem a könyvesboltba. Meg is kellett várni, amíg a Peskó-gyerekek hazaérnek. Erzsike testvértől – így különböztették meg őt a többi Erzsébettől - kaptam mindig egy meséskönyvet, kaptam színes, állat- és növényképeket tartalmazó füzeteket, ezeket olvastam vagy nézegettem. Erzsike testvér a Fébé állami felosztásakor nem vette le a testvérruhát, ezért ment ki külföldre, Németországba, hiszen - amint mondta - egy életre szóló fogadalmat tett, ő ezt nem másítja meg.

Felnőttként csak nagyon-nagyon ritkán találkoztam Túrmezei Erzsébettel, hiszen lent voltunk Baranyában, szórványgyülekezetben, ahol nem volt arra lehetőség, hogy mi őt előadásra meghívjuk. Nem beszélve arról, hogy akkor ő nem is Pesten élt, életének leghosszabb időszaka balassagyarmati szolgálata volt. A mohácsi gyülekezet másod-felügyelője, a Szederkényben élő Szabó Rezső, Felsőszeliből származó atyánkfia felesége leány-népfőiskolása⁸⁷ volt Túrmezeinek. Rajtuk keresztül is tudtam az ő szolgálatáról. Mindez nagy gazdagodást jelentett nekem.

A közös Fébé-szolgálat idején egy kicsit félszeg is voltam, ezt meg kell mondanom. A gyerekkori találkozásaim óta én nagyon fölnéztem rá! Ez a távolságtartás megmaradt bennem akkor is. Korkülönbség is volt köztünk, ő édesanyámmal volt egyidős, meg egyébként is... Költő volt, aki ugyanakkor igehirdető is. Hogy jövök én ahhoz, hogy elnöktársa legyek neki! Jóllehet, már nyugdíjas voltam.

Sajnos Túrmezei Erzsébet főnökasszony már nagyon beteg volt, amikor én elfogadtam ezt a Fébé-szolgálatot. Nem is tudom, hogy tartottunk-e egyetlen közös, úgynevezett választmányi vagy igazgatósági ülést. Nem sok idő múlva betegágya, majd kórházi ágya mellett látogattam, sőt a temetését is végezniem kellett⁸⁸. Halála után Herzog Csaba kollégával nekifogtunk a Túrmezei-hagyaték összegyűjtésének; egyre-másra jelentek meg összegyűjtött verseinek és műfordításának kötetei⁸⁹.

Születésének 100. évfordulóján, 2012-ben engem rendkívüli módon gazdagított a vele kapcsolatban megjelent, általad szerkesztett Túrmezei Erzsébet-émlékkönyv. A könyv szerkesztésébe is közlelőrl beleláltam, részt vettem benne, öt-hat cikkem is megjelent. Róla szóló előadásom is, benne van a temetési igehirdetés, tanulmányok a leányok számára tartott népfőiskolai munkájáról, továbbá egy írásom Erzsébet

testvér igen gazdag levelezéséről.

Az Ordass Lajos Baráti Kör titkáráként

Azért alakítottuk meg – azért mondhatom így, mert alapító tag voltam – az Ordass Lajos Baráti Kört, hogy Ordass püspök szellemi, teológiai örökségét ápoljuk és terjesszük a Magyarországi Evangélikus Egyházban. Nem tudom, mi volt az oka annak, hogy szándékunk ellenállásba ütközött. Elég hamar, 1989-ben megindítottuk – pontosabban folytattuk – a Keresztyén Igazság című teológiai folyóirat szerkesztését és kiadását. Néhány beszélgetés után Kendeh György lelkész Kelenföldön gyűjtötte össze azokat a lelkésztestvéreket, akikről azt gondolta, hogy az OLBK tagságát vállalják. Körülbelül a Testvéri Szó aláíróival volt azonos ez a kör, majdnem fedte egymást a két csapat, de azért annál valamivel többen voltunk. És így jelent meg ismét a Keresztyén Igazság, amelyik a '30-as években indult, de 1945-ben államilag megszüntették. Ez a mostani annak új folyama. *[A Baráti Kör Alapszabálya megjelent a Keresztyén Igazság Új folyam 1-2. számában, 1989. június, 61-63. old.]*

A folyóirat negatív fogadtatásával kapcsolatban egy példát említek. Már én voltam a Kör tiktára, amikor dr. Frenkl Róbert országos felügyelő az Evangélikus Életben megjelent cikkében⁹⁰ támadott meg. Véleménye szerint az OLBK eltakarta, sőt kisajátította Ordass püspök hagyatékát, lelki és szellemi örökségét. Erre az újság hasábjain válaszoltam⁹¹ - de lényegét most az utolsó titkári jelentésemből idézem. „Megindítottuk és évente négyszer megjelenik a Keresztyén Igazság⁹², mint 'független evangélikus teológiai és kritikai lap'. Különösen az első időben évente 4-6 alkalommal előadássorozatot rendeztünk különféle teológiai és etikai témákról. A Baráti Kör a 22 év alatt 39 művet jelentetett meg több mint 70 ezer példányban. A magam 12 éves titkári szolgálata alatt az összes evangélikus középiskolának, a teológiai és az országos könyvtárnak, teológus hallgatóknak, valamint határon túli gyülekezeteknek 8800 példány könyvet adtunk ajándékba, ennek nyomdai ára meghaladta a 2 millió 260 ezer forintot.” Enyhén szólva nehéz lehet ezt a tevékenységet kisajátításnak nevezni.

*Ordass Körből Ordass Alapítvány*⁹³

Ahogy átvettem Kendeh Györgytől a titkári feladatot, kiadója voltam a Keresztyén Igazságnak és a megjelenő könyveknek. Amikor a folyóirat főszerkesztője, Ittész Gábor meghalt, akkor négy éven keresztül Isó Dorottyával, a mai főszerkesztővel felváltva szerkesztettünk egy-egy számot. Alkalmanként voltam megbízott főszerkesztő. Ez a működésem egészen addig ment, amíg meg nem szűnt az Ordass Lajos Baráti Kör, pontosabban át nem adta feladatait jogfolytonosan a munkát folytató Ordass Lajos Alapítványnak. Érdekes módon a fiatalok nem léptek be a baráti körbe, gondolom, hogy ez az élet más területein is így van. Az öregek kiöregszenek, és a fiatalok valami mást, újat akarnak. Néhány lépést tesznek ugyan az öregek lába nyomában, de sok mindent másképpen csinálnak. Most az Ordass Lajos Alapítvány adja ki a folyóiratot, kapta meg a könyvállományt, a kiadási jogokat, és csinálja tovább. Most először fordult elő, hogy valaki, aki nem tartozik sem a megszűnt Ordass Lajos Baráti Kör tagjai közé, sem az Alapítványnak az alapítói közé, válaszolt egy-egy megjelent cikkre, ezt közzé tették a folyóiratban, amire válaszképpen a szerzők is reagáltak. Tulajdonképpen kezdettől fogva így kellett volna lennie! Nem szabad elzárkóznunk egymástól, hiszen a szándékunk tiszta. Amit Ordass püspöktől tanultunk, azt meg kell mindenkinek tanulnia. Az életünk során hol politikai, hol társadalmi szempontokat akarnak érvényesíttetni az egyház embereivel. A korszellem is igyekszik betüremkedni, még az igehirdetés szavai vagy mondatai közé is. „Jönne föl” a szószékre. Ez ma is kísért. Pedig igaz az a mondat, amit sokszor hallunk idézni: „Aki a korszellemmel házasodik, az hamar özvegy lesz.”

A Keresztyén Igazság meg az Ordass Baráti Kör léte egy sereg ember számára furcsaságot jelentett, mert a diakóniai teológia kötelezettsége után szinte észrevétlenül is abba az irányba mentek tovább lelkészeink. Ezt szokták meg, nem akarták, vagy nem tudták önmagukban tisztázni annak tévedéseit. Akkor egy teológiailag tisztán gondolkodó Ittész Gábor, Dóka Zoltán, Botta István vagy Kendeh György cikkei arról szóltak, hogy hibás volt a diakóniai teológia, mert idomult a szocialista rendet építő társadalmi célkitűzésekhez, erre nem szívesen figyeltek fel a lelkész kollégák. A járt utat, ha rossz irányban megy is az ember, úgy látszik, nehezen hagyja el.

Nagyon vigyáznia kell az egyháznak. Ha változott a politikai légkör, örülni kell annak,

hogy bizonyos dolgok jobban mennek, több a támogatás, vagy emberibb a megszólítás, de semmiképpen sem szabad nekünk mindenáron kiszolgálni az újat. Ezt én két embertől tanultam, akik mindig ellenzékben voltak. Édesapám is ellenzékben volt akkor, amikor Fóton, a grófi park bejáratával szemben, a Községháza előtti szobornál, március 15-én a magyar falu, a magyar parasztember sorskérdéseiről beszélt. Tiltakozott, hogy több ezer holdas nagybirtokok miatt a parasztemberek nem jutnak elegendő földhöz. A másik pedig Pröhle Károly professzor volt, akitől ugyancsak ezt tanultam: hogy az egyház élő lelkiismeret. Nem szabad annyira idomulnia a társadalomhoz, hogy aztán már ne merjen, vagy ne tudjon megszólalni, ha valamivel nem ért egyet.

Összegzés

Édesanyám sorsa

Édesanyám sorsa érdekes módon alakult. Ahogy elmondtam, ő 1962 nyarán özvegyült meg. Tanítónői oklevelét hosszú-hosszú ideig nem használta. Megözvegyülése után próbált állásra jelentkezni, de Fóton az iskolaigazgató nem fogadta el a jelentkezését. Indokolta-e vagy sem, azt nem tudom. Így aztán a harmadik faluba – akkor Erdővárosnak hívták, aztán Erdőkertes lett belőle – feljárt vonaton, délutáni napközis nevelőnek. Később egy olyan iskolaigazgató került Főtra, aki édesapámat még fiatal korából ismerte, bátyja pedig hitoktató lelkész volt Kiskőrösön. Ő kérdezte meg édesanyámat, hogy hajlandó lenne-e kisegítő osztályban tanítani. Azon túl, hogy mindig nagyon türelmes volt a gyerekekhez, és jó pedagógiai érzéke volt, nagy szeretettel pátyolgatta is a fogyatékkal élő gyerekeket, köztük elég sok cigánygyereket. Tanítványai rajongtak érte. Az, hogy ő átkerülhetett a harmadik faluból Főtra, és ott tanított néhány éven keresztül, ez éppen annak köszönhető, hogy vállalta ezt a nehezebb feladatot, és azt megelégedéssel és dicsérettel végezte. Egészen biztosan erőt is adott neki ahhoz, hogy ezt a tragédiát – édesapám halálát - elhordozza. Meg az is, hogy akkorra már megházasodtunk, egy év múlva unokát kapott a húgoméknál, a következő évben tőlünk és Péter öcsémektől. Egyre-másra jöttek az unokák. Marika húgom védőnő volt, ő pedig

naponta vagy kétnaponta tudott arról, hogy mi van az unokákkal, mert bármilyen gond volt - hiszen kezdő édesanyák voltak az asszonyok, feleségem, a húgom és a sógornőm is –, megbeszélték a teendőket. Édesanyám állandóan tudta azt, hogy melyikük hogyan gyarapszik, kinek milyen gondja-baja van, hogyan kell beavatkozni, segíteni. Ez az a védőnői feladat, amivel kapcsolatban már elmondtam, hogy édesanyám nagyon szívesen végezte ezt annak idején. Mari húgom pedig kimagaslóan értett hozzá! Egy nagyszerű team-ben volt benne, egy olyan gyerekorvosnak volt a munkatársa sokáig Újpesten, aki a gyermekgyógyítás területén úttörő volt.

Amikor pedig Bohus Imre - édesapám fóti utódja - nyugdíjba ment, ugyanolyan szeretettel fogadta az ő utódját, Cserhátiné Szabó Izabellát. A ház körül kertészkedett, nyaraltatta az unokákat. Örült, amikor a fóti kántorképzőre küldtük a gyerekeket, azoknak náluk „kellett” lakniuk, mert volt egy padlástér, amit be lehetett rendezni turistaszinten. Néha már „sok is volt” a nagymamai szeretetből, mert a gyerekek önállóak akartak lenni, bent lakni a 60-70 fős kántorképzős csapattal együtt. Később ilyenre is sor került.

Az utolsó egy-két évben dőlt csak ágynak, kilencvenkilencedik évében járt, amikor Urunk őt hazahívta. Előtte hónapokig ápolták őt húgom meg a feleségem és a Fóton élő sógornőm. Akkor már mi is ott laktunk, úgyhogy ez rendszeres elfoglaltságot, de nem túl nagy terhet jelentett. Helyben voltunk, nem kellett máshonnan odajárnia páromnak, és nem kellett másra szorulniuk az ápolás feladataiban.

Isten a tenyerén hordozott

Rendkívül hálás vagyok az Úristennek azért, hogy a gyerekeinkért elmondott imádságaink, valamint feleségemmel együtt mutatott életpéldánk elvégezte bennük azt, hogy szívvel-lélekkel a gyülekezetek tagjai voltak és maradtak. Hiszem, hogy hitükben is megtörtént az a megerősödés és változás, amire szükségük volt. Aranylakodalmunkat 2012-ben ünnepeltük Fóton, családi körben, Isten színe előtt adtunk hálát az együtt töltött évtizedekért, gyermekeinkért, unokáinkért.

Ma mind a négy gyermekünk - azon túl, hogy a mindennapi munkájukat végzik -, gyülekezeti szolgálatban is állnak. Pál fiunk a rákoskeresztúri, Zsuzsanna lányunk a kőbányai gyülekezet felügyelője. Eszter hitoktató - a rendszerváltás után az első kibocsátott hittanári évfolyam egyik tagja volt a két hallgató közül -, Borbála pedig a zuglói gyülekezetben presbiter. Nagy örömünkre Pál fiunk is elvégezte a levelező teológiát, úgyhogy teológiai végzettség tekintetében elég jól állunk a családban. Zsuzsannát sem lenne könnyű legyőzni teológiai alapon, mert cikkeiből kiderül, hogy nem csak szakmájában, a művészettörténetben járatos, hanem az egyes témákban nagyon jó érzékkel eljut a Szentírásig, a bibliai történetek mai mondanivalójáig.

A gyerekeink KISZ-tagok sem voltak soha a gimnáziumban, de ebből nem származott hátrányuk, sem abból, hogy papgyerekek. Ez azzal is összefügghetett, hogy bár a párt politikája nem változott, a módszereiben szelídült. Rájöttek arra, hogy senkit nem szabad erőszakkal elriasztani, inkább meg akarták nyerni az embereket. Talán mi, egyháziak is igyekeztünk mindazt megtenni, ami nem jelentette hitünk feladását.

Gyermekeinktől mindent visszakaptunk, mert nagy örömünkre ragaszkodóak, megbecsülnék bennünket. Előfordul néha nézetkülönbség, hogy valamiben nem értünk egyet, de természetesen az ő dolgaikba nem szoktunk beleszólni. Ők ritka és meg nem érdemelt boldogságot jelentenek nekünk.

Most őértük kell imádkoznunk: hogy a 14 unoka és az egy dédunoka megtalálja a helyét a gyülekezetben, hűséges maradjon a Teremtő és Megváltó Istenhez, megtalálja a hivatását, és megtalálja a hitvestársát is. Tudom, hogy manapság ez nem is olyan könnyű feladat. Bár, lehet, hogy sohasem volt az!

Publikációk

Lelkészi szolgálatom mellett számos cikket, tanulmányt írtam, és több kötetem is napvilágot látott.⁹⁴ Nagy örömmel mondom el azt, hogy elsőként a teológuspassiókon elmondott áhítataim jelentek meg a Harmat Kiadónál „Harmadnapra legyőzte a halált – böjti elmélkedések” címmel. Aztán ugyancsak ott jelent meg egy ádventi áhítatos könyv, „A várakozás megszentelése – napi elmélkedések ádventtől vízkeresztig”

címen. Később úgy éreztem, hogy ki kell egészítenem ezt a két kis könyvet az esztendő további napjaira szóló áhítatos könyvre. El is készült, 2009-ben az evangélikus egyház Luther Kiadója adta ki „Vetés közben” címen. Ez a könyv tulajdonképpen az életem során, elsősorban evangéliumi textusok alapján elmondott szolgálataimnak a lényegét, a velejét tartalmazza. A könyv címlapján Gergely Kosza Attila, egy katolikus grafikus és hitoktató rajza szerepel: felül az áldott Magvető, Krisztusunk keze látszik, amint szórja a magot. Alatta pedig egy mai magvető keze, aki viszont elfogadja, és azt szórja tovább, amit Tőle kapott.

Ebben a képben benne van a lényeg. Én is csak azt tudom, s tudtam életem során tovább adni, amit Tőle kaptam, amit áldott Magvetőnk hullajtott rám, illetve tenyerembe, szívembe, életembe. Nincs másunk, csak amit Tőle kaptunk. Ez nagyszerű és csodálatos ajándék, hogy az ember azt adhatja tovább, amit kapott.

Jegyzetek

¹ **Leánygyülekezet:** a filia latin eredetű szó magyar fordítása, jelentése szó szerint: leánygyermek. Itt: leánygyülekezet (község). „Egy anyagyülekezethez csatolt olyan gyülekezet(ek), amely(ek)nek van temploma, de nincs helyben lakó lelkésze.” Mind a filia, mind a leánygyülekezet kifejezések használatosak az ilyen jellemzőkkel bíró evangélikus egyházközségek megnevezésére. (Forrás: Idegen eredetű vallási szavak és fogalmak szótára – Összeállította: Bölskei Gusztáv és Lenkey István. Az Ethnica Alapítvány kiadása – Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke – Debrecen, 1991.)

² **Hangya Szövetkezet, Hitelszövetkezet:** A II. világháború előtti időszakban Magyarország valamennyi településén jelen voltak a Hangya szövetkezetei; székházzal, kereskedelmi átvevőhellyel, hitelszövetkezeti partnerséggel, és azzal a szellemiséggel, hogy az összefogás, a szövetkezés az egyetlen út arra, hogy a termelők megfelelő pozíciót érjenek el a piacon. Az 1888. évben az országgyűlés napirendjén már szerepelt a szövetkezetek témája, majd az 1896-os agrárprogram tartalmazta a szövetkezetek támogatását, a szövetkezeti eszme fejlesztését is. Ezt követően emelkedett törvényerőre 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetről szóló törvény-tervezet, majd ugyanebben az évben létrejött a termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek Hangya központja is. A Hangya stratégiai alapelve e bajok orvoslására az volt, hogy lerövidítve az áru és szolgáltatás útját az értékeket és a pénzt is minél nagyobb hányadban a rendszerén belül tartva megteremtse az egyén és a vidék boldogulásának anyagi és társadalmi feltételeit. Minden idők legsikeresebb magyar összefogása volt fél évszázadon keresztül, amely gazdasági alapról indult ki, és a legszélesebb társadalmi rétegeket fogta össze, gyakorlatilag Magyarország valamennyi települését az egész Kárpát-medencei régióban. 1940-ben több mint 2000 tagszövetkezete volt 700.000 taggal, 30 konzervgyára, 20 ipari üzeme, és 400-nál több boltja. Termeltetett, hitelezett, feldolgozott, kis- és nagykereskedett, nemcsak üzletileg, hanem szociálisan is segítette tagjait, jelen volt falvakban és városokban egyaránt. Az 1945 után bekövetkezett kommunista hatalomátvétel, így az államosítás során az összes Hangya vagyon kártalanítás nélküli lefoglalásra került. A vidéki boltokat és telephelyeket főként a földműves-szövetkezetek, majd később az ÁFÉSZ néven alakított szövetkezeti jellegű társaságok tulajdonába adta az állam. A Hangya rendszer elméletileg is megalapozott újjászervezését 1992-ben Szeremley Béla indította el a gróf Károlyi Sándor Szervezet-fejlesztési Alapítvány létrehozásával. A Magyar Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szervezetek /Szövetkezetek Együttműködését 1998-ban 14 szövetkezet/szervezet alapította meg. (Forrás: <http://www.hangyaszov.hu/hangya>)

³ **Sándy Gyula** (1868-1953): építész. Tevékenysége fontos és gazdag fejezete a magyar építészet 19–20. századi történetének. Édesapja festőművész és evangélikus gimnáziumi tanár volt. A kultúra és az evangélikus egyház iránti szenvedélyes és felelős szeretet jellemezte. Tanulmányait Budapesten végezte, a József Műegyetemen szerzett építész oklevelet. Már hallgató korában részt vett az Országház építésében. Pályakezdő építészként professzora, Pecz Samu irodájában dolgozott, 1899-1914 között a Felső Építőipariskola tanára, majd 1914-től 1939-ig, nyugállományba vonulásáig a Műegyetem II. Épületszerkezettan Tanszékének nyilvános rendes tanára volt. Számos társadalmi, szakmai és egyházi tisztséget töltött be, például a Magyar Mérnök és Építész Egyesület titkára volt, az Evangélikus Egyházegyetem főépítésze, a nagytarcsai evangélikus gyülekezet felügyelője. Rengeteget tervezett: iskolát, kórházat, postát, kultúrpalotát, raktár- és műhelyépületet, borpincét, bérházat, köztéri szobrok és síremlékek építészeti részleteit. Szerzőként részt vett a 20. század legnagyobb evangélikus könyvvállalkozásában, a Kemény-Gyimesy féle Evangélikus templomok c. kötetben. (Forrás: http://church.lutheran.hu/rakoskeresztur/RAKOSLIGET%20DIGITAL/kieg_v1_1_kepei/tervrajz/sandy.ht)

⁴ **Legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pál:** (1905-1962) evangélikus lelkész, esperes. Rádon (akkor Nógrád, ma Pest megye) született Zászkaliczky Pál és Kmetty Zsuzsanna gyermekeként. Középkölkölat a váci piaristáknál végezte, az utolsó év kivételével, amikor az aszódai evangélikus gimnáziumban érettségizett. A soproni fakultáson végzett teológiai tanulmányokat, és 1930. február 4-én avatta lelkésszé D. Raffay Sándor püspök. Cserkészvezető és a Pro Christo Diákszövetség vezetőségi tagja volt. Segédlelkésszént Békéscsabán és Budapesten (Fasor) szolgált, közben pedig egy esztendőtt töltött ösztöndíjasként a helsinki egyetem teológiai fakultásán. Pitvaroson volt rövid ideig helyettes lelkész, majd 1934-ben a fői gyülekezet hívta meg lelkészekat. Házasságot kötött a nagytarcsai igazgató-kántortanító leányával, Blaskovits Mária tanítónővel. Házasságukat Isten öt gyermekkel áldotta meg. Fői szolgálatának idején egyházmegyéje, a Pesti Felső Egyházmegyéje előbb belmissziói előadónak, majd alesperesnek, 1940. március 27-én pedig esperesnek választotta. Ugyanakkor – Jungmann Irma ajándékának felhasználásával – megnyitotta a Jungmann Árvaházat, melyet az államosításig vezetett. 18-20 gyermeket neveltek itt, a nyilas időkben zsidó gyermekek is találtak itt menedéket. Afinnországi felébredtek mozgalma hatására mint evangélizátor végzett úttörő munkát. Tagja volt a Misszió egyesületnek, és alapító tagja a Baráti Mozgalomnak (evangélizációs céllal alakult mozgalom, 1932. július 20-án tartották az első

---

konferenciájukat Sárszentlőrincen, lásd: <http://www.evelet.hu/archivum/2007/25/071>). Fóton rendezte meg az első országos papné- és az első országos pedagógus konferenciát. A Mandák Mária által ajándékozott kastélyban belmissziói otthont rendezett be. Ide költözött a nagytarcsai Népfőiskola is. E szervezések mellett több mint 30 gyülekezetben végzett egy-egy hetes evangélizációt. Tagja volt a Bibliafordító Bizottságnak is, az ószövetségi szakbizottságban. Ökumenikus gondolkozása tükröződött a helyi református és baptista egyházakkal való együttműködésben. Mint falusi lelkész, igyekezett a magyar parasztság szellemi és szakmai fejlődését szolgálni – előadásokkal és példamutatással. Az iskolák államosításakor Ordass Lajos püspök perbe fogásával kapcsolatos bátor kiállásáért 1950-ben állásából felfüggesztették. 1951-ben hosszú ideig ápolták kórházban szívtrombózissal. 1956 októberében a község másik két lelkészársával együtt a Forradalmi Bizottság elnökévé választja, ennek köszönhetően Fóton nem volt vérengzés azokban a napokban. 1957-ben a közben rehabilitált Ordass püspök helyettesévé választották, majd a püspök újbóli félreállítását után őt is lemondatták. Lelkesi szolgálatának folytatása idején, 1962. augusztus 6-án – újabb szívtrombózis következtében – Úra hazahívta. Temetését két lelkész fia végezte, és soha nem látott hatalmas gyászoló tömeg - közöttük a lelkesi kar nagy része - kísérté a főtí temetőbe. Életéről unokája készítette a legrészletesebb forrásmunkát, aki egy kötetbe gyűjtötte az életrajzhoz kapcsolódó, egyháztörténeti jelentőségű dokumentumokat, leveleket: ifj. Zászkaliczky Pál: Isten követségében – Emlékezés Zászkaliczky Pál főtí evangélikus lelkészre (Fót, 2005).

(Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/evangelikus_arckepcsarnok_2002.pdf)

⁵ **Schulek Tibor** (1904–1989): evangélikus lelkész, esperes. Apja, nagyapja neves építész volt, családja a 17. századtól kezdve számos nagy tekintélyű evangélikus lelkészt adott egyházunknak. 15 évesen határozta el, hogy lelkész lesz. Nagy hatással volt rá Ravasz László püspökkel való találkozása, akire mindig példaképként tekintett, s akihez később életre szóló barátsággal kötődött. A Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián kezdte teológiai tanulmányait, majd annak Sopronba helyezése után fél évig a Ráday utcai református teológiára járt. Ezzel egy időben beiratkozott a bölcsészettudományi kar magyar-német-angol szakára is. Sopronban letette a teológiai szakvizsgát, Budapesten pedig magyar-angol és német szakon alapvizsgázott. 1928-ban a Deák téri templomban avatta lelkésszé Raffay Sándor püspök. 1938-ban „summa cum laude” doktorált. Doktori disszertációját Bornemisza Péterről, neves evangélikus reformátorunkról írta. Lelkes munkása a regös cserkészletnek, amelynek célja a magyar népdalok éneklése, ápolása volt. Ez a lelkesedése szerepet játszott későbbi tudományos munkássága, a himnológia általa művelt területének megválasztásában. Évtizedekig dolgozott a régi magyar egyházi énekek kutatásán és rendszerezésén. 1930-ban táborig lelkész lett. 1943. január végén a Dontól visszavonuló II. magyar hadseregben Jány Gusztáv mellé került vezető protestáns táborig lelkésznek. A háború végén feleségét hat gyermekükkel együtt azonnali hatállyal, minden értékük hátrahagyásával elűzték Kassáról. Az évekig tartó hányattatás 1948-ban ért véget, amikor Schulek Tibort Szabó József püspök beiktatta a komáromi gyülekezet lelkészi állásába. 1950-ben esperessé választották, e tisztségéről azonban 1954-ben le kellett mondania. 1962-ben egy zárt körű lelkészi munkaközösségi – a hivatalos állami állásponttól eltérő – egyházi véleményt fogalmazott meg. Káldy Zoltán püspök személyes nyomására az egyházi bíróság először a legsúlyosabb büntetéssel, hivatalvesztéssel, majd évekig tartó pereskedés után állásából való elmozdítással és idő előtti kényszernyugdíjazással sújtotta. Néhány hónappal halála előtt, szinte halálos ágyán érte az egyházi rehabilitációról szóló hír. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/5/104>)

⁶ **Malmivaara:** Zászkaliczky Pál: Malmivaara Vilmos élete (Győr, 1937)

⁷ **Javadalmi:** az az egyházközségi tulajdonban lévő szántó, szőlő vagy rét, amelyiket a lelkész, a kántor vagy a harangozó fizetesként, javadalomként használhat, a belőle származó haszon az övé, de a megművelése is. (Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/E/egyh%C3%A1zi%20javadalom.html> és <http://www.kislexikon.hu/javadalom.html>)

⁸ **Énekem az Úr:** Az Énekem az Úr először a Bethánia Egyesület énekeskönyve volt, majd az Evangélikus Evangélizációé. Énekem az Úr! I. Kézirat gyanánt. Evangéliumi énekek 1940. Felelős kiadó: vitéz Sréter Ferenc, Bethánia-nyomda. A kiadvány 23 oldalas, benne 38 ének kottája és címe, szöveg nélkül. (Forrás: Győri Evangélikus Levéltár.) Az interjúban említett kötet Zászkaliczky Pál saját példánya: Énekem az Úr! VII. kiadás, 61-80.000 Evangéliumi énekek, 1944. Felelős kiadó: Sréter Ferenc, Bethánia nyomda, Budapest.

⁹ **Fébé Egyesület:** 1924-ben alakult meg a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, hogy tagjai Krisztus szeretetének, fényének hordozói legyenek. Névadójuknak a Pál apostol Római levelében, a 16,1/a versben említett nőtestvért, Fébét választották, aki a kenkhereai gyülekezet szolgálója, az Úr alázatos leánya volt. A szervezet szerteágazó missziói és diakóniai szolgálatának 1951-ben a kommunista államhatalom önkénye vetett véget. Akkor mintegy 200 diakonissza-testvér számára kezdődött el a szétszórattatás, a mártírium szenvedésekkel teli ideje. Az 1989-es politikai fordulat tette lehetővé, hogy az Egyesület újra megkezdje

---

szolgálatát, első főnökasszonyává Túrmezei Erzsébet diakonissza-költőnőt választották. (Forrás: <http://church.lutheran.hu/reformatio/paeszfebe.htm>)

¹⁰ **Luther Szövetség:** Luther születési évének 400 éves fordulóját (1883) a németországi protestánsok a Luther-alapítvány, a magyarországi evangélikusok pedig a Luther Társaság alapításával örökítették meg. Célja az evangéliumi vallásos irodalom fejlesztése és terjesztése; ennek elérésére a következő eszközöket használja: olcsó, népies, vallásos irodalmi termékek alkotása; házi és templomi áhítatosságra szánt imakönyvek szerkesztése, a nép közt olcsó áron terjesztése; agendális és énekeskönyvek egybeállítása; vallási, iskolai tankönyvek készítése; tudományos teológiai munkák kiadása. A társaság kiadványában 1894 végéig magyar, német, szlovák nyelven 22 munka jelent meg. A rendszerváltozás után létrehívott Magyarországi Luther Szövetség jogelődje tehát ez, az 1886. október 14-én alakult Luther Társaság, amely dr. Masznyik Endre teológiai tanár vezetésével szerveződött azzal a másik jelentőségteljes céllal, hogy méltó módon készüljenek a reformáció négy századik évfordulójára. A Luther Társaság védnökéül az akkori igazságügyi minisztert, Fabiny Teofilt nyerték meg. A megújult szövetség egyik kiemelt feladatának tekinti, hogy előkészüljön 2017-re, a reformáció ötszázadik évfordulójára. (Forrás: <http://www.kislexikon.hu/luther-tarsasag.html> és <http://www.evelet.hu/archivum/2007/50/045>)

¹¹ **Rauta Hanna: Sipi apó neveltje.** Fébé Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1948. Fordította: Molnár Rudolf. A könyv előszavában ezt olvassuk: „1937 májusában ünnepelt a magyar evangélikusság. Lelkésztestvérek és ezek hozzátartozói látogattak el Finnországból és Észtországból magyar hazánkba, evangélikus gyülekezeteinkbe. Felejthetetlen marad számunkra, s amint ők mondják, számukra is ez a finn-ugor lelkészkonferencia. És ha most az előszót bevezető évszámra vetjük tekintetüket, arra kell gondolnunk, hogy is tíz esztendeje annak, hogy részesei lehettünk e drága eseménynek. Folytatását, sajnos, még nem érhattük meg. Most a jubileum alkalmával legyen szabad a magyar evangélikusság nevében egy szerény, de illatos virágszálát elhelyeznem e fordítás alakjában népeink és egyházaink közötti hű barátság szent oltárán. Isten vezérelje őket, hogy még sokat taníthassanak minket Jézus útján járni, Isten szánjon minket, hogy még sokáig tanulhassunk tőlük krisztusi szeretetben élni. Budapesten, 1947 őszén, az első finn-ugor lelkészkonferencia tíz esztendő jubileumi évében.” A mese története szerint Martti az árva, titkos örökséggel indul a cselédsors sivárságába: édesanyja utolsó szavaival. Sipi apóval együtt kamatoztatják ezt a kincset, aki még egy útravalóval látja el a mohó érdeklődésű gyermeket: a munka szeretetével. Göröngyös, buktatókkal teli út vezet el a meglepő fordulatig, ahol kiderül: érdemes a kegyelemre hagyatkozni, és azoknak, akik Istent szeretik minden a javukra van. (Forrás: <https://www.antikvarium.hu/konyv/rauta-hanna-sipi-apo-neveltje-368208>)

¹² **Rauta Hanna: Kedvesanyánk: Az anyai szeretet regénye.** Finn eredetiből fordította: Molnár Rudolf. Először az Evangélikus Evangélizáció Kiadó kiadásában jelent meg Budapesten, 1947-ben. (Forrás: <https://www.antikvarium.hu/konyv/rauta-hanna-kedvesanyank-384334>)

¹³ **Túrmezei Erzsébet** (1912-2000): Evangélikus diakonissza, költő. 1912. február 14-én született Tamásiban, szülei hetedik gyermekeként. Már 6 évesen verseket írt. A gimnáziumot Sopronban, egyetemi tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, ahol magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. Már egyetemi évei alatt is a Fébé Leányköréhez tartozott. Ezt követően hallotta meg Isten szolgálatra hívó szavát, és 1934-ben lépett be a Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesületbe. 1941-től Húvösvölgyben vezeti a Fébé Leány-népfőiskolát. 1945-ben avatták diakonisszává. 1951-ben, a Fébé feloszlásával a balassagyarmati evangélikus szeretetotthonba került, ahol 1975-ig végezte szolgálatát. Versei, műfordításai – német, angol és finn nyelvről – több kötetben jelentek meg. Két és félezer levele maradt ránk, melyek lelkipásztori szolgálatának tanúbizonyságai. Részt vett az Evangélikus Énekeskönyv szerkesztésében. Nyugdíjas éveit Budapesten, szeretetotthonban töltötte. 1989-ben a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület újraindulásakor főnökasszonnyá választották. Ezt a tisztséget 2000 májusában bekövetkezett haláláig viselte. Neve, életműve ökumenikus körökben, hazánkban és a világszerte ismert és nagy tiszteletnek örvend. A 2012-es esztendőt, születésének 100. évfordulóját a Magyarországi Evangélikus Egyház Túrmezei Erzsébet-emlékévként nyilvánította. Számos rendezvény mellett ekkor jelent meg a róla szóló *Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-emlékkönyv* is. (Szerk.: Kőhádi Dorottya Éva, Luther Kiadó, Budapest, 2012.) (Forrás: Keveházi László: „Így leszel áldás” – *Túrmezei Erzsébet élete és szolgálata*. Luther Kiadó, Budapest, 2012.)

¹⁴ **Szikszai Béni** (1908 – 1985): igehirdető, evangélizátor, író. Nevének említése nélkül lehetetlen a 20. századi belmissziói mozgalomról beszélni. Neve összeforrt a lelki ébredéssel és a Bethánia CE Szövetséggel, amelynek hosszú éveken át hűséges munkatársa volt; áldott eszközként Isten kezében. Szikszai Béni nemcsak mint igehirdető és szervező tűnt ki, hanem irodalmi téren is jelentőset alkotott. Számos műve jelent meg, főként kommentárok, prédikációs kötetek. De írt verseket, színjátékokat és énekszövegeket, cikkeit pedig több egyházi

---

lap is leközölte. Széleskörű levelezést folytatott, német nyelvről számos könyvet lefordított. (Forrás: <http://honlap.parokia.hu/lap/lelki-oasis-misszio/cikk/mutat/sziksza-beni-irasai/>)

¹⁵ **Ébredés:** Az evangélikus egyházban a II. világháborút követően megindult lelki újjáépítés. A megpróbáltatások után az Ige vigasztalására, bátorítására éhezők ezrei keresték fel a templomokat, egyházi alkalmakat. Az egyház hivatalos keretében kapott támogatást az evangélizációs, hitébresztő, hiterősítő szolgálat. Csepregi Béla lelkész vezetésével az *Élő Viz* című hetilap az elevenedő gyülekezeti tagokat szólította meg. Sok ébresztő igehirdető (Sréter Ferenc, Balikó Zoltán, Józsa Márton, Káldy Zoltán stb.) lelkész, és világiak is (Mády Zoltán tanár, Reök Iván, Kneffel Pál és Szalay Károly orvosok) biznyságtévő szolgálataikkal közösségi együttléteken, konferenciákon szinte felrázták, megmozgatták a népegyházi kereteket. Az evangélikus belmissziói otthonokban (Gyenesdiás, Fót, Répcelak, Piliscsaba, Tahi stb.) „csendesnapok”, hiterősítő hétvégék, bibliatanfolyamok követték egymást. A gyülekezetekben pedig evangélizáló igehirdető-hetek sorozatain ébresztették a lelkeket. Növekedett a templomlátogatók száma, a lelki ébredés sok helyütt jelentett felfrissülést, erősödést a gyülekezeteknek. A diakonissza egyesületek munkája is kiterelvényesedett. Csupán a budapesti Fébé Diakonissza Egyesületnek 200-nál több tagja végzett kórházi ápolói, szeretetszolgálati vagy gyülekezet-gondozási feladatot. A Missziói Intézet előbb Nagytarcsán, majd a budapesti Gyarmat utcában egy tucat fiatal készített fel külmissziói szolgálatra Weiler Henrik és Ferenczy Zoltán lelkészek irányításával. Mindezeknek az intézményeknek, munkaágaknak ígéretes magvetése voltaképpen a későbbi megpróbáltatások idején érett be, amikor az elnyomatás, sőt nyílt üldöztetés korszakában a gyülekezetek hitvalló türelemmel és békességben tudtak megállni és fennmaradni. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/267.html>)

¹⁶ **Mandák Mária Evangélikus Belmissziói Otthon:** Legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pál, visszautasítva Mandák Mária - egy területi vállalkozó egyedül élő leánya - nagylelkű felajánlását, mely szerint örökös hiányában a főtí lelkésznek és családjának adományozza a villát, a belmissziói konferenciák leendő otthonát látta az épületben. A Mandák Mária hagyatékaként az Evangélikus Egyház tulajdonába került nagypolgári villa az ébredési mozgalom egyik legfontosabb helyszíne lett, amikor a háború után, teljesen kifosztott állapotában használatba vették. Télen-nyáron egymást követték a hitébresztő, hitmélyítő konferenciák, az evangélikus lelkészi kar számos tagja ott nyerte elhívását a lelkészi szolgálatra. A konferenciák állandó szervezője, vezetője, előadója Zászkaliczky Pál volt. Életének fájdalmas mozzanataiként az őt ért justizmordok egyikeként, több ízben is kitiltották az általa alapított intézmény falai közül. Az épület mai napig az egyház céljait szolgálja, neve fogalommal lett. 1947 óta folyik falai között kántorképzés. A főtí Kántorképző Intézet alkalmasnak bizonyult többszöri bővítésre is, így ma szűkösségérzet nélkül táborozhat benne akár hatvan fiatal. Ma az épület első szintjén található - néhány hálóterem mellett - a többfunkciójú közösségi nagyterem, a tanári szoba, a tanfolyamvezetői iroda és a gondnoklakás. A tetőtérben kilenc kisebb-nagyobb hálószoba van, melyek jó részében hangszeroktatás is folyhat. A Mandák Kórus a nyári tanfolyamok lelkesítő kórusmunkájának hatására alakult, célja az, hogy a munkaévben is megadja a lehetőséget a Főthöz kötődőknek a közös szolgálatokra. (Forrás: http://ordass.hu/docs/KI_0692006tavasz.pdf és <http://kantorkepzo.lutheran.hu/>)

¹⁷ **Diakonissza:** protestáns betegápoló nővér, intézeti (anyaházi) kiképzést nyert és kötelékben szolgáló gyülekezeti női munkás. A görög diakonosz nőnemű megfelelője: diakónusnő, az egyházközség szolgálatában álló hajadonok és özvegyek az ökeresztény és kora-bizánci időkben (vö. 1Tim 3,12). (Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/D/diakonissza.html> ; <http://idegen-szavak-szotara.hu/diakonissza-jelent%C3%A9se>)

¹⁸ **Jungmann Árvaház:** Legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pál főtí evangélikus lelkész alapította 1939-ben. A főtí, evangélikus vallású, papi családból származó Jungmann Irma tulajdonában álló épületben az adományozó nagylelkűsége révén árva és elhagyott gyerekek kaptak otthont. A Jungmann Árvaházat Zászkaliczky Pál az államosításig vezette. 18-20 gyermeket neveltek itt, a nyilas időkben zsidó gyermekek is találtak itt menedéket. A győri kiadású Harangszó – Országos Evangélikus Képes Néplap számol be az alapítás történetéről 1939. november 19-én megjelent számában, a cikket Zászkaliczky Pál lelkész írta (344-345. oldal). E szerint Jungmann Irma „egész házát (10 szoba), nagy, több mint ezer négyszögöles kerttel és hat hold földdel együtt árvaház céljaira adta.” Az árvaház szükségleteire az egyházmegye gyülekezetei pénz- és terményadományokkal siettek segítségére a vezetőségnek. A főtí asszonyok pedig sok munkával, szerető gondoskodással járultak hozzá az árvák ellátásához. Az egyházmegyei árvaház szétzavarása után az épületbe az ÁVO költözött be. (Forrás: <http://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangélikusGyülekezetiNevtarako31/pg=172&layout=s> és http://library.hungaricana.hu/hu/view/Harangszo_1939/?pg=343&layout=s)

¹⁹ **Legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pál felfüggesztése:** Az iskolák államosításakor Ordass Lajos püspök perbe fogásával kapcsolatos bátor kiállásáért 1950-ben állásából felfüggesztették. A felfüggesztésről lásd: ifj. Zászkaliczky Pál: Isten követségében – Emlékezés Zászkaliczky Pál főtí evangélikus lelkészre (Fót, 2005) 147-

---

161. oldalon, továbbá: http://ordass.hu/docs/KI_069_2006tavasz.pdf

²⁰ **Józsa Márton** (1917-2000): evangélikus lelkész. 1917. július 5-én született Nagysajón (ma Románia). Gyermekkorát a Beszterce-Naszód vármegyei Zselyken tölti, ahol édesapja egyháztanító. Nyolc évesen félárvaságra jut, ettől kezdve édesanyja egyedül neveli öt gyermekét. Gimnáziumi tanulmányait Besztercén végzi, majd a kolozsvári Református Teológiai Fakultásra iratkozik be. Túróczy Zoltán, a Tiszai Egyházkerület püspöke avatja lelkésszé 1941. július 5-én, Nyíregyházán. A fiatal lelkészt Túróczy püspök a kárpátaljai Munkácsra (ma Ukrajna) helyezi, ahol 250 km-es körzetben kell a szolgálatot végeznie. Munkácson gyülekezeti házat és lelkészlakást épít. A határok megváltozásával szórványai négy ország területére esnek: Magyarország, Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia. 1945. szeptember 19-én feleségével és kislányával menekülni kényszerül Munkácsról. Ezután rövid ideig az időközben Romániához visszakerült Erdélyben végez missziói szolgálatot, majd Nyíregyházán dolgozik a környező tanyavilág ifjúsági lelkészeként. Megszervezi és vezeti az evangélikus Kossuth Gimnázium kollégiumát, s egyúttal a gimnázium hitoktatója is. 1947 szeptemberétől az ébredés szolgálatába áll: a főtí Mandák Otthont vezeti, és evangélizációkkal járja az országot. 1953 októberében a Vas megyei Celldömölkre kerül lelkésznek. Agyérgörce miatt 1985-ben nyugdíjba vonul, majd 1985 októberétől helyettes lelkész Siófokon. 2000. szeptember 24-én hunyt el. Életéről és a siófoki templom építéséről, mely nevéhez fűződik, 1990-ben könyv jelent meg: Fabiny Tamás: „...*hogy néki szent házat építs...*” címmel. (Forrás: Fabiny Tamás: *Józsa Márton*. http://www.ordass.hu/load_doc.php?cat=HIT&doc=116)

²¹ **Dezséry László** (1914-1977): Evangélikus püspök. 1914. február 18-án Budapesten született. A Pécsi Tudományegyetem soproni hittudományi karán szerzett doktorátust 1936-ban, 1938-ban lelkészi vizsgát tett, és 1949-ig egyetemi lelkészként dolgozott. Dezséry László egyetemi lelkészi beiktatására ünnepélyes keretek között 1942. március 8-án került sor a Deák téri Evangélikus Templomban. E munkája során állandó és szoros kapcsolatot tartott a hallgatókkal, és látogatta őket a kollégiumokban is. Munkájának szerves része volt az ökumenikus kapcsolatok építése. Egyetemi lelkészként 1946-tól újra tarthatott előadásokat a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1948-ban, Ordass Lajos, jelentős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező püspök letartóztatása után „Nyílt levél az evangélikus egyház ügyében” címen megjelentetett írásában személyi változtatásokat követelt. 1949-ben állami segédlettel az óbudai gyülekezet lelkésze, majd az egyházkerület püspöke, és ezzel egyidejűleg a Deák Téri Evangélikus Gyülekezet lelkésze lett. 1950-tól 1956. október 28-ig töltötte be hivatalát. Elnöktársa mindvégig az író, Darvas József egyházkerületi felügyelő volt. 1950. június 27-én iktatták be hivatalába. 1951. április 4-én békemozgalmi kitüntetést kapott. 1952-ben megszüntették az addigi négy evangélikus egyházkerületet, és kettőt hoztak létre helyette. Ő ekkor a Déli Egyházkerület püspöke lett. Miután 1956 októberében az állami, majd az egyházi hatóság is rehabilitálta Ordass püspököt, Dezséry 1956. október 30-án lemondott tisztségéről, és Ordass Lajos átvehette a Déli Evangélikus Egyházkerület vezetését.

Ordass püspök másodszori félreállításakor, 1958. június 24-én néhány órára újra elfoglalta a püspöki tisztséget, majd másodszor is lemondott, és Káldy Zoltán lett az egyházkerület új püspöke. Az egyházi élettől ezt követően eltávolodott. Dezséry László első publikációja 1941-ben jelent meg. A Magyar Nemzet rendszeres cikkírója volt 1957-től haláláig. Munkatársa, majd főmunkatársa volt a Magyar Rádió belföldi politikai adások szerkesztőségének. Sorozatában, a Hétvégi jegyzetekben nagyrészt pedagógiai, közművelődési és szociálpolitikai tárgyú írások hangzottak el. Számos dokumentumműsört és riportázt is készített. 1958-1962 között országgyűlési képviselő, 1962-1966 között az Országos Béketanács főtákará volt. A Béke Világtanács tagjaként részt vett a Béke Világtanács és az Interparlamentáris Unió ülésein. Évekig tagja volt a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának. 1977. november 8-án, Budapesten halt meg. (Forrás: <http://www.mtva.hu/en/sajto-es-fotoarchivum/6862-dezsery-laszlo-evangelikus-puespoek-iro-ujsagi-100-eve-szueletett> és <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03324.htm>)

²² **Káldy Zoltán** (1919-1987): A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerületének püspöke, elnök-püspök és a Lutheránus Világszövetség elnöke. 1919. március 29-én született a Somogy megyei Iharosberényben, ahol édesapja, Káldy József lelkészként szolgált. A korán megözvegyült édesanyja egyedül nevelte és taníttatta két fiát. Káldy Zoltánt a soproni evangélikus liceumi, majd teológiai tanulmányai (1937–1941) után D. Kapi Béla püspök avatta lelkésszé. Első és egyedüli gyülekezeti szolgálati helyén, a pécsi gyülekezetben a háború végén bátorságról tett tanúságot, amikor menteni igyekezett az üldözötteket, és az akkori püspöki felszólításnak megfelelően ő is a helyén maradt, amikor a háború elérte a várost. Az ébredés elkötelezettjeként szolgált az ország mintegy hetven gyülekezetében többnapos evangélizációval, Pécsen pedig megszervezte a gyülekezeti őrállók szolgálatát. 1954-ben a Tolna-Baranyai Egyházmegye esperese lett. Közel harminc évig, 1958-tól haláláig, 1987. május 17-ig volt püspök. Drámai és tragikus volt a helyzet, amikor egyetlen jelöltként túlnyomó többséggel megválasztották a gyülekezetek. Ordass Lajos az állami beavatkozás miatt nem folytathatta püspöki szolgálatát – ha nem is házi őrizetbe, de folytonos megfigyelés alá helyezték. A

---

hivatalában lévőnek tekintett Dezséry László lemondott püspöki tisztéről, és felhagyott az egyházi szolgálattal is. Káldy Zoltán erős hittel, határozott küldetéstudattal és nem minden becsvágy nélkül vállalta a püspöki tiszteletet. Akik az evangélizáció során találkoztak vele, nem tartották rossznak a választást. Ordass püspök örökségét nem tudta, Dezséry püspökét pedig nem akarta folytatni. Sorra el kellett hagyniuk szolgálati helyüket azoknak a lelkészeknek, akikkel szemben az állami szervek leginkább bizalmatlanok voltak. Nem tudni, hogy állami részről előre közölték-e vele, milyen személyi döntéseket vártak tőle, vagy csak beiktatása után tették ezt meg – ahogy azt is, vajon minden kívánságukat egyszerre, vagy csak egyiket a másik után tárták-e elé. A másik fontos kérdés személyével kapcsolatban, hogy teljesített-e minden állami elvárást, vagy sikerült-e bizonyos pontokon kitérnie? Az állami egyházpolitika képviselői értettek ahhoz, hogy más egyházi vezetőkhez hasonlóan őt is a számukra kedvező lépések és nyilatkozatok megtételére sarkallják. Mindeközben egyre inkább magára maradt. Alig voltak, akiknek a tanácsára hallgatott, és kevesen voltak azok is, akik mellette álltak. Elmondható ugyanakkor, hogy az 1958 utáni évek fokozatosan, kis lépésekkel az építkezések éveit voltak a gyülekezetekben. 1967-től az országos egyház püspök-elnöke. A Keresztyén Békekonzferencia alapító tagja (1958), 1963-tól a Magyarok Világszövetsége elnökségi, az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága, 1965-től a Béke Világtanács tagja. 1971-től Budapest XVII. kerületnek három cikluson át országgyűlési képviselője. 1975-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja. Életének csúcspontja a Budapesten tartott 1984-es evangélikus világggyűlés volt. Káldy püspök számára, aki az évek során a Lutheránus Világszövetség több jelentős bizottságának tagja, az egyiknek alelnöke is lett, természetesen az általa erőteljesen ambicionált elnöki megválasztás volt a legfőbb siker. Egyháza számára ennél is többet jelentett a felszabadító érzés, hogy képesek voltak egy ilyen nagyszabású gyűlés megszervezésére, valamint az élmény, hogy egyszerre tízezeren lehettek együtt a megnyitó és a záró istentiszteleten, és mindez a nyilvánosság előtt történt. Nevéhez fűződik a „diakóniai teológia” fogalma – ez is ezeknek az éveknek a kifejezése. Az eredeti szándék – a püspöki székhely fogalmát szavai szerint – a „biblicitás, hitvallásosság, értelmesség” alapján való megfontolás és döntés volt, elutasítva ezzel az „elvtelen taktikázást, gerinctelenséget a politikai kérdésekben”. A gondolat az évek során csiszolódott, amihez hozzájárultak a kapott kritikák, de a közhasználatban sokszor sekélyes gondolatok takarója is lett, vagy egyenesen arra szolgáló eszközként használták, amit éppen általa akartak volna elkerülni. Mivel az a kérdés áll mögötte, hogy mi az, amit az egyháznak és az egyes keresztyén embernek kell és lehet adnia a körülötte élő világnak, és ezt hogyan kell megtennie, a kérdésfeltevés nem avult el. Sajnálatos, hogy azokban az években ezt – többek között a püspök ellentmondást nem tűrő vezetési stílusa miatt – nem lehetett végigbeszélni. Az őt közelről ismerők elmondása szerint munkabírása hihetetlen volt. Szerette a gyülekezeteket, szeretett prédikálni, és volt ereje igehirdetésének. Még azok közül is sokan hallgatták szívesen igehirdetéseit, akik nem értettek egyet közszereplésével. A Káldy Zoltán-fémjelű időszakban lépett életbe az új evangélikus egyházi törvénykönyv, az agenda és az énekeskönyv létrehozása és megszerkesztése is hozzá kötődik. Különösen is szerette a verseket, és a kultúra különböző területei iránti érdeklődésével és nyitottságával neves művészeket sikerült megnyernie, hogy alkotásaikkal jelen legyenek az egyház kiemelkedő ünnepein. Káldy Zoltán püspök halála a Magyarországi Evangélikus Egyházban egyháztörténelmi korszakváltás kezdete volt. Számos kitüntetésben részesült, 1985-ben a Magyar Népköztársaság rubintokkal ékesített Zászlórendjét kapta. A pozsonyi, debreceni és kolozsvári teológiai akadémiák díszdoktorukká avatták. (Forrás: <http://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2007/28/084>; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07244.htm>)

²³ **Bohus Imre** (1924-2016): evangélikus lelkész. Dunaszerdahelyen (Szlovákia) született. 1943-ban érettségizett. A budapesti Műegyetemen kezdett tanulni, de 1944 januárjában átjelentkezett a soproni evangélikus teológiára, ahova keresztfél éves hallgatóként iratkozhatott be. 1944 decemberében, a front közeledtekor hat teológustársával együtt önkéntesként jelentkezett a hadseregbe. Néhány nappal a háború vége előtt Frankfurt am Oder közelében orosz hadifogságba került. Harkovba vitték, ahonnan 1947. június végén térhetett haza. 1947 őszétől újra a soproni teológia keresztfél éves hallgatója lett, és 1951 januárjában szigorlatozott. Szabó József püspök 1951. február 18-án Rajkán szentelte lelkésszé, majd komáromi segédlelkészi szolgálatra küldte ki Schulek Tibor esperes mellé. 1952 szeptemberétől még segédlelkészként, de már önállóan kikerült Ászárra. 1953. május 10-én beiktatták a Hánta-Ászári Evangélikus Gyülekezet megüresedett lelkészi állásába. A főti gyülekezet és az egyházvezetés között az új lelkész személye miatt 1962-ben kialakult súlyos konfliktus megoldásaként a gyülekezet Bohus Imrét választotta meg lelkészenek. Beiktatására 1963. augusztus 11-én került sor. Ezután 32 éven keresztül volt lelkésze a főti és a hozzá tartozó mogyoródi gyülekezetnek. A főti Mandák Otthon gondnokával, Kiss Jánossal együttműködve a kántorképző tanfolyamok lelki vezetésében is részt vállalt. Helyettes lelkészként 1980-1988 között Dunakeszi is szolgált. 1995 nyarán ment nyugdíjba. 92 éves korában, 2016-ban bekövetkezett haláláig Fóton élt. (Forrás: Ittész András: Bohus Imre; http://www.ordass.hu/load_doc.php?cat=HIT&doc=106)

²⁴ **Ordass püspök emlékezése legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pálra:** Ordass Lajos: *Akikkel az Úton találkoztam.* Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1996. 85–95. o.)

---

²⁵ **Magyar Bibliatanács:** A mai formájában és a jelenlegi szervezeti keretek között 1991 óta működik a Magyar Bibliatársulat, de eszmei öröksége 1832-ig vezethető vissza, amikor a Brit és Külföldi Bibliatársulat (BKBT) átvette a magyar nyelvű Bibliával kapcsolatos szöveggondozási, kiadási és terjesztési feladatokat. Nekik köszönhetjük az 1908-as revideált Károli Bibliát is. Több mint száz évi hűséges szolgálat és a második világháború után e legelső és legnagyobb múltú bibliatársulatnak el kellett hagyni a kommunizmus építésébe kezdő Magyarországot. Ekkor vették át a feladatot közösen a magyarországi protestáns egyházak. Az erre a célra létrehozott testületet Magyar Bibliatanácsnak hívták. A Bibliatanács hamarosan tagja lett a Bibliatársulatok Világszövetségének (United Bible Societies), amelynek nagygyűlését 1989-ben Budapesten tartották. A rendszerváltás utáni új idők új szervezeti formát követeltek, ezért hozták létre az egyházak 1991-ben a Bibliatanács utódját, a Magyar Bibliatársulat Alapítványt, változatlan célokkal, de némileg megváltozott feladatokkal. (Forrás: http://bibliatarsulat.hu/?page_id=593)

²⁶ **1954. január 1-től** visszavonják megbízatását.

²⁷ **A bizottsági tagság megszüntetésének dokumentumai** elolvashatók ifj. Zászkaliczky Pál: Isten követségében – Emlékezés Zászkaliczky Pál főtí evangélikus lelkészre című könyvében, a 173-183. oldalon. (Fót, 2005)

²⁸ **Fasori Evangélikus Gimnázium:** A 20. század elején a világ legjobb iskolájának számított, hála pedagógusainak és a későbbi Nobel-díjas tanítványainak, akik megalapozták a hírnevét. Szellemisségének és magas oktatási színvonalának köszönhető, hogy az évtizedek folyamán olyan sok nagyságot adhatott a világnak. 1823-ban Schedius Lajos akadémikus oktatási elvei alapján indult el a mára fogalommal vált intézmény. Az oktatás kezdetben a mai Deák téren, majd 1864-től a Sütő utcában folyt. Később ez a hely is szűknek bizonyult. Glosius Dániel és felesége, Artner Sarolta alapítványa, valamint a magyar állam támogatása tette lehetővé, hogy a gimnázium 1904-től új, tágasabb épületben működhessen. Ekkor költözött végleges helyére, a Városligeti fasorba, ahonnan mai nevét is nyerte. A 20. század első felében fiúiskola működött itt (a leányiskola a mai Deák Téri Evangélikus Gimnázium épületében volt). A fasori épületegyüttes Pecz Samu tervei alapján készült. Templomának nevezetessége a Benczúr Gyula által festett oltárkép. Az 1945 után hatalomra kerülő kommunista diktatúra ellehetetlenítette az egyházi iskolák életét, így 1952-től a fasori gimnáziumban megszűnt a tanítás. 1989-ben az evangélikus egyház elsőként kapta vissza oktatási célra az épületet. Ebben nagy szerepük volt az öregdiákoknak, köztük a Nobel-díjas Wigner Jenőnek. 37 év után nagy lendülettel indult meg az iskola felszerelése és az oktatás dr. Gyapay Gábor volt fasori tanár igazgatásával, valamint számos egykori fasori és Deák téri tanárral. Pedagógiai hitvallásuk: „Az Úrnak félelme az ismeret kezdete” (Péld 1,7), tanulóiktól pedig elvárják a keresztény hit és értékrend iránti fogékonyságot. Az intézmény sokszínű kulturális életében kiemelt szerepük van a jótékony célú rendezvényeknek. Az iskola épülete mindemellett számos más, igényes kulturális programnak is helyt ad. (Forrás: <http://www.fasori.hu/>)

²⁹ **Evangélikus Teológiai Akadémia:** az evangélikus egyház lelkész- és munkatársképző intézménye (ma: Evangélikus Hittudományi Egyetem). Az 1557 óta evangélikus szellemben működő soproni latin iskolából (Schola Latinából) kialakult Teológiai Intézetnek és az 1892-ben önállóvá vált Soproni Evangélikus Teológiai Főiskolának, majd a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1923-ban létesített soproni Evangélikus Hittudományi Karának és az 1951-ben megalakult Evangélikus Teológiai Akadémiának lelki-szellemi örököse és jogutódja, a Magyarországi Evangélikus Egyháznak elkötelezett, államilag elismert felsőoktatási intézmény. 1892-ben Soproni Evangélikus Teológiai Főiskolaként működött, majd a pécsi székhelyű Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (ma Pécsi Tudományegyetem) evangélikus teológiai karává vált – bár továbbra is Sopronban működött. 1923-tól folytat egyetemi szintű lelkészképzést. 1951-1998 között Evangélikus Teológiai Akadémia néven folytatta működését, immáron Budapesten. 1998. január 1-je óta Evangélikus Hittudományi Egyetem az intézmény hivatalos neve. Állami akkreditációjára 1998 decemberében került sor, így államilag finanszírozott, nem állami egyetemnek minősül. Az intézmény részeként könyvtár és kollégium is működik. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem ma Magyarország egyetlen evangélikus felsőoktatási intézménye, és mint ilyen, feladatait egyrészt országos szinten látja el, másrészt tevékenysége kihat a határon túli magyarok felsőfokú képzésére is. (Forrás: <https://teol.lutheran.hu/index.php/hu/rolunk1/kuldetes>; https://hu.wikipedia.org/wiki/Evang%C3%A9likus_Hittudom%C3%A1nyi_Egyetem)

³⁰ **DISZ:** Dolgozó Ifjúság Szövetsége: magyar ifjúsági tömegszervezet. 1950. június 18-án alakult meg Magyarországon a szovjet mintájú központosítás részeként, a Magyar Dolgozók Pártja vezetése alatt. A 14-26 éves fiatalokat tömörítő szervezet célja az ifjúság egységesítése volt, és az addig a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége által összefogott ifjúsági szervezeteket volt hivatott a kommunista diktatúra szellemében felváltani.

Tagjai a munkások, parasztok, értelmiségiek fiai lehettek. 1955-ben 702 ezer tagot számlált. 1956 októberében, a forradalom idején felbomlott. Központi napilapja a Szabad Ifjúság volt; szerepét 1957-től a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) vette át. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Dolgoz%C3%B3_Ifj%C3%BAs%C3%A1g_Sz%C3%B6vets%C3%A9ge)

³¹ **Peskó Zoltán** (1903-1967): orgonaművész, zeneszerző, pedagógus. 1921–1927 között a Zeneművészeti Főiskolán Antalffy-Zsiross Dezsőnél, Zalánffy Aladárnál, Siklós Albertnél, Thoma Józsefnél tanult, közben a középiskolai énektanári tanszakot is elvégezte. 1927-től 1929-ig a soproni tanítóképzőben tanított, majd a Budapest-fasori evangélikus templomban orgonista és az evangélikus gimnázium énektanára. 1938-39-ben Németországban Fritz Heitmannál, Fritz Jödénél és Reimannál képezte tovább magát. Hazajövet újraszervezte a fasori gimnáziumnak a Lipcsei Thomanerchor mintájára épülő dal- és zeneegyesületét; Ádám Jenővel létrehozta a Protestáns Énekkart. 1958-tól nyugdíjazásáig (1963) a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola orgonatanára. Sokoldalú ember volt, mint orgonaművész a német barokk zene (Pachelbel, Bach) és az új magyar orgonaműzsika (Major Ervin, Gárdonyi Zoltán) lelkes propagálója. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/12084.htm>)

³² **Sréter Ferenc** (1894-1988): evangélikus, majd szabadegyházi lelkész. Balassagyarmaton érettségizett 1912-ben. Az I. világháborúban frontszolgálatot teljesített, s vitézi címet és századosi rangot nyert. A Nógrád megyei Szandán, saját birtokán bentlakásos népfőiskolát hozott létre, amely kombinálta a falusi felnőtt lakosság művelésében a gyakorlati gazdasági ismeretek, az egészségügyi ismeretek és az írás-olvasás oktatását. Az általa vezetett intézmény 1925–1929 között működött, majd ennek megszűnte után a lelkészi pályára lépett. Sopronban (1928-1932), Tübingenben (1931-32) és Göttingenben (1932) hallgatott teológiát s 1932-ben evangélikus lelkésszé avatták. Előbb segédlelkész volt Szügyön, később pedig Gödöllőn. Ezután egyházkerületi missziói lelkészként szolgált. Az 1938-ban kezdődött ébredésnek (lásd a 16. sz. jegyzetben) Túróczy Zoltánnal és Podmaniczky Pállal együtt egyik hűséges munkása volt. Nagytarcsa területén kezdte meg evangélizációs szolgálatát. Ettől kezdve az ország sok helységébe meghívták, és az evangélikus egyházban nyilvánvalóvá vált az ébredés folyamata. 1940–1941 között a negyvenhat gyülekezeti evangélizációból harminchetet ő tartott. 1942-ben a Budapest-Budavári gyülekezet lelkészévé választotta, s egészen 1953-ig itt teljesített szolgálatot. Az 1944. évi ostrom alatt a templomot több találat érte, sőt emberleletek is odavesztek. A háború utáni helyreállítások az ő szervezésével zajlottak, 1953-1954-ben másodlelkészként tevékenykedett. 1946-ban a Magyar Evangéliumi Szövetség (Aliansz) ügyvezető alelnökévé választotta. Az 1948. évi megállapodás az állam és az egyház között sok megszorítást tartalmazott. Az ébredési irányzatot és Sréter személyét negatív megkülönböztetés kezdte érni, amikor az állam ellenőrzése alá vonta az egyházat, a sajtót és a lelkészeket. Az 1954-ben megjelent, Benczúr-féle kátét Sréter élesen bírálta, s mivel nem tudott megalkudni az egyházi vezetéssel, a vezetők által diktált teológiával, 1954. június 30-án lemondott evangélikus lelkészi állásáról, és kivált az egyházból. A budavári gyülekezet azonban ragaszkodott lelkészéhez, s közel 200-220 gyülekezeti tag is kilépett vele együtt az egyházból. Sréter Ferenc Evangélikus Testvérgyülekezetet alakított, amely azonban állami elismerést és működési engedélyt nem kapott, illegálisan működött, majd 1972-től a metodista egyház védelme alatt folytatta szolgálatát. Forrás: <http://www.sreterferencnepfiskola.hu/az-egyeselet/nevadonk-sreter-ferenc/>)

³³ **Kis Káté**: Luther Márton műve, az evangélikus egyház hitvallási irata. Luther Márton Kis Kátéja 1529 tavaszán jelent meg először falitáblák formájában gyülekezeti és iskolai tanítás céljára, májusban pedig könyv-alakban az előszóval és a szentírási igék gyűjteményével bővítve. Az 1531. évi wittenbergi kiadásban jelenik meg először a Miatyánk megszólításának magyarázata és a gyónásra vonatkozó rész. Luther Márton gyülekezetlátogató útjainak hatására írta meg Kis Kátéját. A reformátort a gyülekezetekben tapasztalt hiányosságok indították arra, hogy a Tízparancsolat, az Apostoli hitvallás, a Miatyánk, illetve a keresztség és az úrvacsora alapján egyszerű, közérthető nyelven, kérdések és feleletek formájában foglalja össze a keresztyén hit lényegét. Ez a könyv szerte a világon töretlen tekintélynek örvend a lutheri reformáció örökségére épült egyházakban. Megtalálható a magyar Konkordiakönyvben (Konkordia Könyv, Az evangélikus egyház Hitvallási iratai, Budapest 1957. II. kötet, 49-81. lapjain), szövegét korábbi fordítások figyelembevételével német eredetiből fordította, újra átdolgozta, és sajtó alá rendezte Pröhle Károly. (Forrás: <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-2918> és <http://www.egyszeregy.hu/h-7-5.htm>)

³⁴ **Sólyom Jenő** (1904-1976): evangélikus lelkész, teológiai professzor. Az egyházjog és a magyar protestáns egyháztörténet professzora Kolozsvárott született. Teológiai tanulmányait a Budapestre menekült pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémián és a Pécsi Egyetem Soproni Karán, valamint a bázeli és erlangeni hittudományi karokon végezte. 1931-től a Fasori Evangélikus Főgimnázium hitoktató lelkésze volt. Teológiai doktorátust tett Sopronban, 1933-ban. Ugyanott 1938-ban egyetemi rendkívüli, 1941-ben rendes tanárrá nevezték ki. Az 1943/44-es tanévben dékáni tiszteletet töltött be. Az egyetemi teológiai oktatás megszűnése után a Teológiai

---

Akadémián vezette az egyháztörténeti tanszéket és ott az 1951/52-es tanévben dékán is volt. Kényszernyugdíjaztatása után 1959-től az Evangélikus Országos Levéltárban munkatárs, majd a levéltár vezetője volt. 1935-39 között a Keresztyén Igazság társszerkesztője volt.

(Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/evangelikus_arckepcsarnok_2002.pdf)

³⁵ **Keveházi László** (szül.:1928): evangélikus lelkész. Budapesten született, 1947-ben érettségizett ugyanitt. Négy gimnáziumi osztály elvégzése után – katonatiszti ambíciókkal – a nagyvárad Hadapródiskolába került. A második világháborús front kiteljesedését követően alma materüket Ausztriába menekítették, ahol a szövetségesek fogságába estek. A francia tengerparton volt az utolsó állomás, innen szabadult. Édesapját bebörtönözték, otthonukat elvették. Édesanyja javaslatára kereste fel Sztehlo Gábort, a gyermekmentő missziót folytató evangélikus lelkészt. Befogadták, sőt, a Gaudiopolis, az örömváros első miniszterelnöke lett, itt végezte el a gimnáziumot, majd egy évig kémia-fizika szakos hallgató volt az egyetemen. Ezután következett életében az a fordulat, hogy Istennek szánta magát. Először a Nagytarcsai Külmisszió Intézetben tanult két, majd öt évig a Teológia Akadémián. 1955-ben avatták lelkésszé. Egy-egy évet segédlelkészkedett Békéscsabán, majd Gerendáson, az utóbbi helyen 1957-ben iktatták be gyülekezeti lelkésznek. 1956-ban feleségével, Czégényi Klárával Pilisre kerül lelkészi szolgálatba. Több, mint három évtizedig volt ott lelkész, közben 1977-től egy évtizedig a Pest megyei Evangélikus Egyházmegye esperese. 1989-től a Hittudományi Egyetemen egyháztörténeti előadóként 1997-ig – Kőszegről is bejárva – tanított. A kőszegi és környékbeli gyülekezetekben 10 évig helyettes lelkészként dolgozott, már nyugdíjasan. 2005-ben kapta meg a teológia díszdoktora címet. Több egyháztörténeti témájú könyve, sok ilyen irányú és egyéb írása jelent meg. Tevékeny részt vevője az egyházközösségnek, miközben folytatta tudományos munkáját is. Életéről 2016-ban életinterjú is készült. (Forrás: A dr. Csepregi Zoltán által elmondott laudáció részletei Keveházi László díszdoktori címének átadásakor, 2005. november 8-án: Evangélikus Hittudományi Egyetem és https://hu.wikipedia.org/wiki/Keveh%C3%A1zi_L%C3%A1szl%C3%B3)

³⁶ **Veöreös Imre** (1914-1999): evangélikus lelkész. Győrben született. 1931-ben érettségizett a Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban. Az Erzsébet Tudományegyetem Soproni Hittudományi Karán végezte felsőfokú tanulmányait, ahol 1937-ben diplomázott. Egy évet a németországi Erlangen városának egyetemén töltött a teológiai karon. Hazatérve Kőrmend székhellyel segédlelkészi beosztást kapott. Az 1940-ben újonnan szervezett egyházkerületi missziói lelkészi munkakörbe Kapi Béla püspök Győrbe hívta. Mint tartalékos tábori lelkészt ismételtelen behívták kárpátaljai, majd észak-erdélyi szolgálatra, 1943 júniusától 1944 októberéig pedig frontszolgálatra. 1947-ben a Magyarhoni Evangélikus Lelkészek Egyesülete ügyvezető alelnökévé választotta. 1948-1950 között a Győri Evangélikus Diakonissza Anyaház, 1950-1953 között a soproni Evangélikus Lelkésznevelő Intézet igazgatója volt. 1953-1958 között a kecskeméti evangélikus egyházközség lelkészeként tevékenykedett, majd újra megbízták a Lelkésznevelő Intézet igazgatásával, az evangélikus lelkészi szakfolyóirat szerkesztésével, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház főtitkárává választották. 1958 elején ezen megbízatásait elvesztette, de kecskeméti lelkészi állását megtarthatta. 1958-1985 között Budapest-Kőbánya evangélikus egyházközségének lelkésze volt. 1991-ben az Evangélikus Teológiai Akadémia tiszteletbeli doktorává avatták. 1999. február 27-én hunyt el Budapesten.

(Forrás: <http://bdgyegyevor.hu/15-hires-bencesek/159-veoreos-imre-dr>)

³⁷ **Textus:** az igehirdetés alapigéje. Általában egy rövid bibliai szakasz elnevezése, aminek a magyarázata, kifejtése a prédikációban történik.

³⁸ **Pröhle Károly** (1911-2005): evangélikus lelkész, teológiai professzor. 1929-1933: a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Soproni Evangélikus Hittudományi Karának hallgatója. Tanult Tübingenben és Königsbergben. 1935-ben Sopronban D. Kapi Béla, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke lelkésszé avatja. Segédlelkészi szolgálatot követően Halléban tanul, majd hazatérve 1951-ig gyülekezeti lelkész Sopronbánfalván. 1950-1951-ben helyettes tanár, 1951 novemberétől rendes tanár a Teológiai Akadémián, ahol 1951-1958-ig a gyakorlati teológia, 1958-1982-ig az újszövetségi teológia, 1983-1989-ig a rendszeres teológia tárgyait adja elő és szemináriumait vezeti. 1963-ban jelenik meg az általa szerkesztett Agenda. 1963-64 és 1967-69 között dékán. A Lutheránus Világszövetség Teológiai Bizottságának tagja, a Magyar Bibliatanács újszövetségi Bibliafordító Bizottságának elnöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára, a Magyarországi Evangélikus Egyház tanulmányi főigazgatója. (Forrás: http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/munkatarsak/elodok/ijf_prohle.pdf)

³⁹ **Harmati Béla** (1936–): lelkész, evangélikus püspök. 1959. július 19-én szentelték lelkésszé a budapesti Deák téri templomban. Előtte lélekformáló diákevek teltek a népi kollégiumban Vácott és Szentendrén, a két tanév után államilag megszüntetett Budapesti Fasori Evangélikus Gimnáziumban, majd a József Attiláról

---

elnevezettben Budán. Öt év teológiai tanulmányai alapozták meg a gyülekezeti szórványszolgálatot Veszprémben, Balassagyarmaton és Rudabánya körül. A Budapest-Fasori Egyház ifjúsági körében, 1958-ban ismerkedett meg Polgár Rózsával, és 1962-ben házasságot kötöttek. Ő az Iparművészeti Főiskola kárpítszövő szakán tanult, 1967-ben szerzett diplomát. 1980-ban az ökumenikus kapcsolatok élénkülése jegyében meghívást kapott családjával együtt a Lutheránus Világszövetség genfi központjától teológiai osztálytitkárként szociális programok vezetésére. Feladata volt a világ evangélikus egyházai, egyetemei, intézményei bevonásával helyi-országos tanulmányi programokat indítani és azokat földrészenként, majd világszinten értékelni és az eredményeket publikálni. A Káldy Zoltán halála után megüresedett budapesti püspöki tisztelet 1987-től töltötte be a Déli Egyházkerületben. Tizenhat évi püspöki szolgálat után, 2003-ban ment nyugdíjba. Több megbízást, magas tisztséget töltött be olyan hazai és nemzetközi egyházi szervezetekben, mint a Lutheránus Világszövetség, az Európai Egyházak Konferenciája, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa vagy a Magyar Bibliatanács. (Forrás: http://www.napkut.hu/naput_2005/2005_10/067.htm)

⁴⁰ **Szupplikáció:** a supplicatio latin szóból ered, jelentése: kéregetés. Az evangélikus teológiák több évszázados gyakorlata. A lelkesítő szolgálatra készülő fiatalok felkeresik a gyülekezeteket, igét hirdetnek, a gyülekezetek anyagi segítséggel segítik az intézeteket, s kis részben a teológusokat. Az orosházi Evangélikus Egyház és Iskola című folyóirat 1903. december 17-i, 51. számában terjedelmes cikkben foglalkozik a témával, megállapítja, hogy a szupplikáció intézménye nem elavult, és megállapítja: „Látható tehát, hogy állami és egyházi törvény egyaránt biztosítja iskoláink szupplikációs jogát. Ne engedjük ezt feledésbe kerülni és éljünk vele mindaddig, míg nemes céljainkra hasznos.” (Forrás: <http://www.kislexikon.hu/szupplikansok.html>)

⁴¹ **Evangélikus Élet:** a Magyarországi Evangélikus Egyház hetilapja. Megjelenési helye: Budapest. A Luther Kiadó adja ki. Első lapszáma 1933. január 29-én jelent meg. 1933 és 1950 között az Országos Luther Szövetség adta ki, 1950 óta a Magyarországi Evangélikus Egyház, illetve központi intézményei: a Sajtóosztály, majd a Luther Kiadó. Első főszerkesztője Szántó Róbert Budapest-kelenföldi lelkész volt. 1944 októberétől 1948 novemberéig a lap nem jelenhetett meg, így a 70. évfolyamot 2005-ben adták csak ki. 2016 januárjától megújult, színes, magazin formátummal és részben számos új rovattal, bőségebb tartalommal, kéthetente, 44 oldalon jelenik meg. Beszámol a legfontosabb egyházi eseményekről, fórumot biztosít az evangélikus egyházat érintő kérdések megvitatására, igehirdetéseket, hitébresztő írásokat, publicisztikákat, interjúkat, olvasói leveleket, imádságot, Luther-idézetet is közöl, gyermek, ifjúsági, himnológiai, teremtésvédelmi és sok más, érdekes rovatot tartalmaz. Krónika címmel pedig kéthetente megjelenő hírlevele - a régi lap formátumát idézve - négy oldalon számol be az aktuális hírekről, gyülekezeti eseményekről. (Forrás: <https://digitalstand.hu/evangelikuselet>)

⁴² **Ordass (Wolf) Lajos** (1901-1978): mártírsorsú evangélikus püspök. A Magyarországi Evangélikus Egyház egyik legnagyobb tekintélyű püspöke. II. József által Németországból a Bácskába telepített családból származott, eredeti családneve Wolf volt. Teológiát Budapesten, Wittenbergben és Sopronban tanult. 1924-ben szentelték lelkésszé. 1931-től Cegléden (1937-1941 között esperes) lelkész, 1941-től a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség lelképásztora. 1945-ben a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé választotta. Szembeszállt az egyházi iskolák államosításának programjával és törvényjavaslatával. 1948. augusztus 24-én házi őrizet alá helyezték, amit rövidesen feloldottak, azonban szeptember 8-án letartóztatták és az akkor divatos, - „az ország devizagazdálkodását sértő bűncselekmény” koholt vádjára alapján báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelővel és Varga Sándor egyetemes főtitkárral bíróság elé állították. Ordass Lajost két évi fegyházra és további öt évi hivatalvesztésre ítélték. Büntetését Budapesten, Szegeden és Vácott töltötte. 1950-ben szabadult. A Magyarországi Evangélikus Egyház Külön Bírósága 1950. április 1-én - az állami ítélet alapján - püspöki hivatalából való elmozdításra ítélte. 1956. október 5-én a Legfelsőbb Bíróság „bűncselekmény hiányában” semmisnek nyilvánította az 1948. évi elmarasztaló ítéletet, október 8-án pedig a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Bírósága is hatálytalanította a korábbi egyházi ítéletet; Ordass Lajost rehabilitálták. 1956. október 31-én, Dezséry László lemondása után, a Déli Evangélikus Egyházkerület irányította, püspöki minőségben. 1958. június 24-én azonban ismét eltávolították az egyházkerület éléről. Ezután haláláig visszavonultan élt Budapesten. Aktív éveit alatt kiterjedt egyházépítő és publicisztikai tevékenységet folytatott. Több rangos egyetem választotta tiszteletbeli doktora sorába, az Evangélikus Világszövetség alelnökévé (minneapolis nagygyűlésén, 1957 nyarán), majd az elnökség tiszteletbeli tagjává (Helsinki, 1963) választotta. 1990. április 30-án a kormány nevében az igazságügyminiszter (dr. Kulcsár Kálmán) ünnepélyesen megkövette Ordass Lajos özvegyét.

(Forrás: http://church.lutheran.hu/reformatio/ppanteon/pp_ev_ordass_lajos.htm, http://ordass.hu/doc_list.php?cat=OL%C3%89)

⁴³ **Keken András** (1909-1974): evangélikus lelkész. Bokoron született. 1927-ben érettségizett az Aszódi Evangélikus Főgimnáziumban, majd Sopronba ment a teológiára. 1931-ben Raffay Sándor püspök avatta

---

lelkésszé. Előbb a Deák téren volt segédlelkész, majd Hódmezővásárhelyen lelkész, ahol gyermekotthont alapított és 1934-ben feleségül vette Magyar Erzsébetet. 1941-ben választotta lelkészévé a Deák téri gyülekezet, ő pedig magával hozta Budapestre az árvaházat is. 1948-ban Ordass Lajos letartóztatása után internálták, hónapokat töltött az Andrássy út 60-ban, illetve Kistarcsán. 1950-es szabadulása után a lelkészi szolgálattól eltöltve fizikai munkát végzett. 1956-ban rehabilitálják és visszatér a Deák téri gyülekezetbe. Ebben az időben Ordass Lajos közvetlen munkatársa, az Evangélikus Élet című egyházi hetilap szerkesztője. Ennek 1956. november 4-i dátumú forradalmi számában „Együtt az ország népével” címmel írt nagy hatású vezércikket. 1957-ben tagja annak a delegációnak, amely részt vesz a Lutheránus Világszövetség minneapoliszi nagygyűlésén. 1958-ban közegeházi tisztségeiről lemond, de haláláig Deák téri lelkész marad. 1974 húsvét vasárnapján, prédikációja utáni imádsága közben összeesett, kórházba került és május 19-én meghalt. Keken Andrásról dr. Fabiny Tamás „Sem magasság, sem mélység” címmel írt életregényt. (Forrás: <http://eszak.lutheran.hu/mas-oldalak/keken-andras-1>)

⁴⁴ **Kendeh György** (1912-2000): evangélikus lelkész. Késmárkon született, édesapja Kirchknopf Gusztáv evangélikus lelkész, édesanyja Laukó Ilona. Születése után nem sokkal Kolozsvárra költöztek. 1923-ban édesapját kiutasították Erdélyből, Magyarországra menekültek. A Budapesti Evangélikus Gimnáziumban 1931-ben érettségizett, majd felvételt nyert a soproni Teológiára, ahol 1935-ben fejezte be tanulmányait. Raffay Sándor bányakerületi püspök szentelte lelkésszé. 1935 szeptemberétől Szegeden, 1936 márciusától Cegléden volt segédlelkész. 1937 szeptemberétől egy évig állami ösztöndíjas volt a svédországi Uppsalában, majd onnan hazatérve mint segédlelkész szolgált Budapest-Deák téren. 1939 júniusában foglalta el első önálló lelkészi szolgálati helyét Nyáregyházán. 1945 decemberében Kelenföldre választották meg. 1950. március 30-án letartóztatták. 22 napot tölt az ÁVH Andrássy úti börtönében, majd a Fő utcai börtönből 16 nap múltán fél évre Kistarcsára internálták. 1951 júniusában a Békés megyei Kamut melletti tanyákra telepítették ki feleségével és gyermekeivel együtt. A kitelepítés megszűnte után is ott maradtak, mert nem volt hova menniük. 1955-ben költöztek Piliscsabára. 1956. október 6-án rehabilitálták, visszakerült Kelenföldre lelkésznek. A forradalom után a külföldről érkező segélyszállítmányok elosztását szervezte az egyházon belül. 1961. október 23-án az Északi Evangélikus Egyházkerület Törvényszéke „egyházi közérdekből való áthelyezésre” ítélte. Novembertől a kistarcsai Özvegy Papnék Otthonának gondnoka lett. 1962-ben perújrafelvételt kért, de kérelmét az egyetemes egyházi bíróság elutasította. 1982 márciusában nyugdíjba vonult. 1989-ben jogfosztottságát az egyház megszüntette. Az 1988-ban megalakult Ordass Lajos Baráti Kör alapító tagja és első titkára volt. 2000. december 25-én hunyt el Budapesten. (Forrás: <http://archiv.evangelikus.hu/aktualis/201emert-az-oeroemhir-az-igeret-nem-ebben-a-vilagban-gyokerezik...201d-2013-100-eve-szulett-kendeh-gyorgy>)

⁴⁵ **Evangélikus lelkésznök ordinációja:** A témához lásd az alábbi tanulmányt: Brebovszkyné Pintér Márta: A nők ordinációjának története a Magyarországi Evangélikus Egyházban. (Forrás: Evangélikus Lelkeszi Szakfolyóirat 2004/5., <http://docplayer.hu/1674564-Remenyben-elve-sulypont-nok-a-magyar-egyhazban-es-tarsadalomban.html>)

⁴⁶ **Ottlyk Ernő** (1918-1995): evangélikus püspök. Miskolcon született, édesapja tábornok és a miskolci gyülekezet másodfőügyelője. Miskolcon érettségizett, majd a soproni Evangélikus Hittudományi Karon folytatta tanulmányait, ahol kintüntetéssel végzett. Külföldi tanulmányútja során tudását elmélyítette a hallei Luther Márton és a berlini Humboldt egyetem teológiai fakultásán. Itthon bölcsészeti, jogi és teológiai doktorátust szerzett Debrecenben, illetve Sopronban a keresztyén neveléstudomány szakterületén. Később a hallei és a pozsonyi teológia is díszdoktorátussal tüntette ki. Túróczy Zoltán tiszai kerületi püspök szentelte lelkésszé Miskolcon 1940-ben. Segédlelkészi szolgálatot végzett nyolc gyülekezetben, köztük Tokajban, Ormospusztán és Budapest Angyalföldön, valamint Rozsnyón. Eger, Arnót és Sajókaza gyülekezetei hívták meg pásztori szolgálatra 1943-1950 között. Ekkor került Sopronba teológiai, intézeti tanárként, majd Budapestre költözött a Teológiai Akadémia tanáraival és hallgatóival együtt. 1959-ben választották meg az egyháztörténeti tanszék professzorának, mely tisztséget 1967. június 20-ig töltötte be, amikor az Északi Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei püspökké választották. 1982. június 30-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be e tisztségét. A Lelkipásztor című szakfolyóiratot 1959-1967 között szerkesztette. Megjelent művei, számos cikke és tanulmánya mellett: A pedagógus Luther 1942-ből, Egyháztörténeti hittankönyv 1959-ből, Istenszeretet, emberszeretet 1962-ből, Hűség Istenhez és népünkhöz - magyar evangélikus egyháztörténet 1965-ből, Az egyetemes egyház története 1979-ből, és Luther élete és műve 1983-ból. Az evangélikus egyház útja a szocializmusban előbb magyarul 1976-ban, majd németül is megjelent 1982-ben. Különböző társadalmi tisztségeket is viselt, az akkori időszak szokásai szerint magas állami kintüntetésekkel kapott munkássága elismeréseként. (Forrás: Evangélikus Élet – hetilap, 1995. június 18. 3. oldal.) Állambiztonsági tevékenységével részletesen foglalkozik a Háló könyvsorozat 2. kötete: Egyházvezetők 1. / Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő – Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990 című kötete. (Luther

---

Kiadó, Budapest, 2014, szerkesztő: Mirák Katalin.)

⁴⁷ **Sarepta Szeretetotthon:** az evangélikus egyház által fenntartott intézmény idős, illetve fogyatékkal élő, sérült emberek számára ad otthont. Ápolásuk, gondozásuk XXI. századi, modern körülmények között történik, a 2000 éves jézusi szellemiség, a keresztény értékek alapján. A Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon története jóval előbb elkezdődött, mint a tényleges megalapítása 1951-ben. 1944 tavaszán Sztehlo Gábor evangélikus lelkész Raffay Sándor püspök bízta meg, hogy keresztyén vallású, zsidó származású gyerekeket mentsen. A megbízatása előtti években evangélikus hadiárva számára akart otthonokat létesíteni, de elutasították. Isten mégis ezt az életutat jelölte ki számára: az embermentést. A Jó Pásztor Egyesületen keresztül - amelyet a református és az evangélikus egyház hozott létre - szervezte a mentéseket a Nemzetközi és a Svájci Vöröskereszt anyagi támogatásával. Illegálisan, titokban. Ezt a tevékenységét 1951-ig folytathatta, ekkor intézetét államosították. 1951-től kizárólag fogyatékos gyermekekkel, fiatalokkal foglalkozhatott. Ezzel kezdődött a Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon élete, akkor még a Sarepta név nélkül. A szeretetotthon lassan, nehéz körülmények között fejlődött: az ötvenes-hatvanas évek nagy szegénységben, sok nélkülözéssel teltek, a napi élelmezés, a rezsiköltségek előteremtése gyakran igen nagy erőfeszítésbe került. Ma, több mint 60 év után is ápolja a sztehloi örökséget az egyház, immár 5 épületben gondozza, ápolja az idős és beteg, valamint sérült embereket Hűvösvölgyben. Az idősök az interjúban említett Ördögárok utcai épületben, a sérültek a Báthori utcában élnek. A Modori utcában, a Hűvösvölgyi úton és a Máriaremetei úton is a Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon munkatársai szolgálnak Isten és emberek felé. (Forrás: <http://sarepta.hu/>; <http://www.budaipolgar.hu/helytortenet/sztehlo.html>; http://www.masodikkerulet.hu/hirek/Sarepta_60_evs.html)

⁴⁸ **Nemzeti Színház a Blaha Lujza téren:** 1965. április 23-án robbantották fel a Nemzeti Színházat a Blaha Lujza téren – a rendkívül rossz állapotban lévő épület likvidálására végül a kettes metró építése lett a végső indok, noha ezt azóta is sokan vitatják. Az biztos, hogy a társulat 1908-ban költözött tűzveszélyesnek ítélt korábbi épületéből a Blaha Lujza téri színházba (azelőtt Népszínház), amely a második világháború utáni két évtizedben annyira elhasználódott, hogy inkább felrobbantották, mintsem hogy belevágjanak a felújításába. Az utolsó előadást 1964. június 28-án tartották meg, október 2-án költöztették a társulatot a mai Thália Színház helyére, innen kerültek két évvel később a Magyar Színház épületébe, a Hevesi Sándor térre, és csak 2002-ben kaptak saját épületet. A robbantást magát 1965. január 15-én kezdték meg, március 15-én felrobbantották a színház pincéjét és tartófödemeit, április 23-án pedig a színház utolsó falszakasza is leomlott. "Az élet és a színház együtt lélegzett azokon az esteken, amikor Bessenyei Ferenc ezer embernek hirdette: „Az Igazság... az cselekszik, előremegy, a harcot keresi.” S az Igazság napról napra előrement 1956-ban. Több mint negyven esztendő múltán is, beszélgetésünkben meleg és szenvedélyes vallomásban idézte fel Bessenyei Ferenc, amikor Illyés Gyulának jövendőlte a Dózsa-előadás hatását: „Gyula, forradalom lesz! ... Igen, értsd meg, nincs más értelme, csak ez... Forradalmat csinálók! Azzal a szenvedéllyel, ami azén fantáziámban van, és azokkal a gondolatokkal, amik a te agyadban élnek!” ... Ötven év múltán megsárgult műsorlapot böngészek; a Nemzeti Színház őszi játékkrendjét mutatja, miszerint az öreg Blaha Lujza téri épület 1956. október 22-én este is a Dózsa György szavait és sorsát visszhangozta. Másnap délután a Bem szobor előtt Bessenyei Ferenc egy jobb kort jövendőlt Vörösmartyval...(<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00064/pdf/20070523-58598.pdf>) (Forrás: http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/04/23/robbantjak_a_nemzeti_szinhazat_1/)

⁴⁹ **Kotimaa:** magyarul: haza. A finn egyház hivatalos hetilapja, a magyar Evangélikus Élet című közegyházi (két)hetilap finn megfelelője.

⁵⁰ 1956. október 23-ának és a forradalom eseményeinek történetét Zászkaliczky Pál cikkben is megörökítette: <http://buda.lutheran.hu/05/01/egyhazi56>

⁵¹ **Üllői út 24.** (Lásd még a következő jegyzetet is.) Az Üllői úti épület az 1870-es években épült, eredeti funkciója szerint bérháznak. A századfordulón került az evangélikus egyház tulajdonába. Francsek Imre építész tervei alapján 1906-ban készült el a Szentkirályi utcai rész, hogy helyet adjon a központi irodának, lakásoknak, illetve a templomnak, levéltárnak, könyvtárnak – amely a könyvekkel, berendezésekkel együtt a Podmaniczky-Degenfeld család kiskartali kastélyából adományként került ide 1929-ben. (Forrás: <http://jozsefvaros.hu/hir/2387/megujul-az-evangelikus-egyhazi-ulloi-uti-kozpontja>)

⁵² **Luther Otthon az Üllői út 24. szám alatt:** Az akkor még „egyetemes egyháznak” nevezett országos egyház 1906-ban vette használatba újonnan megvett és átalakított épületét. Az 1909-től 1949-ig itt működő Luther Otthonra már csak az idősebb generáció tagjai emlékeznek. Bárány Dezső egyetemes egyházi és iskolai felügyelő 1902-ben vásárolta meg az egyetemes közgyűlés jóváhagyásával az Üllői út és Szentkirályi utca

---

sarkán fekvő épületet. Az egyetemes közgyűlés által létrehozott házépítő bizottság pályázatán nyertes Francsek Imre neves műépítész tervei alapján 1906. november 1-jére készült el a Szentkirályi utcai és az udvari részen az új, korszerű épület, illetve ekkorra fejeződtek be az Üllői úti épület szükséges átalakításai. Az újonnan épült épület udvari szárnyát az egyetemes egyház szükségleteinek megfelelően alakították ki. A földszinten helyezték el az akkor már száz éve a Deák téren működő egyetemes (országos) levéltárat. Az emeleti részen irodákat rendeztek be, a felső szinten pedig gyűlésteremnek is használt imaterem épült. Az Üllői úti emeleti részen kezdetben a katolikus Szent Imre Kollégium működött. Az egyetemes közgyűlés 1908-ban határozta el, hogy az új székházban létrehozza „a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus keresztyén egyetemes egyház Luther Otthonát” – ahogyan a közgyűlési jegyzőkönyvben olvasható – a fővárosi főiskolákban tanuló evangélikus ifjak számára. Az otthon ténylegesen 1909. október 1-jén nyílt meg az Üllői út 24. szám alatti épület I. és II. emeletén és néhány földszinti helyiségben. Az internátust az egyetemes közgyűlés által felállított Luther Otthon-bizottság szervezte meg. A Luther Otthon története ezt követően összekapcsolódik az egyetemes (országos) egyházi iroda működésével. A két világháború közötti időben egyre többen kérték felvételüket az intézménybe, ezért felmerült a bővítés igénye, ám ez pénzügyi nehézségek miatt elmaradt. 1939 első félévében lakott a Luther Otthonban Maléter Pál, az '56-os forradalom evangélikus vallású, mártír sorsú honvédelmi minisztere. A II. világháború alatt az ifjúság nagy részét katonai behívóval nyugatra rendelték vagy karhatalmi alakulatba osztották. A Luther Otthon 1944. december 10-ig „üzemelt”, ezután az orvos- és mérnökhallgatókat Németországba telepítették ki; 1945 tavaszán és nyarán tértek vissza. Az 1945–46-os tanévben ismét teljes létszámmal nyílt meg az internátus. A háború okozta károk teljes felszámolása 1949-re történt meg. 1948 a kommunista hatalomátvétellel együtt az egyházi iskolák államosítását, egyházi intézmények és egyesületek felszámolását is magával hozta. Az evangélikus egyház vezetőit, Vargha Sándor egyetemes főtitkárt, az otthon igazgatóját – Ordass Lajos püspökkel és Radvánszky Albert egyetemes felügyelővel együtt – 1948 augusztusában letartóztatták. Az egyetemes egyház 1949. április 7-i közgyűlése határozta el, hogy az év végével a Luther Otthon mint egyetemi és főiskolai internátus megszűnik. 1949 áprilisától az egyetemes egyház igénybe vette a II. emeleti helyiségeket, hogy a Luther Szövetség és az Evangélikus Élet című egyházi lap számára irodahelyiségeket alakítsanak ki. A Luther Otthon 1949. június 30-án negyvenévi működés után megszűnt. Az intézmény utódja a még néhány évig fennálló Luther Márton Intézet volt. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2006/52/123>)

⁵³ **Nagybaráti találkozó 1956-ban:** Az év folyamán tartott lelkészgyűléseken mindenütt foglalkoztak az evangélikus egyházban kialakult egészségtelen helyzettel, és szenvedélyes hangon folytak a viták a lelkészkonferenciákon. Az egykori evangélikus lelkészek Nagybaráton gyűltek össze, s közös nyilatkozatban hívták fel a figyelmet arra, hogy „szükséges egy széles körű egyházi önvizsgálat, bünbánattartás” az utóbbi évek hibáit tekintve. Javaslatok készültek a további kibontakozás érdekében. Ennek hatására az október 9-én tartott országos esperesi értekezleten Vető Lajos rangidős püspök bejelentette, hogy messzemenő reformokat fognak bevezetni. Kilátásba helyezte például a nyugalmazott lelkészek szolgálatának engedélyezését, megszünteték a vendégszolgálatok {II-412.} engedélyhez való kötöttségét, lehetővé teszik a csendesnapok, konferenciák tartását, és átszervezik a sokat kritizált sajtómunkát. Vető Lajos püspök a bejelentett reformokat már nem valósíthatta meg, mert az október 23-án kitört népi forradalom nyomán november 1-jén benyújtotta az egyházegyetemnek tiszterrel való lemondását a másik püspök, Dezséry László példájára, aki ezt már október 30-án megtette, elismerve, hogy Ordass Lajost igazságtalanul fosztották meg hivatalától. Így elhárult az akadály az elől, hogy Ordass Lajos visszatérjen a püspöki szolgálatba. A reformáció ünnepén prédikált a Deák téri templomban, november 2-án a Magyar Rádióban szólt a néphez és a külföldi evangélikusokhoz. A fennforgó személyi kérdéseket átmenetileg rendezték csupán ezekben a napokban. A januárban lefolyt választás eredményeként az Északi Egyházkerület új vezetőségét: Turóczy Zoltán püspököt és Máty Zoltán kerületi felügyelőt 1957. február 6-án iktatta be Ordass Lajos püspök. A forradalmat azonban vérbe fojtotta a szovjet hadsereg beavatkozása, s a munkás-paraszt kormány hatalomátvétele után megkezdődött a megtorlás időszaka. Újjáéledt az egyházakra nehezedő pártállami nyomás. Horváth János, az AEH elnöke ugyan telefonon azt közölte Ordass Lajos püspökkel – aki a forradalom napjaiban felajánlotta otthonát a Horváth családnak –, hogy az evangélikus egyházban „minden rendben van”, de alig több mint egy év múlva az evangélikus egyház egész vezetőségét – az 1957. évi 22. tvr. segítségével – eltávolította az államhatalom. Egy ideig úgy tűnt, hogy a nemzet harcának mégis van eredménye: számos mellőzött lelkészt rehabilitáltak, s a gyülekezetekben újra pezsdült az élet. Megindult a hitoktatás az iskolákban, zsúfolásig teltek a konferenciázó otthonok fiatalokkal és felnőttekkel. Megélnékült a kapcsolat a nyugati egyházakkal is. Anyagi segély is gazdagon érkezett. A harmadik evangélikus világgyűlésre, az amerikai Minneapolisba Ordass püspök az addig mellőzött teológusok és lelkészek – Keken András, Wiczian Dezső, Nagy Gyula, Szabó József és Hafenscher Károly – társaságában utazhatott. Ordass püspök tartotta a világgyűlés megnyitó istentiszteletén az igehirdetést a földbe hulló búzaszemről, amelynek meg kell hálnia, hogy „sok gyümölcsöt teremjen” (János evangéliuma 12,24). Ordass püspököt újra megválasztották a Világszövetség alelnökévé és Minneapolis város díszpolgárává. Eközben azonban egyre több probléma zavarta az állam és az egyház viszonyát. Az egyházi sajtóval elégedetlen volt az állami cenzúra, megkérdőjelezték a külfölddel való

kapcsolattartást, és újra személyi kérdések kerültek elő. Erőltették az evangélikus egyház részvételét a békemozgalomban, a Hazafias Népfrontban. Így került sor 1957 novemberében arra a tárgyalássorozatra, amelyet az ÁEH elnöke az evangélikus egyház képviselőivel folytatott. Az addig jóindulatúnak mutakozó Horváth János személycserék sorát követelte, s ezzel együtt azt, hogy az egyház támogassa az új rendszert, mert különben „igen hátrányos helyzetbe kerülhet”. Egyre fenyegetőbbben követelte az egyházi tisztségviselők eltávolítását és a „régii vezetők” visszaállítását. A tárgyalások zsákutcába jutásáért az egyházi küldöttségre hárította a felelősséget, s 1957. november 27-én kormánybiztos nevezett ki az evangélikus egyház ügyeinek ellenőrzésére. (Grnák Károly kormánybiztos először az egész egyházat, majd Vető Lajos püspöki tisztségbe való visszatétele után a Déli Egyházkerületet ellenőrizte 1958. június 24-ig.) Az állam így újra semmibe vette az evangélikus egyház törvényben biztosított {II-413.} jogait, autonómiáját. Az 1956 őszén történt lemondásokat nem fogadta el az 1957. évi 22. tvr. alapján, így Vető Lajos lemondását is semmisnek tekintette. Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő is visszavette hivatalát, majd 1958 januárjában a főtitkári tisztségbe visszahelyezte Grünvalszky Károly lelkészt. Fenyegetésekkel, kongruamegvonással, egyéni kihallgatásokkal félemlítették meg az egyházi közvéleményt, és igyekeztek a lelkészeket Ordass püspök ellen fordítani. Amikor ezek a lépések nem hozták meg az eredményt, az Elnöki Tanács Darvas József kerületi felügyelő kérésére közölte, hogy nem hagyja jóvá Dezséry László 1956. október 30-án benyújtott írásbeli lemondását sem. Ezzel Ordass Lajos püspöki tisztség megszűntnek tekintették. Utolsó istentiszteleti szolgálatát Pesterzsébeten az énekkar jubileumán végezte június 15-én. Dezséry László rövid időre visszatért a püspöki székbe, s június 24-én a Déli Egyházkerület Tanácsának gyűlésén hosszú beszédben bírálta az „ellenforradalmi egyházi vezetőséget”, s az őket támogató lelkészeket, ugyanakkor bejelentette lemondását. Ezt most elfogadta az államhatalom, s az egyházkerület kénytelen volt elindítani a püspökválasztási eljárást. (Forrás: <http://vmek.oszk.hu/02100/02185/html/267.html>)

⁵⁴ **Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának (EVT KB) galyatetői ülése – Ordass püspök rehabilitációja:** Az EVT KB ülést még 1954-ben, a Nagy Imre-féle reformkísérlet idején az állami illetékesek hozzájárulásával református püspökök hívták meg Magyarországra. Az ülés, amely a Deák-téri, a Kálvin-téri és a Nap utcai megnyitó istentiszteletek után július 28-tól augusztus 4-ig zajlott Galyatetőn, több okból is kényelmetlen volt mind az állami hatóságoknak, mind az evangélikus egyházi baloldalnak, elsősorban a jogsértő módon hivatalából elmozdított Ordass püspök, a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) tiszteletbeli alelnöke miatt. Az ülés előtt a finn Kotimaa cikket közölte „Az Ordass-ügyet elő kell venni” címen. (1956.június 1.). Dezséry püspök, majd Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöke több alkalommal is meglátogatták Ordasst, nyugdíjának összegét akarták megemelni, de elsősorban befolyásolni akarták, hogyan nyilatkozzék az őt meglátogatni akaró hivatalos lutheránus vezetők előtt. A félreállított püspök hajthatatlanul ragaszkodott igazához: neki nem nyugdíja összegével kapcsolatban van követelése, ő ügye rehabilitálásához ragaszkodik (éspedig párhuzamosan Keken Andrással és Kendeh Györggyel együtt), tehát az ellene igazságtalanul hozott állami és egyházi ítéletek maradéktalan visszavonásához. Augusztus 3-án és 4-én folytak le a tárgyalások Ordass, az LVSZ vezetői, a két püspök és az ÁEH elnöke és helyettese között. A megállapodás szerint Ordass ígéretet kapott, hogy rehabilitálják, ezután teológiai tanárként működik, később pedig visszatérhet püspöki tisztségbe. Az egyházi közvélemény erről nem kapott hivatalos tájékoztatást, s a megígért állami rehabilitáció csak október 5-én történt. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnöki Tanácsának végzése Ordass Lajost „büncselekmény hiányában” felmentette és ezzel hatálytalanította az uzsorabíróság ítéletét (Terray László: Nem tehetett mást, Budapest, 1990. 147. lp). Az ÁEH felszólítására végül október 8-án a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Törvényszéke is orvosolta a püspököt ért sérelmeket: „Az Egyetemes Törvényszék teljes ülése D. Ordass Lajos evangélikus püspök ügyében a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Különbírósága által 1950. április 1-én hozott 451/1950. számú ítéletet alaki és anyagi jogszabálysértések miatt törvénysértőnek nyilvánítja és hatályon kívül helyezi. Nevezettet minden joghátrány alól mentesíti. Kimondja teljes rehabilitációját és egyházi jogi szempontból úgy tekinti, mint aki ellen nem volt folyamatban egyházi fegyelmi eljárás. Megállapítja, hogy megilleti D. Ordass Lajos evangélikus püspököt az erkölcsi és anyagi kártérítés.” (Evangélikus Élet, 1956. október 14. 1.lp). Október 9-én, az Országos Esperesi Értekezleten Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő képmutató módon elítélte az 1950-ben ítélező különbíróságot, mert „nem tartotta be egyházi törvényeink lényeges előírásait”, Vető püspök pedig a következőket jelentette ki: „Szívvel örülök, hogy amidőn értekezletünk erről együttlétünk legelején értesül, testvéri módon tárja ki szívét egyházunk aktív szolgálatába visszatérő testvérünk és szolgatársunk, D. Ordass Lajos felé”. Beszélt a késlekedés okáról is: „Keresztyén türelemmel és honpolgári tisztesség-tudással vártuk meg ... a Legfelsőbb Bíróság hivatalos döntését, ... ugyanakkor mindent megtettünk/ annak érdekében, hogy ez a döntés mielőbb megtörténjen...” (Evangélikus Élet, ugyanott, 1-2 lpk). Ordass püspök október 8-i levelében ideiglenesen lemondott püspöki szolgálatáról addig, míhelyt a tényleges szolgálatba való visszatérése lehetségessé válik. Ordasst Vető püspök iktatta be teológiai tanári állásába a Teológiai Akadémia Lendvay utcai épületében, első előadása október 24-én lett volna, de annak megtartása a forradalmi események miatt nem volt lehetségessé. (Forrás: <http://buda.lutheran.hu/05/01egyhasz56>)

---

⁵⁵ **1957. XXII. törvényerejű rendelet** „Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról” (1957. március 24.) A Magyar Népköztársaság a vezető egyházi tisztségek betöltéséhez állami hozzájárulás szükségességét rendelte el visszamenőleges hatállyal. Forrás: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=717842> A rendelet olvasható: Ordass Lajos önéletrajzi írások (folytatás; Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Szépfalusi István. EPMSZ, Bern, 1987.) a 625-626. oldalán, a 70. sz. jegyzetben, Idekívánkozik Horváth János ÁEH elnök mondata, aki megjegyezte, az evangélikus egyházra ez nem vonatkozik, mert az egyház e tekintetben rendben van.” Uott, 626. oldal, törzsszöveg.

⁵⁶ **Túróczy Zoltán** (1893–1971): evangélikus püspök. 1893. október 23-án született Arnóton. 1905-1911: a rozsnyói Evangélikus Főgimnázium tanulója, 1911-1914: a pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémia hallgatója. 1914 nyarán két hónapig diakóniai munkát végez a Bielefeld melletti Bethelben. Ősztől tíz hónapig betegápoló a pozsonyi helyőrségi kórházban. 1915. október 22-én Scholz Gusztáv lelkésszé avatja Budán, a Bécsi kapu téri templomban. 1915-1917: segédlelkész Komáromban, Ózdon, majd ismét Komáromban. 1917 novemberétől gyülekezeti lelkész Arnóton. 1923 decemberétől gyülekezeti lelkész Ózdon. 1927 októberétől gyülekezeti lelkész Győrött. 1931 nyarán kerül sor első finnországi útjára. Szeptemberben megalakítják az „Evangélikusok Ima- és Szolgálatmozgalmának Baráti Körét”, későbbi nevén a Baráti Mozgalmat. 1939 márciusától gyülekezeti lelkész Nyíregyházán. Május 16-án Kapi Béla beiktatja a tiszai egyházkerület püspöki tisztségébe. 1945. május 22-én a nyíregyházi rendőrség letartóztatja. Június 25-én a Népbíróóság háborús büntett vádjával nem jogerősen 10 évi fegyházbüntetésre ítéli. 1946. március 1-én szabadlábra helyezik, de a püspöki hivatal vezetését még két évig nem veheti át. 1948. május 29-én a köztársasági elnök az ellene folyó eljárást kegyelmi úton megszünteti. Június 14-én az egyetemes egyház lelkészi elnöke lesz. Novemberben lemond a tiszai kerületben betöltött püspöki tiszteréről, újra győri gyülekezeti lelkész. December 14-én zsinati elnökként az állammal kötött Egyezmény egyik aláírója. December 16-án Szabó József beiktatja a dunántúli egyházkerület püspöki tisztségébe. 1949. február 2-án ismét átveszi az egyetemes egyház lelkészelnöki tisztségét. 1952. február 10-én állami nyomásra lemond püspöki tiszteréről és Nagygeresdre távozik. Augusztustól nyugdíjas püspökként újra Győrött él. 1956. november 3-án felkérlik az északi egyházkerület püspöki hivatalának ideiglenes vezetésére. December 11-én az egyházegyetem tanácsa rehabilitálja. 1957. február 6-án Ordass Lajos beiktatja az északi egyházkerület püspöki tisztségébe. December 4-én jogfenntartással elhagyja hivatalát, mivel az állam a 22/1957. tvr.-re hivatkozva Vető Lajost tekinti az északi egyházkerület püspökének. 1971. november 22-én halt meg. (Forrás: <http://zope.lutheran.hu/honlapok/turoczy/puspok/eletrajz>)

⁵⁷ **Vető Lajos** (1904–1989): evangélikus püspök. Kondoroson született. Elemi iskolai tanulmányait követően a Szarvasi Evangélikus Főgimnáziumban érettségizett jeles eredménnyel. Egy évi műegyetemi esztendő után a soproni evangélikus teológiai fakultásra iratkozott be, ahol 1924 és 1928 között volt teológiai hallgató. D. Raffay Sándor bányakerületi püspök szentelte lelkésszé 1928. június 29-én. Előbb segédlelkészként, majd 1931-1937 között szolnoki helyettes lelkészként Medgyesegyházán szolgált. Innen választotta meg parókusának a diósgyőrvasgyári gyülekezetet. Ezt a szolgálatot 1948-ban történt püspökké választásával fejezte be: 1952-ig a Nyíregyházán székelő Tiszai Egyházkerület főpásztorra lett. Ekkor az országos zsinat határozata értelmében a négy egyházkerület kettőre zsugorodott. Vető Lajos az újonnan szerveződő Északi Egyházkerület püspöke lett budapesti székhellyel. 1956 októberében a forradalmi események hatására lemondott püspöki tiszteréről, helyére Túróczy Zoltán korábbi dunántúli püspököt választották. Vető Lajos ezután az Evangélikus Teológiai Akadémián tartott előadásokat a vallástudomány tárgyköréből. Túróczy Zoltán 1957 decemberében külső kényszer hatására lemondott tisztségéről, miután a Magyar Népköztársaság a vezető egyházi tisztségek betöltéséhez állami hozzájárulás szükségességét rendelte el visszamenőleges hatállyal. Így ismét Vető Lajos került az Északi Egyházkerület püspöki székébe 1967. május 15-ig, kényszerű nyugdíjaztatásáig. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/42/102>)

⁵⁸ **Harmati Béláné Polgár Rózsa** (1936-2014): Munkácsy- és Kossuth-díjas kárpitművész, a Széchenyi Irodalmi- és Művészeti Akadémia alapító tagja, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja. (Forrás: <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/polgar-rozsa-204>)

⁵⁹ **A diakóniai teológia** előképét a háború után Bereczky Albert református ébredési teológus, majd püspök jelentette, aki szolgáló egyházzal beszélt. Bereczky bűnbánati teológiája szerint – amely barthi alapokon állt – 1945 után Isten ítélete következett be. Dezséry László evangélikus püspök és Benczúr László püspöki titkár is ezt az irányt követte. Káldy püspök „ideológiájának” illusztrálására három dokumentum említendő: az 1958-as püspöki beiktatási beszéde, az 1964-es pozsonyi díszdoktori beszéd és az 1975-ös amszterdami LVSZ-beszéd. Az 1958-as püspöki székfoglaló beszéd teológiai mestermunka volt. Ugyanakkor már ebben megmutatkoztak a

---

teológia elpolitizálásának a jelei, bár ekkor a diakónia még nem játszott központi szerepet. Kétfajta istentiszteletről beszélt: a templomiról és az életről, a templomon kívülről. „Ugyanakkor – jegyzi meg dr. Fabiny Tibor – Luther nem tesz különbséget ilyen értelemben egyház és világ között. Káldy szerint viszont a politikai istentisztelet a világ helyes rendjéért van, egyfajta kontextuális teológiát jelent, tehát az adott helyzetre épült.” Az 1964-es pozsonyi díszdoktori székfoglaló beszédében Káldy azt mondta, hogy „az egyház életformája a diakónia”. A két világháború közötti hierokrácia, Túróczy gettó-egyháza, Ordass opposíciója, Dezséry illeszkedése után, Káldy saját útját vázolta. Beszédének egzegetikai része Káldy: Bevezetés az Újszövetségbe című művére épült. Ezt követte a Krisztusról való tanítás (krisztológia) és az egyháztan (ekkleziológia). Fabiny Tibor szerint ekkor megmutatkozik Káldy gondolatmenetének „szektás” jellege, kiemeli szöveggörnyezetéből a „hogyan szolgáljon” tételt, de nem szól a keresztről. Megjelenik a „totális diakónia” fogalma. 1983-ban Vajta Vilmos a Lutherische Monatshefte lapjain tette közzé írását „A vitatott diakóniai teológia” címmel. Ezt a magyar egyházvezetés bírálta és Káldy-elleni támadásnak vette. 1984-ben jelent meg Káldy bírálatként Dóka Zoltán nyílt levele (teljes szövegét lásd a 70.sz. jegyzetben), továbbá kritikát fogalmazott meg az 1986-ban fellépő Testvéri Szó csoport is. 2005-ben a KÉMELM piliscsabai konferenciája foglalkozott a diakóniai teológiával (a szöveg a 2005-ös Koinoniában jelent meg). Isó Dorottya a 2004-es Keresztyén Igazság „Velünk élő diakóniai teológia” címmel közölt írást. Isó szerint erre az irányra az a jellemző, hogy Jézust példának tartva antropocentrikus teológiát hirdet a teocentrikussal szemben. Zászkaliczky Pál nyugalmazott lelkész azt tutatta, hogyan hatott a diakóniai teológia a mai igehirdetésre. A kritika nélkül elfogadott diakóniai teológia egyfajta „teológiai rövidzárlathoz” vezetett. Az Lelkészi Munkaközösségi dolgozatok és a prédikációk témáját a szocializmus idején sokszor a politikai aktualitás határozta meg. Megszabták, miről szólhattak, és azt is tudták, hogy miről nem volt illendő szólni. Pl. a határon túli, erdélyi magyarokról nem. Schulek Tibor és Madocsai Miklós ilyen jellegű felszólalásának következménye pedig az lett, hogy eltávolították őket a lelkészi szolgálatból. A hivatalos irányvonallal egyet kellett érteni, így vált a teológia az uralkodó politika „szolgálólányává”. A rendszerváltás idején az Ordass Lajos Baráti Kör kérése ellenére nem hívtak össze nyílt konferenciát a diakóniai teológia tárgyában. (Forrás: <http://archiv.evangelikus.hu/teologia/kaldy-zoltan-puspoek-diakonai-teologiajanak-biralata-2013-deak-teri-forum-a-kaldy-korszak-hivatalos-ideologiajarol/?searchterm=None>)

⁶⁰ **Táborszky László** (1927-2004): evangélikus lelkész. A Nógrád megyei Vanyarcon született 1927-ben. Az elemi iskolát Vanyarcon, a középiskolát Budapesten, a hittudományi egyetemet Sopronban végezte. Szabó József püspök avatta lelkésszé Vanyarcon 1949. október 2-án. Professzorai tudományos pályára szánták. Ösztöndíjat kapott a prágai egyetemtől. Püspöke kérésére egy év halasztást kért, mert abban az évben ő volt az egyetlen felavatott lelkész, és nagy szükség volt a szolgálatára, így elfogadta a Tatabányára szóló segédlelkészi kiküldést. Néhány hónap múlva önálló hitoktatói kinevezést kapott, a lelkészvizsga letétele után pedig a gyülekezet megválasztotta parókus lelkészének. Tatabányán négy évet szolgált, majd a száki gyülekezet hívta meg lelkészének. Többször végzett igehirdetéseket konferenciákon és evangélizációkon is. 1959-ben püspöke kérésére elvállalta a nehéz szolgálatot a kondorosi gyülekezetben. Hosszú, küzdelmes munkával sikerült újra összekovácsolnia a közösséget. Közben folytatta a teológia művelését is. Tizenhárom évi kondorosi szolgálat után a békéscsabai gyülekezet hívta meg lelkészének. Húsz éven át az egyházmegye esperese, hat évig pedig püspökhelyettes is volt. Feleségével ötvenkét évig élt boldog házasságban; együtt munkálkodtak a gyülekezeti szolgálatban is. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/38/101/>)

⁶¹ **Ittész Mihály** (1904-1950): evangélikus lelkész. Teológiai tanulmányait Sopronban, az Ágostai Hitvallású Evangélikus Theológiai Akadémián végezte. 1927. december 3-án avatta lelkésszé Szombathelyen Kapi Béla püspök. Győrött segédlelkész (1927–1929), vallástanító lelkész (1929–1939), püspöki másodlelkész (1939–1948) és a nádorvárosi körzet lelkésze 1948–1950 között, fiatalon bekövetkezett haláláig. Cserkészcsapatot alapított. Részt vett a Harangszó című vallásos hetilap szerkesztői munkájában, 1936–1944 között szerkesztette a lap ifjúsági mellékleteként megjelenő Kis Harangszó című újságot. Cikkei jelentek meg a Lelkipásztor című szakfolyóiratban is. Himnológiai munkássága mellett finn énekeket fordított, melyek az Énekem az Úr című füzetben (1948) és a ma használatos Evangélikus Énekeskönyvben (1982) szerepelnek. A győri köztemető XXIV. parcellájában nyugszik. Műve: A mi Urunk Jézus Krisztus szenvedése és halála. Győr, 1940. (Forrás: https://www.gyorikonvytar.hu/gyel/index.php/Itt%C3%A9s_Mih%C3%A1ly)

⁶² **Gyenesdiás, Kapernaum:** evangélikus üdülő, szeretetotthon és konferenciatelep. A Kapernaum Izraelben a Genézreti tó partján elterülő városka neve, ahol Jézus szívesen időzött. E helységről nevezték el az evangélikus intézményt. Eredetileg a házat dr. Bita Dezső győri bencés egyetemi tanár építtette az 1800-as évek végén nyaralónak. 1907-ben a Balatonra saját lejáratot és fürdőt létesített, így volt idő, amikor a falunak három strandja volt. A ház többször gazdát cserélt, végül a Soproni Evangélikus Teológus Otthon vásárolta meg 1933-ban lelkészüdülő és konferenciatelep céljára. Máig többször bővítették. Nyaranta vasárnaponként nyilvános

---

istentiszteletet tartanak. (Forrás: <http://www.gyenesdias.hu/kapernaum>)

⁶³ **Balikó Zoltán** (1917-2005): evangélikus lelkész. Öten voltak testvérek, egyik bátyja hősi halált halt a Donkanyarnál. A rákospalotai Könyves Kálmán Gimnáziumban tanult, a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban érettségizett (1935), a pécsi Erzsébet Tudomány Egyetem soproni Hittudományi Karán lelkészi oklevelet szerzett, majd Léván lelkésszé avatták (1940). Az érdi gyülekezet lelkésze (1940–1942), a II. világháborúban tábori lelkészként szolgált, majd Székesfehérvárott háttérrel szolgáló (1942–1944), mivel megtagadta, hogy felesküdjön Szálasi, a kőszegi katonai alreáliskola lelkésztanárává nevezték ki (1945), a világháború végén amerikai hadifogságban volt (1945–1946). Hazatérése után Monoron segédlelkész, egyúttal a budai egyházmegye ifjúsági lelkésze és a Bibliatanács utazó titkára (1946–1949); közben Jány Gusztáv mellett volt a síralomházban (1946). A Diósgyőr-vasgyári munkásgyülekezet lelképásztora (1949–1956). Egy egyházi gyűlésen elhangzott felszólalása miatt kivált az egyházi szolgálatból, segédmunkásként dolgozott (ún. aljzatbetonos volt a Borsodi Építőipari Vállalatnál, 1956 tavasza–okt.), a forradalom alatt folytathatta lelkészi munkáját, esperessé nevezték ki (1956. okt.–1958), az Állami Egyházügyi Hivatal követelésére megfosztották megbízatásától (1958 vége), a pécsi ev. gyülekezet lelkésze (1959–1990). A pécsi közgyűlés képviselője, a szociális és foglalkoztatási bizottság tagja (SZDSZ, 1990–1994). (Forrás: <http://www.nevpont.hu/view/776>)

⁶⁴ **A „fóti ügy” dokumentumai:** ifj. Zászkaliczky Pál: *Isten követségében – Emlékezés Zászkaliczky Pál fóti evangélikus lelkészre* című kötet 209-253. oldalán. (Fót, 2005)

⁶⁵ **Határsáv-engedély:** Magyarországon 1950-ben hozták létre a határsávot, amelynek területére hat megye 15 járása került, háromszáz településsel, háromszázezer ott élő állampolgárral. A kilencezer négyzetkilométeres területű határsávban csak az erre a célra kiállított igazolvánnyal volt szabad tartózkodni. A határsáv egy jogi, rendvédelmi és határvédelmi–műszaki fogalom, általában államhatárokhoz kapcsolódik. A határsáv létrehozásának célja mindig személyeknek és eszközöknek a területen való áthaladáskori fokozott ellenőrzése, a nem kívánt személyek, illetve forgalom hatékony kiszűrése. A lényege, hogy jogi, rendvédelmi eszközökkel és műszaki megoldásokkal a jogi (állam)határ határsávként kiterjesztett területére vonatkozóan a köznapi életben megszokottól eltérő, korlátozó jellegű intézkedéseket vezet be a határsáv felügyeletével megbízott szerv vagy szervezet. Jogi tekintetben a határsávba való belépés, ott-tartózkodás, illetve annak átlépése, tárgyak, anyagok átvitele engedélyhez (pl. határsáv-engedély), okmányhoz (pl. útlevél) vagy más feltételhez (pl. határőrség által kiadott parancs, vámáru-nyilatkozat, stb.) köthető. E szabályok betartását rendvédelmi eszközökkel (pl. határőr-járőr) és műszaki zárral (nyomolvasásra alkalmas talajfedés, drótkerítés, esetleg aknamező), továbbá a határsáv mentén elhelyezett, az ellenőrzési tevékenységet megkönnyítő berendezésekkel (örtorony, éjszakai világítás, speciális, beépített kommunikációs vonalak) biztosítják.

(Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Hat%C3%A1rs%C3%A1v>)

⁶⁶ **Argay György** (1893-1974) erdélyi evangélikus püspök. A román népköztársaságbeli ágostai hitvallású evangélikus zsinat-presbiteri egyház püspöke, Argay György 33 évig volt egyházának püspöke s egyúttal a kolozsvári városi lelkészi hivatalt is betöltötte. Argay György a teológiát 1912-1918-ig a pozsonyi teológiai akadémián, továbbá a greifswaldi és berlini teológiai fakultásokon végezte. Segédlelkészkedése után 1922-ben parókus lelkésszé szentelték. A magyar származású Argay György 1893. április 10-én született Korponán, amely ma Csehszlovákiához tartozik. 1964-ben Argay György 33000 hívőt számláló, s jórészt a romániai magyar evangélikusokból összetevődő evangélikus egyházát a Lutheránus Világszövetség tagjává tette. Az ezt követő időben a Lutheránus Világszövetség több nemzetközi intézményében munkálkodott.

(Forrás: <http://eda.eme.ro/handle/10598/26437?show=full>)

⁶⁷ **A Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlése 1984-ben:** A Lutheránus Világszövetség VII. nagygyűlését 1984. július 22 - augusztus 5-e között rendezték meg Budapesten. A nagygyűlésre több mint 1300 résztvevő jelentkezett, ezek közül 315 volt a 97 taggyház hivatalos küldötteinek száma. A megnyitó istentiszteleten dr. Káldy Zoltán, a magyarországi evangélikus egyház püspöke végzett szószéki szolgálatot, akit a Világszövetség elnökévé választottak a következő hét éves ciklusra. Beszédében körvonalazta a nagygyűlés fő témáját: „Krisztusban reménységünk van a világ számára”. Ezt a témát dolgozták fel a nagygyűlés 27 plenáris ülésén és a munkacsoportok összefüvetelén is. A fő referátumok közül különösen kiemelkedett dr. Klaus Peter Hersch jénei teológiai professzor előadása Jézusról. A fő téma kidolgozásához jelentősen hozzájárultak még dr. Emanuel Abraham Etiópiából, C. F. Weitzsacker professzor, atomtudós az NSZK-ból és dr. Margaret Wold az Egyesült Államokból. A munkacsoportok az egyház és társadalom szinte minden időszerű kérdését napirendre tűzték. Ily módon megvitatásra került az egyház missziói szolgálata a mai élethelyzetben, az istentisztelet és keresztény élet összefüggése az ökumenikus elkötelezés kérdése, a gazdasági és társadalmi igazságosság, a rasszizmus, az emberi jogok megvalósítása és a békéért való felelősségünk. A nagygyűlést neves egyházi

---

személyiségek köszöntötték. így Jan Willebrands kardinális a Vatikán részéről, dr. Lukas Vischer, a Református Világszövetség nevében, dr. Hans Joachim Held az Egyházak Világtanácsa központi bizottsága részéről, dr. Gerhard Riegner a Zsidók Világkongresszusa köszöntését tolmácsolta. (Forrás: http://epa.oszk.hu/02100/02190/00133/pdf/KM_1984_03_177.pdf)

A nagygyűlés történetét részletesen dr. Harmati Béla nyugalmazott evangélikus püspök írásából is megismerhetjük: <http://www.evangelikus.hu/cikk/dr-harmati-b%C3%A9la-evang%C3%A9likus-vil%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9s-budapest-1984>)

⁶⁸ **D. Szebik Imre** (1939–) nyugalmazott evangélikus püspök. 1962-ben szentelték lelkésszé. Miskolcon kezdte meg lelkési szolgálatát. 21 esztendő telt el az Ávas alján. 1985-ben a budavári evangélikus gyülekezet élére került, majd 1990-ben az Északi Egyházkerület elnök-püspökévé nevezték ki. 2006-ig, nyugdíjazásáig töltötte be ezt a tiszteletet. 67 esztendőskorában átadta a szolgálatot dr. Fabinyi Tamásnak. Betöltötte egyebek mellett a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a Bibliatársulati Alapítvány és a Magyar Bibliatanács elnöki tisztségét, nyugdíjas éveinek új szolgálati területe a gyülekezeti munkatársképzés szervezése, konferenciák vezetése. (Forrás: Magyarországi Evangélikus Egyház)

⁶⁹ **A Dóka Zoltán-féle nyílt levél**

Dóka Zoltán, a hévízgyörki evangélikus gyülekezet lelkésze/Magyarország
NYÍLT LEVÉL

Josiah KIBIRA elnök úrnak,
CARL MAU főtítkárnak,
a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) végrehajtó bizottságának,
és mindazoknak, akik a LVSZ-ben felelősséget éreznek a
Magyarországi Evangélikus Egyház iránt.

Kedves Testvéreim!

Bocsássák meg, hogy megterhelem Önöket ezzel a levéllel. Lelkiismeretem kényszerít rá. Tovább nem halasztható kötelességemnek érzem, hogy azt, amit a Magyarországi Evangélikus Egyházban (továbbiakban: MEE) oly sokan gondolnak, de nyíltan kimondani nem mernek, tudomására hozzam Önöknek. Kérem, hogy az itt leírtakat vegyék fontolóra Isten előtt, a MEE iránti felelősséggel, amely engem is szorongat.

A MEE vezetősége mind a mai napig félrevezette a világ evangélikusságát, amikor azt állítja, hogy a MEE lelkészei és gyülekezetei egységesen magukénak vallják az ún. „diakóniai teológiát” (továbbiakban: DT). Ezzel szemben az igazság az, hogy a DT koncepciója el sem jutott a gyülekezet tudatáig és a lelkészek közül is csak egy kisebbség helyesli azt. Sőt a helyeslők nagy része is csak érdekből vagy félelemből mond rá igent a nyilvánosság előtt, de bizalmas körben kritizálja és elveti.

Ez a belső meghasonlás az egyik legjellemzőbb és legszomorúbb vonása a MEE mai teológiai és lelki helyzetének.

A következőkben szeretném közelebbről megvilágítani a MEE valóságos helyzetét, mint aki évtizedek óta mindmáig közvetlen tanúja vagyok mindannak, ami a MEE-ban történt és történik. Három kérdésre bontva teszem ezt: 1. Mik a fő okai az említett belső meghasonlásnak? 2. Mi vezetett a mai helyzetig? Mik a legfőbb jellemzői a jelenlegi helyzetnek?

1. / Mi okozza a MEE belső meghasonlását? Két dolog: a . / a DT teológiai hibái és b./ a DT egyházkormányzati alkalmazása.

a./ Köztudott, hogy a „diakónia” nem centrális teológiai fogalom az Újszövetségben, sem a szinoptikus, sem a jánosi, sem a páli irodalomban. Már maga ez a tény is kérdésessé teszi, szabad-e egy teológiai koncepciót, amely hangsúlyozottan „biblikus” akar lenni, egyetlen periferikus újszövetségi fogalomra felépíteni. Még fontosabb felismerés, hogy a „diakónia” az Újszövetségben formális fogalom, amely egészen különböző tartalmakat vehet fel magába – az asztalnál végzett felszolgálástól Jézusnak önmagát sokakért váltságul adó szolgálatáig. Éppen ezért nagy a veszélye annak, hogy valaki ezeket a tartalmakat teológiailag inkonzekvens, sőt illegitim módon összevegyíti és egy kategóriába sorolja. Véleményem szerint ez történik a DT-ban. Ennek illusztrálására egy eklésiológiai szempontra szeretnék utalni.

Arra a kérdésre, hogy mi az egyház feladata a világban, a DT így felel: az egyház feladata az evangélium hirdetése (beleértve a szentségek kiszolgáltatását is) és a diakónia gyakorlása. Az utóbbinál különös hangsúlyt nyer, hogy nem elég az egyesek felé végzett diakónia, hanem annak ki kell szélesednie szociáletikai irányban, a hazai társadalom és az egész emberiség égető kérdései felé, ami önmagában csak helyeselhető. Mégis azonnal feltűnik ebben a definícióban – lutheránus fülek számára különösen is –, hogy miért kell a diakóniát külön említeni, hiszen az az evangélium gyümölcse, etikai következmény azok életében, akik az evangéliumra hittel igent mondanak. A DT-ban azonban külön hangsúlyt nyer, hogy a diakónia nem csupán az evangélium által

---

ébresztett hit gyümölcsként feladata az egyháznak, hanem az evangéliumtól elkülönítve, azzal egyenrangú és önálló módon is az. Ezt a megkülönböztetést azzal szokták igazolni, hogy Jézus a szinoptikus evangéliumok szerint nemcsak Isten országa közelségének hirdetésére küldte ki tanítványait, hanem arra is, hogy ördögöket űzzenek ki és betegeket gyógyítsanak. Annak, aki az újszövetségi exegézisben némiképpen is járatos, nem kell magyarázni, hogy ez az exegézis téves.

A fenti definíció alapján többször is kritika tárgyává lett az Ágostai Hitvallás „egyházról” szóló tétele, mint amelyet még ki kell egészíteni a diakónia gyakorlásának feladatával. E kritika szerint sem Melanchthon, sem Luther nem adott teljes választ az egyház feladatának kérdésére, mivel ők csak az evangéliumot és annak hirdetését tartják az egyház egyetlen kincsének és feladatának. Meggyőződésem szerint éppen ez a „kiegészítendő” evangélium a DT legalapvetőbb tévedése és egyúttal az egyháztörténet legrégebb, sőt tulajdonképpen egyetlen tévtanítása. Ez a hamis teológia u.i. nem tesz különbséget Isten cselekvése és az emberi cselekedetek között, hanem összekeveri és egyenrangúvá teszi azokat, sőt mivel Káldy püspök ismételt hangsúlyozza, hogy „az egyház, amely csak evangéliumot hirdet, nem egyház”, nyilvánvaló, hogy a DT az evangéliumot alárendeli a diakóniának, azaz egy szociáletikai koncepciónak. Az evangéliumnak ez az etikai ideológizálása megfosztja az evangéliumot - mint élő Isten végső és kegyelmes megszólítását a bűnös ember számára - annak minden emberi cselekvéstől független szabadságától és megerőtleníti azt. Ugyanakkor a keresztény erkölcsi cselekvést megfosztja annak forrásától és cselekedetkegyességgé, érdemkegyességgé torzítja azt. Ez a hibás teológiai alapvetés bizonytalaná teszi a lelkészek teológiai gondolkodását és igehirdetését egyaránt és az a bizonytalanság kihat egyre inkább a gyülekezetek kegyességére is.

b./ Az evangéliumnak ezt a szociáletikai manipulációját különösen is nyilvánvalóvá teszi a DT egyházkormányzati alkalmazása. A MEE-ban nincs vallásszabadság! A politikai kormányzat egyházpolitikája ma – ha valakit meg is lepne ez – sokkal lojálisabb a lelkészek és a gyülekezetek felé, mint az egyházvezetésé. Annál felháborítóbb és elviselhetetlenebb, hogy az egyházvezetés a DT-t a MEE hivatalos és kötelező teológiájává nyilvánította! Aki ennek a kényszernek a legkisebb mértékben is ellene mond, existenciális fenyegettségnek teszi ki magát, ahogy ezt Káldy püspök mindig újra hangsúlyozza a lelkészek előtt, megfélemlítő fogalmazásban.

Kedves Testvéreim! Önöknek azt tudniok kell, és nem mehetnek el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy a MEE-ban teológiai terror van! Ez az igazság, amit azonban az egyházvezetés tagjai és képviselői minden módon igyekeznek elleplezni, különösen a külföldi egyházak előtt. Ezt a terrort az egyházvezetés által tudja fenntartani, hogy azokat, akik a DT-t kritizálni merik, az állami hatóságok előtt úgy állítják be, mint az állam ellenségeit! Így a szakszerű, valódi teológiai eszmecsere politikailag válik lehetetlenné. Ez ám az igazi és életveszélyes rágalmozás!

Sok lelkésztársammal együtt kész vagyok türelemmel és megértéssel elismerni, hogy az állam számára nem könnyű feladat olyan egyházpolitikát kiépíteni, amelyben hű marad saját ideológiai álláspontjához és ugyanakkor érvényesíteni az egyetemes emberi jogokra épülő humanitás elvét. De 32 éve, amióta egyházi szolgálatban állok, egyre világosabbá lett számomra, hogy éppen az az egyházvezetés, amely magát az állam iránt lojálisnak nyilvánította, nem adott valódi segítséget az állam egyházpolitikájának kialakításához.

Néhány éve Káldy püspök különösen sokszor hangoztatta szóban és írásban: nem elég, ha a lelkész jól végzi munkáját a gyülekezetben! Nem elég, ha egy lelkész engedelmes állampolgár és a helyi állami szervekkel jó kapcsolatot tart fenn! A MEE lelkészei akkor végzik helyesen, korszerűen a szolgálatukat, ha a szocializmust (leszámítva az atheizmust) magukévá teszik és az állam szocialista célkitűzéseit aktívan és közvetlenül támogatják. Ilyen nyilatkozatok azonban nem jelennek meg idegen nyelven, csak a magyar egyházi sajtóban!

Itt egy személyes megjegyzést kell tennem. Mindig érzékeny voltam és vagyok a szociális igazság kérdéseire, mert szegény családból származom. Őseim nagyrészt agrárproletárok és napszámosok voltak. A szocializmus igazságát én nem könyvekből tanultam meg, hanem anyám könnyeiből, aki apámmal együtt egy korrump rendszerben öt gyermeket nevelt fel és taníttatott. De hogy Káldy püspök – éppen mint püspök – nekünk lelkészek a maga DT-ját, mint kötelező teológiát és a szocializmust, mint kötelező ideológiát előírja, az ellen tiltakozom és nem vagyok hajlandó elfogadni, hogy ehhez joga van!

2./ Mi vezetett a mai helyzetig?

1958-ban az állam Káldy Zoltánt ajánlotta a gyülekezetnek, hogy püspökké válasszák. A gyülekezetek a javaslatot elfogadták. A lelkészek és gyülekezetek többsége várakozással tekintett az egykori pietista evangelizátor tevékenysége elé, mivel beiktatásakor az egyház életének igazságos és az evangéliumnak megfelelő rendezését ígérte. Akkor még szó sem volt a mai kötelező DT-ről, sőt a teológiai munka szabadságát hangoztatta.

Viszont kezdettől fogva voltak ellenfelei az egyházban, akik támadni kezdték. Szégyenletes hatalmi harc kezdődött, amely a MEE igen sok erejét emésztette fel. E harcok során Káldy püspök ötféle módon igyekezett megerősíteni pozícióját:

a./ A nyilvánosság előtt vádolta és elítélte Ordass püspököt és munkatársait, mint akik az állam ellenségei és az egyház szekerét árokba döntötték. Ez gyakran és mindig durva, fenyegető hangnemben történt anélkül, hogy a

---

vádlottaknak és elítélteknek módjuk lett volna szabadon védekezni. Az ún. „Ordas-ügy” mindmáig elintézetlen ügye a MEE-nak. Az ő haláláig tartó megaláztatása sokak lelkiismeretét terheli!

b./ Egy másik eszköze az volt, hogy igyekezett az állam bizalmát megnyerni és így magánál az államnál védelmet találni ellenfeleivel szemben. Saját kifejezésével élve: igyekezett ellenfeleit az államnál „lekörözni”. Itt van egész politikai szereplésének egyik legerősebb motívuma.

c./ Különösen fontos eszköze volt külföldi kapcsolatainak kiépítése. Ennek során – ahogy egy balatoni lelkészkonferencián nyilvánvalóvá lett – Káldy püspök kétféle nyelvet használt és használ. Otthoni politizálásának a nyelvét külföldi útjaira nem viszi magával, hanem ellenfeleit jellemzi ezzel, amíg önmagát úgy állítja be, mint az egyház védelmezőjét. Ezzel a módszerrel sikerült számos külföldi egyházat, püspököket, sőt magát a LVSZ-t is megnyernie a maga számára.

d./ E hatalmi harc összefüggésében érthető Káldy püspök egyházi sajtó vezetése, és azóta minden kiadványon az ő neve a „nihil obstat”. Hatalma erősödésével egyre inkább feljogosítva érezte magát, hogy cikkeket, tanulmányokat, sőt könyveket is cenzúrázzon, azaz mondatokat, vagy akár hosszú részeket is kihagyjon, viszont a saját véleményét egyszerűen beleírja a szövegbe. Számos cikkemmel és Márk-kommentárommal is ezt tette. És nincs fórum, ahol ez ellen tiltakozni lehetne, mert a sajtóhatalom az ő kezében van.

Sajtómunkája egyébként felszínes és felelőtlen. Bizonyos kiadványoknál nyilvánvaló, hogy a megjelenés a szerző személye és nem a mű tartalma miatt történt. Valóban fontos dolgok viszont nem, vagy csak kis példányszámban jelennek meg. Ennek legutóbbi példája, hogy az 1982-ben megjelent és kötelezővé tett új énekeskönyv nem kapható. A kevés példány hamar elfogyott és Káldy püspök bejelentette, hogy évekig nem is várható újabb kiadás. A lelkészeknek szégyenkezve kell elküldeniök a gyülekezeti tagokat, akik énekeskönyvet akarnak vásárolni. Az ilyen sajtómunka már közvetlenül destruálja a gyülekezeteket.

e./ Mint később kiderült, Káldy püspök utolsó és legjobb fegyvere ellenfeleivel szemben a DT koncepciójának kidolgozása lett. Ennek csak részben és nem is elsősorban volt az a célja, hogy tisztázza az egyház helyét a szocializmusban. Ezt ő lényegében már megtette, még mielőtt püspök lett, különben az állam nem tudta volna őt megválasztásra ajánlani a gyülekezeteknek és akkor még szó sem volt DT-ről. E koncepció fő célja az volt, hogy általa teológiailag is függetlenítse magát néhány teológiai professzorral szemben, őket „lekörözve”, mivel az ő kritikájukra nem tudott politikai vádakkal és megfélemlítéssel válaszolni. Miután pedig sikerült neki a DT-t a MEE hivatalos és kötelező teológiájává nyilvánítani, kétségtelenné vált, hogy ellenfeleit minden ponton, politikailag és teológiailag egyaránt legyőzte.

3./ Mik a legfőbb jellemzői a MEE mai helyzetének?

a./ A teológiai nyomás természetes módon jár együtt a személyi kultusszal. Ennek legutóbbi megnyilvánulása volt az elmúlt év őszén a 25 éves püspöki jubileum sokrétű ünneplése. Egy hónapon át ez volt a fő témája az egyházi sajtónak. De Káldy püspök egyébként is a tévedhetetlenség elérhetetlen magasából néz le a lelkészekre magabiztosan és megvetően. Számukra nincs ideje és nincs velük testvéri kapcsolata, így a lelkészeknek nincs lelkipásztora és ezért közülük sokan lelki elhagyatottságban élnek, belső keserűséggel és egyre gyengülő munkakedvvel. A havonkénti lelkészgyűlések „erkölcslig” kötelezők. Minden előadást 3 példányban be kell adni. A hozzászólásokról jegyzőkönyv készül és ennek alapján a hozzászólók időnként utólagos püspöki feddésben részesülnek. Emiatt az együttlétek hangulata nem őszinte és csak ritkán jelentenek valódi segítséget a gyülekezeti munkában.

b./ A teológiai terror és a személyi kultusz legsúlyosabb következménye az, hogy a MEE teológiai munkája egyre alacsonyabb színvonalra süllyed. Tudományos munka lehetetlen ott, ahol hiányzik a kutatás szabadsága és a kutatónak előre megadott eredményeket kell igazolnia. Már pedig a teológiai tanárok legfőbb feladata a DT igazolása. Ez azt is jelenti, hogy a MEE teológiai munkájának nincs tudományos világperspektívája, mert nem tud lépést tartani a külföldi kutatással. Ezt a helyzetet Káldy püspök még külön is konzerválja, amikor hangoztatja; DT a legjobb teológiai koncepció a világon és ezért nincs szükségünk külföldi, különösen nem „nyugati” teológiára.

Nem lehet tudni, hogy ez az önigazoló teológia mennyi kárt fog még okozni a MEE szellemi és lelki életének. De már az eddigi károk is nagyok, s ezért mindennél fontosabb lenne a MEE teológiai, egyházkormányzati és egyházpolitikai helyzetét teljes szabadsággal és nyíltsággal újra átgondolni, mielőtt az átgondolásra alkalmas lelkészek elfogynak, mielőtt a gyülekezetek szétszélednek, vagy szektákba süllyednek, mielőtt a MEE belső élete végképpen összeomlik.

Az LVSZ azzal tenne nagy szolgálatot a MEE-nak, ha abban segítene, hogy egy ilyen szabad, testvéri beszélgetés mielőbb megindulhasson benne. Addig minden kapcsolat – az anyagi segítség kivételével – csak látszat, amely segíti elleplezni a MEE valóságos, belső helyzetét. E segítség nélkül a budapesti nagygyűlés csak további súlyos károkat fog okozni a MEE-nak, mert segíti konzerválni a romlást. A résztvevők kellemes heteket fognak ugyan eltölteni Magyarországon. Élvezni fogják a magyar vendégszeretetet. Látni fognak még viruló gyülekezeteket. Hallani fognak szép üdvözléseket, „minden-rendben”-beszédeket sok bibliai idézettel és divatos szociáletikai, teológiai jelszavakkal díszítve. És mégis bekötött szemmel és bedugott füllel fognak hazatérni és talán egyetlen szálkát sem fognak észrevenni abból a keresztből, amit a MEE valóban hordoz.

Kérek mindenkit, aki ezt a nyílt levelet olvassa, ne tekintsék ezt támadásnak Káldy püspök személye ellen. A MEE lelkészeinek segélykiáltása ez a levél, amelyet ők – bizonyos vagyok benne – szívükben helyeselni fognak még akkor is, ha a félelem miatt azt nyilvánosan megtagadni kényszerülnek.

Bocsánatot kérek, hogy ezzel a levéllel Káldy püspöknek fájdalmat kellett okoznom. Ő jól tudja, hogy többször is bírálóan nyilatkoztam a DT-val szemben és azzal a móddal szemben is, ahogyan azt [az egyházra] ráerőlteti. Ő azonban mindig visszautasított, vagy szóra sem méltatott. Ezért vagyok kénytelen a nyilvánosság előtt kritizálni. Közben tudatosan mondtam le arról, hogy működésének személyes életemet érintő hatásairól szóljak. Ha tevékenysége csak engem sértene, továbbra is szótlanul viselném. De itt nem csupán személyekről van szó, hanem mindenekelőtt Isten evangéliumának szabadságáról, amely ha elvételük tőlünk, mindnyájan elvesztünk!

Isten irgalma maradjon velünk!

Testvéri köszöntéssel

Kuchen, 1984. július 10.

Dóka Zoltán

(Forrás: http://medk.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/keresztyen_igazsag_1989_3.pdf)

⁷⁰ **Szántó Piroska** (1913-1999): magyar festő, grafikus. Először iparművészetet tanult, majd 1932-ben átiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahonnan baloldali politikai tevékenysége miatt kizárták. Ezután magániskolában képezte magát. 1934-ben csatlakozott a Szocialista Képzőművészek Csoportjához. 1937-ben Bálint Endre hívására ment Szentendrére, ahol a Vajda Lajos és Korniss Dezső köré csoportosuló fiatalok között dolgozott, majd a helyi művészeti élet aktív szereplője lett. 1945-ben az Európai Iskola tagja volt. Az 1950-es években szépirodalmi művekhez készített illusztrációkat. Életművét a Szombathelyi Képtárnak ajándékozta.

(Forrás: http://www.kieselbach.hu/muvesz/szanto-piroska_1044)

⁷¹ **Dr. Fabiny Tamás**: jelenleg az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke.

⁷² **Gáncs Péter**: jelenleg az evangélikus egyház elnök-püspöke, a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke.

⁷³ **Állami Egyházügyi Hivatal**: ÁEH, 1951. május 15-1989. július 1.: a magyar állam és a vallásfelekezetek közti egyezmények valóra váltására, valamint az állam vallásokkal kapcsolatos igazgatási teendőinek ellátására felállított szerv. Közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozott, élén az elnök állt. Az egyes felekezetek ügyeit külön osztályok intézték. Mintája a Nagy Péter cár által alkotott Szent Szinodus volt. 1956. XII. 31: a forradalom után az Elnöki Tanács 33/1956. sz. törvényerejű rendeletével megszüntette autonómiáját, s a Művelődésügyi Minisztérium egyik fő szervezeti egységévé tette. Felügyeleti szerve ekkor már nem a Minisztertanács, hanem a minisztérium, neve: Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala. 1959. VI. 2: újra önállósították, s a 25. sz. törvényerejű rendelet visszaállította 1956 előtti státuszát és nevét. Az Egyház és az Állam elméleti szétválasztása mellett az ÁEH gyakorolta a főkegyúri jogokat (kinevezések, vallásos alapítványok és alapok kezelése, cenzúra stb.). 1964: az ÁEH elnöke, Prantner József írta alá állami részről a Szentszékkal kötött megegyezést. Elnökei: 1951: Horváth János, 1959: Olt Károly, 1961: Prantner József, 1971: Miklós Imre. Az Egyház és az állam tényleges szétválasztásának szellemében az ÁEH-t 1989. VII. 1-jével jogutód nélkül fölsozlatták. 1989. X. 20: megalakult az Országos Vallásügyi Tanács. (Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%81llami%20Egyh%C3%A1z%C3%BCgyi%20Hivatal.html>)

⁷⁴ **Csepregi Béla** (1914-2004): evangélikus lelkész. A Dunántúlról (Nemesdömölk, Zomba vidékéről) származó és egyházunknak több lelkészt, esperest, tanítót is adó Csepregi család Orosházára települt át, hogy vallását szabadon gyakorolhassa. Csepregi Béla szülei földművesek voltak, és kilenc gyermekük született. Béla a Hódmezővásárhelyi Református Gimnáziumban tanult, majd az Eötvös-kollégiumba készült, mivel magyartanár szeretett volna lenni. Ám amikor a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben testvérekre talált, másképp döntött: a soproni teológiára jelentkezett. A teológusévek alatt kezdett el finnül tanulni, majd 1938-ban egyházi, 1939-ben állami ösztöndíjat nyert Helsinkibe. Amikor a finn-orosz háború miatt korábban haza kellett jönnie, érdeklődni kezdett a népfőiskolai mozgalom iránt, és aktívan közreműködött a nagytarcsai (1940), illetve az orosházi (1940-41) evangélikus népfőiskola beindításában és munkájában. 1941-ben kerületi lelkészi beosztásba került. Annyi gyülekezetet és lelkészi otthont valószínűleg senki sem ismerhetett meg, mint ő ez alatt a tizenkét esztendő alatt. Közben 1943-ban megnősült, és családot alapított. A Pozsonyi út 14. alatti házukban sokan megfordultak. Itt tartották a pesti lelkészek azokat a bibliaóra jellegű munkatársi találkozókat, amelyeken a vasárnapi igehirdetésekre készültek. Az Élő Víz című, lelki ébredést szolgáló újság szerkesztője lett. Sárszentlőrinci tartózkodása nem volt problémáktól mentes. Az első esztendőben sok anyagi nehézséggel kellett megküzdenie. Később megtiltották, hogy más gyülekezetekben szolgáljon, vagy konferenciákon előadást tartson. A Baráti Mozgalom kezdettől fogva igazi testvéri légkört teremtett számára. Közeli barátságban volt mindazokkal, akik

---

szintén jártak Finnországban, így Schulek Tiborral, Dedinszky Gyulával, Zászkaliczky Pállal, Győri Jánossal, Sztéhlo Gáborral, Joób Olivérrel, Zongor Endrével. Túróczi Zoltánnal és Sréter Ferencsel szintén testvéri kapcsolatban állt. Csepregi Béla túllátott az ébredési mozgalom határain, kerítésén is. A laestadiánusokhoz került a legközelebb, a személyes bűnvallást és bűnbocsánatot tartotta döntőnek, de Paavo Ruotsalainen mozgalmával és az imádkozókkal is tartotta a kapcsolatot. 1994-ben dokumentumfilm is készült róla abból az alkalomból, hogy elnyerte a Finn Fehér Rózsa Lovagrend első osztályú aranykeresztjét.

(Forrás: <http://sarszentlorinc.hu/csepregi.html>)

⁷⁵ **Fabiny Tibor id. dr.** (1924–2007): evangélikus lelkész, teológiai tanár, az Evangélikus Teológiai Akadémia dékánja, az Evangélikus Országos Múzeum megszervezője és igazgatója. Miután jogi diplomát és államtudományi doktori címet szerzett (1946), és néhány évig banktisztviselőként dolgozott (1946–1949), teológiai tanulmányokat folytatott (1949–1953), lelkészé avatták (1953), majd Pápán segédlelkészként szolgált (1953–1954), amelyet Csöglén (1954–1964), s utána Miskolcon (1964–1968) gyülekezeti lelkészi munka követett. Az egyháztörténeti munka a lelkészi szolgálat kezdetétől érdekelte, így lett az Evangélikus Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékén tanszékvezető-helyettes (1967), majd teológiai tanár (1969). Hamarosan az evangélikus országos gyűjtemények szervezője (1971-től), az Evangélikus Országos Múzeum megszervezője és igazgatója (1979). 1979–89 között három ízben dékán. Hazai gyülekezeteink éppen úgy, mint külföldi hittestvéreink, egyháztörténetünk szakavatott kutatójának és ismerőjének tekintették. Tagja volt számos tudományos társaságnak, vendéglőadásokat tartott hazai és külföldi egyetemeken, de készséggel adott elő vagy hirdetett igét – a Deák téri gyülekezeten kívül, ahol egy időben presbiteri tisztet is betöltött – kicsiny és távoli gyülekezetekben is. Valósággal szenvedélye volt a családkutatás, de nemcsak a maga ősei után vizsgálódott, hanem örömmel göngyölítette fel a másokhoz fűződő rokoni szálakat, vagy derítette ki a magyar múlt és jelen közéleti kiválóságainak evangélikus gyökereit. Odaadással vállalta a Fébé Diakonissza Egyesület választmányi elnöki tisztét is. (Forrás: Dr. Reuss András: Id. dr. Fabiny Tibor. Az emlékező cikk teljes terjedelmében elolvasható: <http://evangelikusulet.hu/phocadownloadpap/2007/2007-51-52.pdf>)

⁷⁶ **Észrevételek:** Laborczi Zoltán nagybaráti lelkész 1956. augusztus 4-én a Losung-igét elolvasva („Az én Istenem elküldte angyalát és az bezárta az oroszánok száját...” Dán 6,23), három napos együttlétre hívta meg barátait, elsősorban az evangélizáció szolgálatát végző lelkészeket 1956. augusztus 28-30-ra. Tizenketten voltak együtt: a házigazdán kívül Csepregi Béla, Danhauser László, Fabiny Tibor, Józsa Márton, Kajos János, Kovács Géza, Lupták Gyula, Smidéliusz Ernő, Scholz László, Szabó József, Veöreös Imre és Zászkaliczky Pál. A három teljes napot elmélyült bibliai-teológiai munka és bibliakör töltötte ki, valamint testvéri beszélgetés a legsürgősebb egyházi feladatokról, s esténként gyülekezeti istentiszteleti alkalmak. A találkozó végén „Észrevételek” címen tizenegyen közös nyilatkozatot írtak alá (Szabó József nyugalmazott püspök közös egyetértés alapján nem írta alá, mert neve óhatatlanul egyházpolitikai irányba terelte volna a nyilatkozatot), s ezt hivatalosan elküldték mindkét püspöki hivatalba. Az „Észrevételek” csendes hangú szövegében nemcsak az evangélizáló igehirdetés céljáról, fontosságáról van szó, de az ébresztő szolgálat megtorpanásáról is. Ezzel kapcsolatban az aláírók megnevezték saját gyengeségüket és mulasztásaikat is. Ugyanakkor megállapították azt is, hogy egyházunk nem használja ki az Egyezményben biztosított lehetőségeket sem, széleskörű egyházi önvizsgálatot sürgetettek, s végül „testvéri szívvel” kérték az egyház vezetőségét, hogy „vegye számba az e téren elkövetett hibáit” (Laborczi, i.m. 36.lp). Összel - először párhuzamosan Főton és Balatonszárszón, később már csak Főton - kötelező lelkészkonferenciákat hirdettek meg a püspökök. Az „Észrevételek” minden konferencián felolvasásra kerültek. Az abban foglaltakkal a konferenciák résztvevői egyet is értettek, az evangélizátorok bátorsága ugyanakkor példát is, biztatást is jelentett arra, hogy mindenki elmondhatja kritikáját és követeléseit. A kritika és a követelés legtöbb esetben éppen a vezetők által tartott előadások elhangzásakor erősödött fel, például Tessényi Kornél püspöki titkár az „Észrevételek” szerzőire tett erősen bántó megjegyzéseket, ezt a jelenlévő Kovács Géza utasította vissza. -- Egy másik konferencián Botta István arról szólt, hogy Dezséry püspök előadásával nagy vonalakban egyet lehet érteni, ám „ez úgy van beállítva, mintha mindig így lett volna. De tudjuk, hogy nem így volt. És tudjuk, hogy ezek elvek, de nem eredmények, ezért van egyházunk vezetőségével szemben olyan irtózatossá bizalmatlanság...” A társadalomban erőfeszítéseket tesznek a törvényesség helyreállítására, egyházon belül viszont a kibontakozást egészen kezükben tartva lefékezik... „A jelenlegi egyházi vezetőségtől sok önbírálatot, önkritikát várunk, sőt sokan azt is, hogy levonva a konzekvenciát, félreálljanak... tény, ezután úgy nem mehet, mint eddig...” -- Tekus Ottó kérte az egyházvezetők lemondását: „Rendeltessék el új választás. Ha a bizalmat megkapják, akkor legalább nyugodt lelkiismerettel szolgálhatnak tovább, ha pedig nem, fogadják bizalommal új vezetőinket...” A szeptember 25-28-i főti konferencia közös nyilatkozata a következő sürgős teendőket tartalmazza: 1. Országos lelkészértekezlet összehívása; 2. Teológiai álláspontunk tisztázása; 3. Egyházi sajtónk tartalmi, személyi és anyagi felülvizsgálata; 4. A törvénytelenségek felülvizsgálata; 5. Rehabilitáció és sérelmek orvoslása; 6. A bizalom helyreállítása a Központi Alap eredményessége érdekében; 7. Független becsületszék felállítása a lelkészi munkaközösségek választása alapján.

(Ordass, Önéletrajzi írások, folytatás, Bern, 1987. 541-548.lpk). A lelkészkonferenciák tanulságait és eredményeit a már említett október 9-i esperesi értekezleten Vető püspök foglalta össze: „...az új korszak követelményeinek megfelelően a lelkészkonferenciákon a legmesszebbmenő lehetőséget biztosítottuk arra, hogy lelkésztársaink szóvá tegyék mindazt, ami a szívüket és a lelkiismeretüket nyomja...” Örömmel állapította meg, hogy „a sokszor szenvedélyes viták során nem támadta senki fennálló törvényeinket és az Egyezményt, ellenben azok betartását és betartatását tették gyakran szóvá”... S bár 24 pontban kellett ismertetnie mindazokat az intézkedéseket, amelyeket az egyházi vezetőség egyházi életünk megjavítása érdekében az elmúlt hetekben foganatosított, ennek ellenére megállapította, hogy „az az út, amelyet az elmúlt években sok tusakodás közepette Isten kegyelméből megtaláltunk, lényegében jó út... (Ev.Élet. okt. 14. 2. lp). Akkor még szó sem volt semmiféle önkritikáról, s főleg lemondásról. Káldy Zoltán tolna-baranyai esperes óvta is a püspököket ettől: ...Nem lehet azt mondani, hogy az elmúlt öt-hat esztendőben minden rosszul történt. Ez hamis bűnbánat volna... A beszámoló 24 pontjában foglalt intézkedések az egyházi munka problémáit helyezik előtérbe s nem a személyieket...” Görög Tibor „sem kívánja senki lemondását, de azt kéri, hogy senki se tartsa ragadománynak egyházi tisztségét. Az esperesek pedig ne legyenek Fejbólintó Jánosok...” (3. lp). A helyzet felemássága kitűnt a nagybaráti „Észrevételek” aláíróival folytatott október 19-i tárgyaláson is. A tárgyalás nehéz pillanatában Laborczi Zoltán elővette a „Ludas Matyi” c. újságot. A címlapon egy kéményseprő fehér papirost tartott a kezében, s a kép címe ez volt: „Tiszta lapot kezdünk!” Ám a lap nem volt tiszta, rajta a kéményseprő kormos kezének nyomai látszódtak. Aki tiszta lapra akar írni, annak meg kell mosakodnia. Tisztulásra van szükség egyházunkon belül is. Dezséry püspök úgy értette ezt: „Ti bennünket térdre akartok kényszeríteni?!” Laborczi válasza ez volt: „Nem akarunk senkit sem térdre kényszeríteni. Csak arra kérünk benneteket, térdeljetek mellénk!” (Laborczi, A nagybaráti találkozó: 1956. augusztus 28-30. Keresztyén Igazság, 1990. december. 37-38. lpk). A tárgyaláson született megállapodás betartására már nem volt lehetőség először a forradalmi események miatt, az 1958 utáni egyházi vezetőség pedig a nagybaráti találkozó és a lelkészkonferenciák értékelésében szolgáló módon követte Horváth János AEH elnök álláspontját, amely szerint „ami 1956-ban és utána történt az evangélikus egyházban, az ellenforradalom volt.” (Káldy, id. Ottlyk Ernő: Az evangélikus egyház útja a szocializmusban. Bp. 1976. 113. lp). (Forrás: <http://buda.lutheran.hu/05/01egyhazi56>)

⁷⁷ **Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990.** (Luther Kiadó, Budapest, 2014.) 519. oldal.

Forrás: <http://www.lutherkiado.hu/konyvek/77-halo-dokumentumok-es-tanulmanyok-a-magyarorszagi-evangelikus-egyhaz-es-az-allambiztonsag-kapcsolatarol-1945-1990?myclearcode=>

⁷⁸ **Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990.** (Luther Kiadó, Budapest, 2014.) Forrás: ugyanott.

⁷⁹ **A „fóti ügy”.** Adta: „Pécsi”. Vette: Fogarasi, Idó: 1963. I. 14. Tárgy: Fóti események, Zászkaliczy Pál. ABTL 3. 1. 2. M - 32401/1

⁸⁰ **Luther-kabát:** Az evangélikus lelkészek szolgálati viselete: bokáig érő, fekete talár, amihez áll alatt hosszúkás, egy kettéágazó fehér gallér, az úgynevezett Mózes-tábla, illetve a baretnek nevezett fejfédő tartozik. A reformátor Luther Márton követői kezdtek el ilyen viseletben prédikálni. Története 1524. október 24-ig nyúlik vissza, amely döntő nap volt Luther Márton reformációs szolgálatában is: délelőtt még szerzetesi ruhában hirdette az igét, délután pedig már doktori talárban. Az öltözkékváltás jelzés volt: a kiátkozottság feldolgozásának, a szerzetesi élettel való szakításnak és egy új szolgálati lehetőség felé való lépésnek a jelzése. Ez a doktori talár egy bokáig érő, a mellrészén és a háton ráncokba szedett, bő fekete köntös volt, a doktorok, tudósok, bírók díszruhája, mondhatni szolgálati öltönye. Valamiféle barett (lapos, kerek, ellenző nélküli sapka) is tartozott az öltözékhez. A lutheri tanok prédikátorai a reformátorról véve mintát kezdték ezt hordani, egyetemi végzettségük is feljogosította őket erre. Magyarországon a német nyelvet beszélő kereskedő- és bányavárosokban jelentek meg először a (német) lelkészek Luther-talárban. (Forrás: Keveházi László: A Luther-kabát története hazánkban, Evangélikus Élet, 2005. 05. 08. A teljes tanulmány megtalálható: <http://www.evelet.hu/archivum/2005/19/033>)

⁸¹ **Balczó András** (szül.: 1938): a Nemzet Sportolója címmel kitüntetett háromszoros olimpiai bajnok magyar öttusázó, az öttusasport történetének egyik legnagyobb alakja.

⁸² **Ordass Lajos Baráti Kör:** Az Ordass Lajos Baráti Kör Alapszabálya 6.§. A Kör célja: D. Ordass Lajos evangélikus püspök (1901-1978) szellemi örökségének: mély evangéliumi hitének, az egyházzal és a magyar nemzettel kapcsolatos iránymutató szolgálatának ébren tartása. A Baráti Kör az egyháznak az evangéliumból fakadó megújulásáért és belső rendjéért, autonómiájáért, a lelkiismereti és vallásszabadságáért tevékenykedik. - 7.§. Ennek a célnak az elérése érdekében a püspök tevékenységével kapcsolatos dokumentumokat gyűjti,

---

előadásokat, valamint kiállításokat szervez, időszaki kiadványokat és könyveket ad ki.
(Forrás: Keresztény Igazság - az Ordass Lajos Baráti Kör Folyóirata, Új folyam 1-2. szám, 1989. június, 61-63. oldal)

⁸³ **Testvéri szó a Magyarországi Evangélikus Egyház minden tagjához**, 1986. március. Megjelent a Keresztény Igazság. Új folyam 4. számában, 1989. december, 21-23. oldal.
(Itt olvasható: http://www.ordass.hu/docs/KI_004_1989dec.pdf)

⁸⁴ **Madocsi Miklós** (1930-): evangélikus lelkész. Édesapja orvos volt, békés, polgári családban nőtt fel. Buda ostromakor lakásuk nagy része megsemmisült. Az ostrom után a budavári, Bécsi kapu téri evangélikus gyülekezetben került a lelki ébredés vonzásába. 1946-ban konfirmált, látogatta a tahi és a fői ifjúsági konferenciákat. Már akkor érezte a lelkészi pályára szóló elhívást, érettségi után először mégis az orvosi karra jelentkezett. Felvételi kérelmét elutasították klerikus és orvosgyermek volta miatt. A teológiára viszont felvételt nyert. 1953-ban szentelték lelkésszé. Székesfehérváron kezdte segédlelkészi szolgálatát. 1954-ben váratlanul a Budapest-Deák téri gyülekezetbe helyezték át. Egy év belföldi ösztöndíj után 1956. október 1-től a budavári, Bécsi kapu téri gyülekezet segédlelkésze lett. 1961-ben a vas megyei Kíssomlyóra helyezte Vető Lajos püspök – szolgálati helyét 3 napon belül el kellett foglalnia. Felesége, két kisgyermek – lakhely hiányában – nem tarthatott vele. A döntés igazi indokát soha nem közölték vele. A budavári élénk ifjúsági élet szemet szúrhatott az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Sem az ÁEH, sem a püspök nem akarta megoldani a lelkész életét, így fél év után kénytelen volt átmenetileg felfüggeszteni lelkészi szolgálatát. Világi állásban alkalmazni azonban sehol sem akarták. Végül a Kőbányai Gyógyszerárú Gyárban helyezkedhetett el segéd munkásként, egy robbanásveszélyes üzemenként. Gyógyszergyártó szakmunkás, majd technikus lett. Ekkorra egyházi engedéllyel már gyermekbibliakört vezethetett és vidéken prédikálhatott is. A gyári három műszak már nem volt tovább végezhető a vasárnapi szolgálat mellett, így a Mikrobiológiai Kutató Intézetben helyezkedett el. A politikai légkör enyhülése folytán, 1967. október 22-én beiktatták a budavári gyülekezet másodlelkészi állásába. Nyugdíjba menetelig, de még azon túl is a Bécsi kapu téri gyülekezetben végzi szolgálatát. 1990-ben megkereste Túrmezei Erzsébet diakonissza-költőnő, hogy vállalja el az újra induló Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület lelkészi állását. 10 év után, 2000-ben Zászkaliczky Pál vette át tőle a szolgálatot. Számos kötetet, cikket, tanulmányt írt, lelki épülést adó imádságos kötetek által végzi szolgálatát nyugdíjas éve alatt is. (Forrás: Krisztus meghalt és feltámadott értünk – Aranydiplomás evangélikus lelkészek vallomásai. Szerkesztette: Madocsi Miklós, 2003. 165-170. oldal.)

⁸⁵ **Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-émlékkönyv**. Szerkesztette: Kőhádi Dorottya Éva, Luther Kiadó, Budapest, 2012.

⁸⁶ **Kelemen Erzsébet** (1910-2004): evangélikus diakonissza testvér. Kelemen Erzsébet korán jelentkezett a Fébé Diakonissza Egyesületbe, ahol a Damjanich-utcai könyv-és papírkereskedés vezetésével bízták meg. A diakonissza egyesület feloszlása után gyári irodai munkát vállalt. Magyarországról való eljövetele után hat évet a bécsi magyar gyülekezetben dolgozott. Kisegítő magyar gyülekezeti szolgálatokat Kölnben és Londonban végzett, 1966-tól 1991-ig pedig a Württembergi Magyar Protestáns Gyülekezetben, Stuttgartban volt mindenek. Éveken át gépelte az Útitárs folyóirat cikkeit „kutyanyelvekre”, száz és száz hallgatói levélre válaszolt a monte-carlói magyar adású rádiómisszió belül, féltucatnyi nyugaton élő magyar lelkészcsalád beugró kisegítője és tanácsadója volt, az Evangéliumi Ifjúsági Konferenciák technikai szervezője és „jőleke”, csendben kiterjedt segélyező munkát folytatott, és meg nem szűnt imádkozni mindennemű magyar munkáért az egész világon. 1991-től az augsburgi Diakonissza Anyaház fogadta be, s először Mindelheimben, majd Augsburgban élt annak szeretetotthonában. Az Anyaház kórházában halt meg rövid, súlyos szenvedés után 2004. augusztus 11-én. Temetése 2004. augusztus 18-án volt Augsburgban, a protestáns temető diakonissza-parcellájában.
(Forrás: <http://church.lutheran.hu/utitars/erzs-tv.htm>)

⁸⁷ **Túrmezei Erzsébet és a Fébé Leány-népfőiskola**: A népfőiskolai munkát egyházunkban Sztéhlo Gábor embermentő evangélikus lelkész indította. 1941-ben kezdte meg működését Hűvösvölgyben a Fébé Leány-népfőiskola, melynek vezetésével Túrmezei Erzsébetet bízták meg. A Modori utcai Fénysugár üdülőben kezdődött a bentlakásos képzés. 1948-tól ezeket „téli táboroknak” nevezték, hogy tovább mehessen a munka, mert ekkor az állam a népfőiskolai munkát már nem szívesen vette. Három télen át tanítottak a Vadaskert és a Hárshely közötti emeletes épületben, az anyaházhoz közel. 1948–1951 között összesen 120 leányt tanítottak kilenc tanfolyamban. Népfőiskola működött Nagytarcsán, Orosházán, majd Fóton fiúk számára, lányoknak pedig Budapesten, Gyenesdiáson, Farádon, Celldömölkön, Győrben, Répcelakon, Tordason. A tanfolyamról hazatérő fiúk és lányok otthon, a gyülekezetben vállaltak valamilyen szolgálatot. Tartották egymással is a kapcsolatot találkozók és körlevelek útján. Az utolsó népfőiskolás találkozó 1951-ben a piliscsabai Béthelben, egyházunk

---

missziói otthonában volt. Ezután „születésnapos találkozókra” jöttek össze, gyakran a csömöri Gubek Mária otthonában.

⁸⁸ **Igehirdetés Túrmezei Erzsébet temetésén.** Elolvasható az Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet emlékkönyv 385-389. oldalán. (Szerkesztette: Kőhádi Dorottya Éva. Luther Kiadó, Budapest, 2012.)

⁸⁹ **Túrmezei Erzsébet versesköteteinek listája:** Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet emlékkönyv 62-63. oldal. (Szerkesztette: Kőhádi Dorottya Éva. Luther Kiadó, Budapest, 2012.)

⁹⁰ Dr. Frenkl Róbert cikke: <http://www.evelet.hu/archivum/2009/05/31>

⁹¹ Id. Zászkaliczky Pál válasza dr. Frenkl Róbertnek: <http://zope.lutheran.hu/ujzagok/evelet/archivum/2009/07/29>

⁹² **Keresztyén Igazság:** Evangélikus egyházi, társadalmi és hitvédelmi folyóirat. 1934. január havában indult Sopronban, főszerkesztője d. dr. Prőhle Károly, felelős szerkesztője dr. Karner Károly. Belső munkatársa Ordass (ekkor még Wolf) Lajos. Új folyama az Ordass Lajos Baráti Kör kiadásában jelent meg, 1989. június. 1-2. szám. (Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/keresztyen_igazsag_1934_01.pdf)

⁹³ **Ordass Alapítvány:** <http://www.ordass.hu/>

⁹⁴ **Zászkaliczky Pál legfontosabb publikációinak jegyzéke:**

Előadások, tudományos írások

Aktív lelkészi szolgálatom időszakában szinte minden esztendőben tartottam teológiai előadást az egyházmegyei Lelkészi Munkaközösség havi ülésein. Az előadások elsősorban írásmagyarázat és a gyakorlati teológia tárgyköréből kerültek ki (bibliai fogalmak tisztázása, a kazuális igehirdetések teológiai kérdései, a korszerűség az igehirdetésben, a szórványgondozás, a személyes lelkigondozás, stb.)

Számos alkalommal foglalkoztam a költészettel, pl. Reményik Sándorral (1965), Sík Sándorral (1969) „Bibliai témák a mai magyar költészetben” (1968) „Jóbtól Krisztusig” – versek a szenvedésről (1972)

Megjelent könyvek:

- Harmadnapra legyőzte a halált – Böjti elmélkedések (Harmat, Budapest, 2000)
- A várakozás megszentelése – napi elmélkedések adventtől vízkeresztig (Harmat, 2005)
- Vetés közben. Áhítatok és imádságok az év minden napjára (Luther Kiadó, Bp. 2012)

Jelentősebb írások:

- Jóbtól Krisztusig, böjti gyülekezeti est (Lelkipásztor. 1972. 42-49. old.)
- Ember és emberiség (Lelkipásztor, 1981. 416-422. old.)
- Madarász Viktor: Az utolsó vacsora (Lelkipásztor 1984. 545-548. old.)
- A nyitott házasság – a jövő útja? (Ev. Élet, 1985. jún. 16.)
- Kazuális igehirdetői szolgálatunk: a temetési igehirdetés (Lelkipásztor, 1987. 32-43. old.)
- Erdélyi gyermekek felzárkóztató tábora Tápiószelén (Ev. Élet, 1988. okt. 2.)
- „Szomszédolás – Brassóban” (Ev. Élet, 1990. febr. 4.)
- Szórványkörúton Dél Erdélyben (Ev. Élet)
- Reményik Sándor (Lelkipásztor, 1990/3. szám. 75-78. old.)
- Lelkésznevelő Intézet vagy Teológus Otthon (Lelkipásztor, 1991. 259-261. old.)
- Lelkészi szolgálat a teológusok között (Lelkipásztor, 1993. 213-215. old.)
- A kifosztott Isten (Lk 15,11-12) – (Protestáns Szemle, LVI. – III. új évf. 2. szám 1994/2. 135-137. old.)
- Passió körúton Észak Erdélyben (Missziói Magazin 1998/2.)
- Átlátszó szívű emberek – egyházi nevelés, iskolák, teológusképzés (Hozzászólás, Keresztyén Igazság, 2000. 46. sz. 18-22. old.)
- Hitre nevelés – lehetséges? (Keresztyén Igazság, 2001. 52. sz. 19-24. old.)
- Jézus főpapi imádsága (Jn. 17.) In: Türelem és bizonyágtéves. 41. Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia, Hohegrete, 2000. (EMEIK, 2001. 19-45. old.)
- Johann Gottfried Herder (1744-1803) (Ker.Ig. 2003. 60. sz. 17-20. old.)
- Igazgyöngyök: D. Szabó József püspök igehirdetései és írásai (Ker.Ig. 68. sz. 34-37. old.)
- „Emberek Jézus körül.” H. Németh István elbeszéléskötetéről (Ker.Ig. 2006. 69.sz. 37-40. old.)
- Egyházunk 1956-ban. Események, emlékek, kitekintés (Ker.Ig. 2006. 71. sz. 5-15. old.)
- Ittész Gábor életútja (Ker.Ig. 2007. 76. sz. 2-5. old.)
- Ordass Lajos és a retorika (Magyartanítás: módszertani folyóirat 2007., 48. évf. 4. sz. 31-32. old.)
- Istennek hajlékot, szegényeknek házat, árváknak otthont – Száz éve született Jakus Imre (Ker.Ig. 2008. 77. sz. 35-41. old.)
- Pünkösöd a mostoha ünnep. Előadás a Pozsonyi Casinóban (Ker.Ig. 2008. 78. sz. 25-32. old.)
- Ötven éve történt. Dr. Wiczián Dezső, dr. Karner Károly, és dr. Sólyom Jenő professzorok eltávolítása az Evangélikus Teológiai Akadémiáról (Ker.Ig. 2008. 79. sz. 28-37. old.)
- Legidősebb Zászkaliczky Pál (1905-1962) In: „Serkenj fel, aki aluszol!” A magyar evangélikus ébredés kiemelkedő egyéniségei a 20. században (EBBE, Bp. 2010. 78-95. old.)

- Reményik levelek nyomában (Credo, 2011. 17. évf. 37-48.old.)
- A jelentések igazságtartalma In: Hálóba kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról (Bp. 2011. 83-91. old.)
- Reményik Sándor – a lélek költője (Ker.Ig. 92. sz. 27-39.old.)
- A népfőiskolás körlevelek szolgálata (In. Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-emlékkönyv Szerkesztette? Kóháti Dorottya Éva (Luther Kiadó – Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, Bp. 2012. 115-127. old.)
- „Testvéri szívek csodahídján” – Túrmezei Erzsébet levelezése (In. Ancilla Domini 139-151. old.)
- A „Kedves Reményik Úr!”-tól a „Kedves Testvéremig!” Túrmezei Erzsébet és Reményik Sándor barátsága (In: Ancilla Domini, 152-168. old.)
- „Szeretete sosem múló emlékem!” Túrmezei Erzsébet levelezése Tóth Józsefné Madarász Máriával, Manyi nénivel (In: Ancilla Domini, 208-223. old.)
- Túrmezei Erzsébet költészete (In: Ancilla Domini, 364-372. old.)
- Igehirdetés Túrmezei Erzsébet temetésén (In: Ancilla Domini 385-389. old.)
- Haynau temetése evangélikus lelkész szolgálatával. Olvasmányélmény egy családregegy lapjairól (Ker.Ig. 2014. 104. sz. 39-45. old.)

Ezen kívül: igehirdetési előkészítők a Lelkipásztor c. folyóiratban, igehirdetések a Ker.Ig. folyóiratban, az Evangélikus Élet, a HÍD Magazin, az Erős Vár, a Dunántúli Harangszó. az Útitárs c. újságokban
 Emlékező írások a HÍD Magazin „XX. századi hitvallók” sorozatában (Dóka Zoltán, Scholz László, Szabó József és Túrmezei Erzsébet)